

VIGILIA

2021 / 7

Az éjszaka tapasztalata

MARTOS LEVENTE BALÁZS: „A világosság a sötétségben világít”

GÖRFÖL TIBOR: **Keresztes Szent János és a harmadik éjszaka**

PAVLOVITS TAMÁS: **Pascal és a lélek sötét éjszakája**

FEHÉRVÁRY JÁKÓ: **Az éjszaka imádsága**

SZŐKE PÉTER: **Éjszaka, másképp**

BÁTHORI CSABA: **Örvény, éjszaka, hajnal**

Győri László, Halmai Tamás és Keresztesi József versei

VISKY ANDRÁS: **Nem hős, mától nem**

Beszélgetés Paul Gabor jezsuita csillagással

86. évfolyam	VIGILIA	Július
CHARLES PÉGUY:	Az éjszaka	481
AZ ÉJSZAKA TAPASZTALATA		
MARTOS LEVENTE	„A világosság a sötétségben világít”. Az éjszaka Jézus tanításában és küldetésében	482
BALÁZS:		
GÖRFÖL TIBOR:	Felemelkedés a sötétségbe. Keresztes Szent János és a harmadik éjszaka	490
PAVLOVITS TAMÁS:	Pascal és a lélek sötét éjszakája	498
SZÉPÍRÁS		
BÁTHORI CSABA:	Örvény, éjszaka, hajnal <i>(esszé)</i>	506
TÓTH CSILLA:	Würzburg utcáin <i>(vers)</i>	513
VISKY ANDRÁS:	Nem hős, mától nem <i>(regényrészlet)</i>	515
HALMAI TAMÁS:	Falba sírt zsoldár; Patrisztika <i>(versek)</i>	519
FÁTYOL ZOLTÁN:	Az otthonérzet; A gyávákról <i>(versek)</i>	520
TÓTH LÁSZLÓ:	Bevezetés a Kiűzetéshez; Már nem én... <i>(versek)</i>	522
ANDRÁS TAMARA:	A rejtett létige kimondhatatlansága. Közelítések Beney Zsuzsa <i>Möbius-szalag</i> című kötetéhez <i>(esszé)</i>	523
GYŐRI LÁSZLÓ:	A halálba menők; Rilke <i>(versek)</i>	530
MOHAI V. LAJOS:	Pincehely; Varjak a halványsárga hóban <i>(versek)</i>	531
KERESZTESI JÓZSEF:	Október végi tankák <i>(versek)</i>	533
OLÁH ANDRÁS:	április; mostoha pillanat <i>(versek)</i>	534
A VIGILIA BESZÉLGETÉSE		
GÖRFÖL TIBOR:	Paul Gabor jezsuita csillagással	536
MAI MEDITÁCIÓK		
FEHÉRVÁRY JÁKÓ:	Az éjszaka imádsága	544
EGYHÁZ A VILÁGBAN		
SZŐKE PÉTER:	Éjszaka, másképp	550
KRITIKA		
MEKIS D. JÁNOS:	Tér, idő, szerelem. Szilasi László: <i>Kései házasság</i>	553
SZEMLE		
	(részletes tartalom a hátsó borítón)	555

Az éjszaka

Részlet a szerző *Le Porche du mystère de la deuxième vertu* című költeményéből.

*Az éjszakák követik és megtartják egymást,
s a gyermekek szemében nem törnek meg,
sőt létük talaját alkotják.*

*Ide zuhannak vissza. Az éjszaka az alapja életüknek.
Az éjszaka az igazi életük. Az éjszaka a hely, az éjszaka a lét,
amelyben fürdenek, amelyből táplálkoznak és megalkotják magukat,
ahol önmaguk lesznek.*

Ahol megteremtik létüket.

És újrateremtik magukat.

*Az éjszaka a hely, az éjszaka a lét, ahol kipihenik magukat,
ahová visszavonulnak, ahol összeszedik magukat.*

Ahová hazatérnek. És ahonnan frissen lépnek elő újra.

Az éjszaka a legpompásabb teremtményem, mondja Isten.

*Miért nem él vele akkor az ember. Vannak állítólag emberek,
mondják nekem, akik nem alszanak éjszaka.*

A gyermekeknek és ifjú reményemnek az éjszaka valóban az, ami.

*A gyerekek látják és tudják. Ifjú reményem
látja és tudja. Hogy milyen is az élet.*

Hogy milyen is az éjszaka léte. Az éjszaka töretlen.

A gyerekek pontosan tudják. A gyerekek pontosan látják.

*A nappalok viszont nem függenek össze. A napok áttörik,
a napok megtörik az éjszakát.*

Az éjszakák viszont nem törnek meg a nappalt.

A nappal éjszaka is lármázni próbál.

*De az éjjel magánya és hallgatása oly szép és annyira mély,
hogy a nappalokat is körülfogja és körülkeríti és maga alá temeti,
s fenséges szegéllyel öleli körül a nappal sürgés-forgását.*

A gyerekeknek igazuk van, kicsiny reményemnek igaza van.

Ó, éjszaka, legszebb találmányom, legdicsőbb alkotásom mind közül.

Legszebb teremtményem. A nagy remény teremtménye.

Te adsz leginkább tápot a reménynek.

Te vagy az eszköze, te a támasza, te a lakhelye a reménynek.

És ugyanígy (és ezért) alapjában a legnagyobb szeretet alkotása.

Mert az egész teremtést békés álomban nyugtatod.

Ahogy a kisgyereket ágyába fektetik (...).

*Ó, éjszaka, fekete szemű anya, mindenek anyja,
nemcsak a gyerekeké (hisz az oly könnyű), hanem férfiak és nők anyja is,
ami már nehezebb, te vagy, éjszaka, aki az egész teremtést
behelyezed és lefekteted néhány óra ágyába.*

MARTOS LEVENTE
BALÁZS

„A világosság a sötétségben világít”

Az éjszaka Jézus tanításában és küldetésében

1973-ban született Szombathelyen. Katolikus pap, teológus, a Központi Pappnevelő Intézet rektora. Legutóbbi írását 2021. 5. számunkban közzöltük.

„Éjszaka volt” — jegyzi meg János evangélista, amikor Júdás ott hagyja a tizenegyet és Jézust. A lakonikus megjegyzést általában az áruházzal és a sátánnal kötik össze, aki az evangélista szerint éppen az imént szállta meg Júdást (vö. Jn 13,26–30). Ez az értelmezés semmiképpen nem helytelen. Jézus „megrendült lelkében”, amikor az áruházzal beszélni kezdett (Jn 13,21; vö. 11,33; 12,27), s ezzel jelzi, mi-féle mélységek tátonganak ebben a sötétségben. Ugyanakkor a szöveg Jézus ünnepélyes kijelentésével folytatódik: „Most dicsőült meg az Emberfia, és Isten megdicsőült benne” (Jn 13,31). Ez az éjszaka önmagában félelmetes, sőt rettenetes, valójában mégis egyfajta háttér, amelyben élesebben és fényesebben rajzolódik ki Isten dicsősége.

A sötétség a fény hiánya. Vagy ennél több is? Az éjszaka a világos nappal ellentéte, amely ezzel rendezetten váltakozik a teremtés kezdetétől. De lenne talán más, önálló jelentése, független léte is? És a félelmetes alakok, amelyek inkább a sötétség óráiban törnek ránk, meg azok a képzetek és vágyak, amelyek napvilágnál erőteljesebbek, de éjjel mintha mindent el akarnának söpörni, vajon miféle őserdőben lapulnak napközben, amíg becsületes polgárok és jó keresztények módjára tesszük a dolgunkat? Emberi tapasztalatunk azt súgja, hogy a fény és a sötét váltakozása, s vele együtt a jó és a rossz megtapasztalása végigkíséri életünket. Az evangéliumok azonban azt is megmutatják, hogy Jézus találkozott a világ sötétségével, és úrrá lett rajta.

Az áruházzal és a szenvedés éjszakája

Jézus élettörténetét és tanítását a szenvedés és feltámadás eseményeire teljesíti be, és ehhez tartozik az áruházzal és a szenvedés éjszakája, illetve az a nappali sötétség, amely Jézus kereszthalála idején borul a világra. Mint annyiszor, az elbeszélte események itt is jelképes értelemmel gazdagodnak, de közben őrzik tényszerű igazságukat is. Mivel a főtanács és a vének félnek a nép reakciójától, igyekeznek kisebb feltűnéssel intézkedni elfogatásának ügyében, s ehhez illik, hogy éjjel idején menjenek érte. Mint annyi más történelmi helyzetben, házkutatások, kilakoltatások, koncepciók percek és rajtaütések esetén, könnyebb éjszaka elfogni az ellenfelet, aki ilyenkor általában kevésbé készül védekezésre vagy menekülésre. Az éjszakai felfordulás emlékéket idézi, hogy Júdásnak jelben kell megegyeznie a katonákkal, különben a Jézust alig ismerők nem tudnák elfogni őt (Mt 26,48–50). Ugyanígy az a Márknál elbeszélte epizód, hogy egy ifjú követte a Mes-

**Az éjszaka és
a sötétség képei
az Ószövetségben**

tert, de aztán ruháját is otthagya, mezítelen volt kénytelen kiszakítani magát a tumultusból (Mk 14,51), visszaad valamit a sötétségben gomolygó indulatokból és fejetlenségből. A tények szimbolikus értelme abból a tágabb összefüggésből bontakozik ki, amelyet az Ószövetségben megjelenő eszkatologikus gondolkodás készített elő, illetve Jézus tanítása, példabeszédei tettek közvetlenül érthetővé. Érdemes lesz ezeket áttekintenünk, Jézus egész küldetésébe elhelyeznünk, s azután visszatérnünk a fény és sötétség ellentétének nyelvezetéhez és valóságához János evangéliumában.

Az Ószövetség számos esetben természetes szimbólumként használja az éjszaka és a sötétség képeit. Erkölcsi értelmet kap, a gonosz ember útjára utal, hogy az ember a sötét éjszakában könnyen megbotlik (vö. Péld 4,19). Néha úgy gondolja, a sötétben képes elrejtőzni és menedéket találni, Isten számára azonban a sötétség sem sötét, előle nem lehet, nem is érdemes elrejtőzni, ahogy erről a zsoltáros elmélkedik (vö. Zsolt 139,11–12). Az örök éjszaka a halál birodalmához tartozik (vö. Jób 3), örök világosságra pedig csak Istennél lehet számítani. Isten éjjel és nappal egyaránt gondoskodik a világról, az idők járásának úgy szab törvényt, hogy minden lénynek megfelelő tere legyen a teremtésben (vö. Zsolt 104,19–23).

Mai ismereteink szerint prófétai körökben alakultak ki azok a gondolati rendszerek, amelyek Isten ítéletét várták a nép felett, s ezért alapvetően fenyegető prófétai mondásokkal szólították meg az izraelita közösséget. Az isteni ítélet megfogalmazásának egyik központi képe az Úr napjának eljövetele (Szoj 1,7–8; Joel 3,4; Iz 34,8). Ez a nap az ítéleté, mégpedig a szigorú, büntető ítéleté. Ez a nap a sötétség, és nem a világosság, a fenyegető halál, és nem a bátorító, vigasztaló élet ígéretét tartogatja (Ám 5,18–20). Az Úr napjának sötétsége egyértelműen Isten beavatkozásával, Isten cselekvésével függ össze. Nem a sötétség cselekszik, sőt, ezekben a szövegekben nem is valamilyen történeti közvetítő lép a színre — például valamilyen földi hatalom, elnyomó birodalom vagy hadsereg. Az eszkatologikus — illetve apokaliptikus — jövendölések Isten közvetlen beavatkozását hirdetik, s mint már mondtuk, az Ószövetségben elsősorban fenyegető értelemben. Érdekes kettősséget tapasztalunk, ha Zakariás könyvének 14. fejezetét fellapozzuk, és ott figyeljük meg az Úr napjára vonatkozó részletet. A későbbi, elsősorban újszövetségi apokaliptikus szövegeket is jellemző módon a büntetés itt már Izrael ellenségeire vonatkozik. A szöveg megőrzi a kifejezéseket az Úr napjának homályáról (vö. Zak 14,6), sőt, hidegről és fagyról beszél, de közben az örök remény jeleként jövendöli a nappal és éjszaka váltakozásának megszűnését, az örök világosságot.

Eszkatológia és apokaliptika lényeges különbsége, hogy míg előbbi számol a megtérés lehetőségével, Isten büntető ítéletét alkalmanként elháríthatónak vagy visszavonhatónak tartja, utóbbi, az apokaliptika nem vár morális változást, és a jövőben bekövetkező ítéletet már nyilvánítottak, véglegesnek tekinti. Ebben az összefüggésben a söté-

¹Vö. Archie T. Wright: *Art. Angels*. In: John J. Collins – Daniel C. Harlow: *The Eerdmans Dictionary of Early Judaism*. Grand Rapids, Michigan – Cambridge, UK, 2010, 328–331.

²Vö. Rudolf Schnackenburg: *Das Johannesevangelium II*. HThKNT 4/2. Herder, Freiburg etc., 1971, 490.

Eszkatologikus prófétaság

tétségnek is más-más jelentéspotenciálja erősödik fel. A megtérésre való buzdítás értelmében a sötétséget világosság követi, amelyet éberen kell várni, hívására mihamarabb válaszolni kell, s a fenyegetés után életet és reményt sugároz. Egy halálba fagyott apokaliptikus végső látomás viszont eltávolítja, lehetetlenné teszi az önálló cselekvést, s helyette olyan világra nyit ablakot, amelyben túlvilági lények vívják meg harcukat. Isten győzelme és hatalmának megnyilvánulása itt is egyértelmű és végleges. Az ember úgy kapcsolódik be ezekbe az eseményekbe, hogy az apokaliptika értelmező angyala beavatja, feltárja előtte a látások értelmét, amely nem más, mint a sötétség és világosság szereplőinek végső küzdelme.

Az apokaliptika kezdeteivel párhuzamosan felerősödik és gazdagodik a zsidó vallásosság angyaltana is.¹ Isten várható — részben remélt, részben félelemmel várt — ítéletének cselekvői, illetve az igazak segítői egyre gyakrabban égi lények, angyalok lesznek. Elég Tóbiás könyvére és benne Ráfáelre, illetve az égi seregeket vezérlő Mihályra vagy a hírvívő Gáborra gondolni, akiket Dániel könyvében ismerünk meg (vö. Dán 10,13.21; 12,1; illetve 8,15; 9,21köv; 10,11). A qumráni irodalom is ismeri a gonosz főalakját, akit Beliálnak mond (1QM 1,1.5.13; 4,2; 11,8), míg a Jubileumok könyve ugyanerre az alakra a Masztéma nevet használja (Jub 10,8; 11,5.11; 17,16).²

Jézus mindkét meglévő teológiai regisztert megszólaltatta, vagy legalábbis mindkettőt ismerte és elfogadta. Úgy tűnik, igehirdetésének elsődleges hangulata a végső idővel számoló, vagyis eszkatologikus profétaságé. Ehhez tartozik, hogy megtérésre szólít, a szövetségi hűség megtartására és megújítására. Vagyis nemcsak úgy hirdeti az Isten országát, hogy ennek megvalósulásában saját magának tulajdonít döntő szerepet — szakkifejezéssel szólva: ő maga az eszkatologikus dráma főszereplője —, hanem úgy is, hogy az embereket a személyes megtérés által aktív szereplővé teszi benne. Ez az aktív hozzáállás jellemzi azt az időt, amelyben ő velük van itt a földön, és jellemzi azt az elkövetkező időszakot is, amelyben a benne hívőknek egyfajta távolléttel kell szembesülnie és megbirkóznia. A Lk 19,19–31 szomorú kimenetelű példázatot mesél a dúsgazdag emberről és a szegény Lázárról. Haláluk után megítéltetnek, és földi sorsukhoz képest fordított rendben jutnak boldogságra, illetve örök tűzre. A kép egyfelől int az osztozásra, de másfelől még inkább arra, hogy amíg van lehetőségük (vö. Lk 13,6–9), higgyenek Mózesnek és a prófétáknak, sőt higgyenek annak, aki a halálból fel támadt, vagyis Jézusnak.

Azok a példabeszédek, amelyekben Jézus az éjszakát említi, úgy tűnik, szinte mindig így, az ítélet és döntés összefüggésében válnak érthetővé.³ Képeik hol hagyományosak, hol újak és váratlanok a zsidó hagyományokhoz képest. Közös pontjuk azonban ez: az éjszaka a megpróbáltatás és próbatétel ideje, amely valamilyen fordulatra készít, illetve éppen a fordulatra való készségről kérdez. Vajon jól döntöttek-e életükről, Istennel és felebarátaikkal való kap-

³Vö. Paul-Gerd Müller: *Art. nyx*. In: *EWNT II*. 1181–1185.

csolatukról a szereplők eddig, és lesz-e még lehetőségük jól dönteni? „Még az éjjel” számon kéri a gazdag ember életét: az olvasónak ennek tudatában kellene életét berendeznie, illetve éppen ezért nem érdemes túlságosan berendezkednie (vö. Lk 12,16–21). A tíz szűz éjnek idején várakozik a visszatérő vőlegényre, a szolgák meg urukra, s mindkettőnek arra kell figyelnie, hogy a Visszatérő ébren találja őket, illetve olyan foglalatosságban, amely megbízatásuknak megfelel (Mt 25,1–12; Lk 12,35–46). Ébernek kell lennie a házigazdának is az őrváltások idején, vagyis éjszaka is, nehogy tolvaj ragadja el tőle vagyonát (Mt 24,42–44).

⁴Lásd ehhez:
Francis P. Viljoen:
*The characterisation of
the Matthean Jesus by
the angel of the Lord.*
Verbum et Ecclesia, 41
(March 2020) a2043.
[https://doi.org/10.4102/
ve.v41i1.2043](https://doi.org/10.4102/
ve.v41i1.2043).

Az éjszaka Jézus példabeszédeiben

Másrészt éppen ezekben a szövegekben is látjuk az angyalok, túlvilági lények gyakori szerepét. Általában név nélkül, közösségben, másutt viszont, főleg negatív szereplők esetén, név szerint is megjelölten. Az a dráma, amely az emberekre az ítéletben vár, az angyalok világában már végbement. Az angyalok az apokaliptikus dráma résztvevői, olyan szereplők, akiknek már eldőlt örök sorsa, illetve a drámában lehetséges szerepe. Megjelennek tehát a dráma főszereplője, Jézus mellett, az ő életét és küldetését értelmezve, különösen is a születését, illetve a feltámadását kibontó szövegekben.⁴

És ugyanezek a szereplők megjelennek ismét a példabeszédekben. Bár nem utal az éjszakára, az angyalok miatt azért megemlítjük a Mt 25,31–46 nagy tablóját az utolsó ítéletről. Az angyalok itt is égi lényekként, az ítélkező Emberfiával együtt jelennek meg (Mt 25,31), mintegy az ő udvartartásának szereplői, ítéletének tanúi. A Mt 13,24–30-ban olvasható példabeszéd a búzamezőről és a belévetett konkolyról szól. Jellemző eleme, hogy az „ellenséges ember” éjszaka jön, hogy konkolyt vessen a búza közé, a gazda pedig várakozásra inti szolgáit, hogy csak akkor válogassák ki a rosszat, amikor eljön az aratás ideje, nehogy a jót is megsemmisítsék. Ezt a képet eszkatologikusan is olvashatjuk, abban az értelemben, hogy a türelemre, a dolgok megfontolására és alapos megkülönböztetésére int. Nyitva hagyja tehát, sőt megnyitja a cselekvés lehetőségét. A példabeszéd magyarázata viszont (Mt 13,36–43) az egész képsort egy olyan végső drámává nagyítja, amelyben az „ország fiai”, illetve a „gonosz fiai” immár csak mintegy visszatekintenek életükre a beteljesedés felől, s ahol az Emberfia mellett angyalok az aratók, a rossz magot hintő pedig nem más, mint maga az ördög (Mt 13,39).

Márk evangéliumában is megtaláljuk az éjszakában várakozó szolgáról szóló példázatot (Mk 13,34–36), s a végső időkről szóló látomásnak itt is része egy olyan, az Úr napját idéző kozmikus káosz, amelyben „a nap elsötétedik, a hold nem sugározza fényét, a csillagok lehullanak az égről, és az erők, amelyek az égben vannak, megrendülnek” (Mk 13,24–25; vö. Iz 13,10). Az angyalok, akiket az Emberfia elküld, itt is részt vesznek a végső ítéletben (Mk 13,27). De a képek összefüggése inkább figyelemfelhívó és bátorító (vö. Mk 13,29–31). Márk hangsúlyozza, hogy Jézus kiűzi a tisztátalan és gonosz lelkeket. Ez az ő első csodás tette (Mk 1,21–28), és később is gyakran említik

(Mk 1,32; 3,11–12). Tanítványait is megbízta, és hatalmat ad nekik, hogy űzzék ki a tisztátalan lelkeket (Mk 6,7). Ezek az elbeszélések mindenesetre inkább hangsúlyozzák Jézus hatalmát, szavának erejét és az emberek ámulatát, mintsem a gonosz és a sötétség kapcsolatát. A Belzebub-vád (Mk 3,22–30) szembesít a gonosz erők egyik vezérének tartott gonosszal, majd a Gerasza vidékén tett csoda (Mk 5,1–20) ugyanezen erők pusztító erejét jeleníti meg többféle módon. A légiónyi gonosz csak pusztítani képes, vízbe fojtja a tisztátalannak tartott sertéseket. Jézus ezzel szemben gyógyít és megszabadít, sőt küldetést ad. Az addigi megszállott az egyetlen, aki már Jézus életében küldetést kap testvéreihez (Mk 5,20).

A betlehemi éjszaka

A hatalomnak azt a teljességét, amely Jézusra és működésére jellemző, Máté és Lukács már Jézus születésével kapcsolatban, illetve gyermekkorában kifejezi. Már említettük, hogy itt is találkozunk az égi küldöttekkel. Hagyományosnak tekinthető, hogy Máté szerint Józsefet többször is álmában szólítja meg az Úr angyala, aki az egész cselekmény isteni eredetét, tervezését és gondos kísérését jelzi, természetesen az Írások beteljesedésének folyamatos jelzése mellett. Lukács evangélista szintén az események égi eredetét jelzi és hangsúlyozza Gábor angyal szózataival, az éjszakának pedig igen kedves szerepet szán, hiszen angyalok sokasága tölti be a betlehemi éjszakát dicsőséggel, fényvel, békével. Éjszaka nélkül a napkeleti bölcsek érkezése is elképzelhetetlen volna, mert csillag vezeti őket útjukon. Ha Ábrahám valaha sátrának bejárata előtt, éjszaka kapta a csillagokhoz hasonlóan megszámlálhatatlan sok utód ígérését, a csillagos éjszaka most a felfoghatatlanul kedves, édes Üdvözítőre, az Ábrahámnak és Dávidnak megígért utódra ontja isteni fényét.

Márk nem ír a születés körülményeiről. Mintha kezdettől fogva előrefelé figyelne, a feltámadás ragyogására, amely inkább a múltó éjszakára, a hajnalra emlékeztet, és azzal fejezhető ki.⁵ Jézus kaffarnaumi ébredése és hajnali imádsága (Mk 1,35–39) a feltámadás reggelét vetíti előre (Mk 16,1–8), de efelé irányítja az olvasót a színváltozás ragyogása (Mk 9,2–9), illetve árnyaltabban, de valóságosan Jézus vízen járása is, amelyet János erősít meg ebben az értelemben (Mk 6,45–52; Jn 6,16–21).

⁵Ahogy Szent Pál írja: „Múlóban az éjszaka, a nappal pedig közel” (Róm 13,12).

A Getszemáni-kertben

Nehéz eldönteni, hogy a tanítványoknak kellene-e bátrabban kirtartani, virrasztani Jézus mellett az ő imádságos küzdelmében a Getszemáni-kertben, vagy inkább ő az, aki azon az éjszakán minden kísértést szenvedővel vállalt közösséget. Az Úr éberségre intő korábbi felszólításai, a Miatyánk fohásza a kísértéssel kapcsolatban, az Atya iránti végső odaadottság és nyitottság, hogy a kelyhet kiigya, mind itt talál célba, mind Jézusban találja meg végső értelmét és példáját. Ez az éjszaka nem úgy dicsőséges, ahogyan a betlehemi volt, és nem is olyan reményteli, mint a hét első napjának kora reggele. Jézus szembenéz azzal, hogy „megverik a pásztort, és szétszélednek a juhok” (Mk 14,27; vö. Zak 13,7), hogy első tanítványa háromszor is megtagadja, mielőtt a kakas megszólal (Mk 14,30párh.), Júdás pedig elárulja,

kiszolgáltatja, ahogy saját népének vezetői. Azután, még aznap éjjel, elfogják, s a kihallgatások, kínzás, ítélkezés és gyalázkodás kegyetlen kontinuumjának csak a halál vet véget. A déli sötétség jelzi a teremtés rettenetét Isten Fia szenvedése és halála miatt, egyben előkészíti a kozmosz remegését és a templomfüggöny megszakadását (Mt 27,45.51–53), amikor Jézus meghal, és átadja a lelkét.

Nem lehet, nem is szabad lapossá egyengetni az evangéliumok sokféle megfigyelését, sőt, ahogy már említettük, nem is kell mindenben jelképes értelmet fürkészni. Jézus útja mégis teljes napot fut be: derűs kezdetét alkonyi csodák (Mk 1,32–34), imádságban átvirrasztott éjszakák és éjszakai jelenések (Lk 6,12–13), végül azonban fájdalmas sötétség tapasztalata teszi teljessé. A szinoptikus evangéliumok világa finoman használja a sötétség és a világosság képeit, és csak néha kapcsolja őket a morális vagy személyes értelemben is jelenlévő gonosz cselekvési köréhez és valóságához. A végső dráma főszereplője Jézus, az ő sorsában egyesül, körülötte csap fel a gonoszság hulláma, hogy ő lehessen az is, aki mindezt legyőzi. A dráma mellékszereplői a hagyomány alakjai, égi lények, akik részt vesznek az ítéletben, vagy már megítéltettek. A dráma kedvezményezettjei pedig azok, akiket ugyan még nem engedett el a sötétség, de már vonz a világosság. A Keresztelő János személyén töprengő Heródest vagy a holdkóros fiú hitetlenül is hívő édesapját (Mk 6,20; 9,24) éppúgy tarthatnánk a fény és sötétség határán imbolygó alaknak, ahogy a megkísértett, elbukott és megtért Pétert, akiért Jézus imádkozott, vagy Júdást, aki képtelen volt a megtérésre.

János evangéliuma

Amikor ezek után áttérünk János evangéliumának tárgyalására, vagy inkább visszatérünk oda, ahonnan eszme-futtatásunkat kezdtük, Júdás útjához az éjszakába, voltaképpen ezt az imbolygást hagyjuk el, s helyébe kapjuk azt a kontúros, éles látást, a sötétség és világosság ellentétét, amely Jánosra annyira jellemző. A negyedik evangélium kezdettől fogva kijelenti: „A világosság a sötétségben világít, de a sötétség azt nem fogta föl. (...) Az igazi világosság, aki minden embert megvilágosít, a világba jött. A világban volt, a világ őáltala lett, de a világ nem ismerte fel őt. A tulajdonába jött, övéi azonban nem fogadták be” (Jn 1,5.9–11). A sötétség és a világ már itt párhuzamos fogalomnak látszik, együtt kibékíthetetlen ellentétben azzal, aki magát a világ világosságának mondja majd (Jn 9,5).

János evangéliuma minden valószínűség szerint ismerte a szinoptikusokat. Szemléletének alakulását a közösség igényeinek és helyzetének változása, illetve a zsidóságtól való elszakadás gyorsulása mellett elmélyült krisztusközpontúsága befolyásolhatta. A negyedik evangéliumban ugyanis rendkívül bensőséges információkat kapunk Isten szeretetéről, a Fiú odaadásáról, az Atya és a tanítványok iránti szeretetéről és szándékairól. Az evangéliumban közölt beszédek jelentős része Jézus személyének és szándékainak titkaiba avat be. Részben baráti közegben, főleg az utolsó estén, a búcsúbeszéd keretében. Jelentős részben azonban a zsidósággal folytatott viták tüzeiben,

növekvő feszültségben. Ahol a legnagyobb a szeretet, ott nyilvánul meg leginkább a gonoszság misztériuma is. A bensőséges szeretet legintenzívebb megfogalmazásai a sötétség és gonoszság közepette mutatkoznak meg, s ezt már egyfajta történeti arányérzék is megköveteli. Ha Jézus ennyire az Atya szeretetét nyilvánította ki, halála csak akkor értelmezhető, ha ellenfelei az abszolút gonoszság hálójában vergődnek. János nem tudósít Jézus ördögűzéseiről. Számára az egész világ esett ítélet alá, mert nem hitt az Atya küldöttének.

Mint már utaltunk rá, az evangélium bevezetésének kijelentéseit a sötétségben világító világosságról a 9. fejezet kettős, reális és jelképes értelemben is felfogható gyógyítás elbeszélése egészíti ki. A vakon született látóvá lesz, de akik látnak, vagy legalábbis látónak képzelik magukat, azok vakká lesznek. „Ítélet van most a világon” — mondja Jézus (Jn 12,31). Különös párhuzammal az valósul meg itt, a vakkal és a látókkal kapcsolatban, ami a dúsgazdag és a szegény Lázár esetében: a végső ítéletben helyet cserélnek ők ketten, illetve helyet cserél és helyére kerül a látszat és a valóság. Az ítélet új fényben mutatja meg a valóságot, illetve egyáltalán fényt hoz oda, ahol azelőtt homály és bizonytalanság uralkodott. Az ítélet ősképe a szétválasztás, amellyel Isten valaha szétválasztott eget és földet, szárazföldet és tengert, de legelőbb sötétséget és világosságot (Ter 1,3).⁶

A múltó éjszaka és a töprengés alakja Jánosnál talán Nikodémus, aki éjszaka keresi föl Jézust. Közkeletű értelmezés szerint félelemből, bár egyesek megkockáztatják, talán azért, hogy hallgassa, mint ahogy a rabbik szerint a Tórát érdemes éjszaka tanulmányozni.⁷ Később, amikor már Jézus halálát tervezik, mégis nyíltan vállalja, hogy jogszerű eljárást sürgessen Jézussal kapcsolatban (Jn 7,51), halála után pedig segít a temetésében, s ezzel szintén megvallja hozzátartozását (Jn 19,38–42). Minden töprengése ellenére ő is ráébred, hogy az örök élet igéi Jézusnál vannak (vö. Jn 6,68). Útja az éjszakában indul, de a világosság felé tart.

Júdás ezzel ellentétben valóban a sötétség alakja, vagy legalábbis teljes egészében a sötétséghez tartozik, János számára. Ő a „kárhozat fia” (Jn 17,12), aki „elveszett”, egyedül a tizenkettő közül. Erkölcsei értelemben is romlott, ellopkodja a pénzt, nem a szegényekre van gondja (Jn 12,6). Az éjszakához tartozik, amelyben „evilág fejedelme” uralkodik. János Jézusa olyannyira éles szembenállást érzékel önmaga és a „világ” között, hogy a gonoszság megszemélyesült vezetőjét is rendre „evilág”, illetve „a világ” „fejedelmének” nevezi (Jn 12,31; 14,30; 16,11). Az az idő, amelyben a gonoszság győzedelmeskedni látszik, egyfelől a sötétség órája, a világ örömeinek órája, amelyben a tanítványok szomorkodnak, másfelől éppen az az óra, amelyben megítélik és kivetik evilág fejedelmét, amelyben fájdalmak között megszületik az új élet, és felragyog a világosság, amelyben hinni kell. A tanítványok így lesznek a világosság fiai (vö. Jn 12,35–36).

János evangélista már az 5. fejezetben közölte azokat a Jézusmondásokat, amelyek a bekövetkezett ítéletről szóltak: a negyedik

⁶Vö. Hartwig Thyen: *Das Johannesevangelium*. HNT 6; Mohr Siebeck, Tübingen, 2005, 567.

⁷Lásd ehhez tagadó értelemben Johannes Beutler: *Das Johannesevangelium*. Herder, Freiburg etc., 2016², 135.

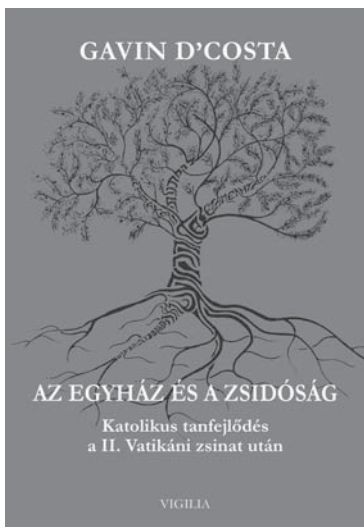
Júdás alakja

Halálból az életre

evangélium látásmódja megvalósult eszkatológia, amennyiben a Jézussal szembeni hit vagy hitetlenség már most ítéletet jelent (vö. Jn 5,24). Ez nagyon is illik ahhoz, amit előbb az apokaliptikáról mondtunk, annak változást már nem remélő látásmódjáról. Mivel János evangéliumát Krisztus mély ismerete és személyes szeretete jellemzi, itt csak az láthatja meg a világosságot, az mehet át a halálból az életre, a sötétségből a világosságba, aki őt megszereti, a szeretetben megismeri. Őt megismerni pedig nem jelent mást, mint elfogadni, hogy van elég szeretete és elég hatalma odaadni és visszavenni az életét (Jn 10,18), sőt, mindebben egyszerre vezérli az Atya és a tanítványok iránti szeretet.

Jézus találkozása a sötétséggel valószínűleg túl gyakran válik teológiai közhellyé, könnyen odavetett szólammá. Másként beszél a sötétségről az, aki mélyen megtapasztalta az emberi gonoszságot vagy rettegést. Az Evangélium üzenete azonban éppen számára, az ilyen mélységet is megjárt ember számára a legvalóságosabb és legfontosabb. Mást jelent az élet evangéliuma, ha találkoztunk a halállal. De mást jelent a halál és a sötétség is, ha találkozunk az élettel és a világossággal.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

GAVIN D'COSTA

Az egyház és a zsidóság

Katolikus tanfejlődés a II. Vatikáni zsinat után

Az elmúlt hat évtized során olyan folyamatokat lehetett megfigyelni a katolikus gondolkodásmódban, amelyek kibontakozásához máskor évszázadokra volt szükség. Valóságos tanfejlődés ment végbe, mégpedig a zsidó néppel kapcsolatban. A kiindulópontot az a felismerés jelentette, hogy a zsidó néppel kötött isteni szövetség visszavonhatatlan. Idővel az is egyértelművé vált, hogy a bibliai kor után sem veszítette hatályát, azaz a kereszténység sem érvényteleníti. De mi mondható el akkor keresztény nézőpontból a zsidó szertartásokról, amelyekkel a szövetség népe kifejezi hitét? Hogyan ítéltethető meg, hogy Isten földet ígért a zsidó népnek? És vajon végezhető-e keresztény misszió a zsidók körében? A könyv történeti összefüggések felvázolásával, az összes jelentős egyházi dokumentum elemzésével, hatalmas szakirodalmi tájékozódás alapján, mégis közérthető módon ered e kérdések nyomába, s a válaszok, amelyekkel szolgál, egészen új, váratlan megvilágításba helyezik a katolikus egyház és a zsidóság kapcsolatát.

Ára: 3.500 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető:

1052 Budapest, Piarista köz 1. Honlap: www.vigilia.hu

Telefon: 36-1-486-4443 E-mail: vigilia@vigilia.hu

Felemelkedés a sötétségbe

GÖRFÖL TIBOR

Keresztes Szent János és a harmadik éjszaka

1976-ban született Pécsen. A Pécsi Tudományegyetem, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola oktatója, a Vigilia főszerkesztője. Legutóbbi írását 2021. 6. számunkban közzöltük.

¹Karl Barth:

Dogmatik im Grundriß.

Theologischer Verlag

Zürich, Zürich, 2013¹¹, 61.

Mi történik, ha Isten nem marad meg a keresztény életvilág biztonságát szavatoló jótékony és végső tényezőnek, ha szerepe nem korlátozódik arra, hogy ráüsse a pecsétet különböző „értékek” többé-kevésbé jól felépített összefüggésrendszerére, ha nem csupán emberi stratégiák hivatkozási alapjául szolgál, s nem állítják félre elnéző mosollyal, mint egy félkegyelmű arisztokratát, akire ugyan szükség van a birodalom egységének megőrzéséhez, de mindenki tudja, hogy lehetetlen komolyan venni? Mi történik, ha feltűnik a láthatáron a láthatatlan Isten tényleges valósága, s mérhetetlen, lenyűgöző, kikerülhetetlen felfoghatatlansága egyértelművé teszi, hogy nem az ő létezése szorul igazolásra és alátámasztásra, elsődlegesen nem istenbizonyítékokra van szükség, hanem az a „rejtély”,¹ hogy bármi más létezik rajta kívül? Mi történik, ha minden kifogástól és kerülőúttól mentesen valaki nem a magyarázatra szoruló és nehezen elhelyezhető teremtményeknek szentel figyelmet, hanem Istennek, akihez képest minden más nemcsak egyszerűen színtelennek és fakónak, hanem már-már nem létezőnek tűnik?

Ez a figyelem a keresztény szellemiség története során természetesen nem csupán egyetlen ponton tűnik fel, de valószínűleg sehol sem olyan gyökeres kizárólagossággal, mint a 16. században Keresztes Szent Jánosnál. A kármelita tanító egész szellemi világát az igény hatja át, hogy akadályok nélkül érvényre jusson Isten mindentől különböző, lehengerlő felfoghatatlansága, s az ember olyan egységbe kerüljön vele, amely révén egyúttal ahhoz is megfelelően tud viszonyulni, ami nem Isten. Nem érthetetlen, ha a fizikailag törékeny, belsőleg különlegesen szilárd spanyol szent életművét valaki a lelkiség és a misztika felülmúlhatatlan csúcspontjának tekinti, és alighanem mindig lesznek olyanok, akik úgy vélik, nem szorul kiegészítésre és nem folytatható. Ám a 20. században végső soron egyértelművé vált, hogy pontosan azon a ponton nyújt újat a keresztény lelkiség történeti útja, ahol János leginkább egyedi tanítását szokás elhelyezni: az éjszakával kapcsolatban. Ahhoz, hogy az új jelenség valóban újnak mutakozhasson, előbb érdemes körvonalazódnia annak, amit János az éjszakáról mond.

Keresztes Szent János
éjszakái

A kármelita tanító olyan időszakban lépett színre, amelyben a korabeli egyháznak legalább két alapvető nehézségre kellett választ adnia: egyfelől a reformációra, másfelől a 15. század óta kibontakozóban lévő

²Ezen a megközelítésen alapul Bernard McGinn hatalmas misztika-történetének legutóbbi kötete: *Mysticism in the Golden Age of Spain (1500–1650)*. Herder&Herder, New York, 2019 (The Presence of God 6/2).

A tapasztalat szentjei

vallási mozgalmak fokozódó térnyerésére. Jól ismert vélekedés szerint Lutherre kétféle válasza volt a katolikus közösségnek, egy szemlélődő és egy cselekvő. Az előbbit a kármelita reformhoz, Avilai Terézhez és Keresztes Jánoshoz, az utóbbit Loyolai Ignáchoz és a megszülető jezsuita rendhez szokás kötni. Nem biztos azonban, hogy helytálló a századnak ez a sematikus tagolása, és pontosabbnak tűnik az a megállapítás, mely szerint a szemlélődés és a cselekvés újszerű kapcsolata és összefonódása alkotja az egész korszak sajátos vonását.² Ez alól János sem kivétel, aki életének jelentős részében igencsak tevékeny életet élt, főként 1580 után, amikor már hivatalos jóváhagyással rendelkezett a rend reformája, amelyet képviselt.

A „spanyol aranykor” szentjeinek belső világához az is hozzátartozik, hogy tapasztalatokra hivatkoztak és tapasztalatra kívántak eljuttatni másokat. Tapasztalatok emlegetéséhez pedig nem kis bátorságra volt szükség ekkoriban. 1525-ben elítélték az úgynevezett *alumbradókat*, akik belső megvilágosodásra és élénk tapasztalatokra hivatkoztak (és egyik csoportjuk egyébként még 1622-ben Keresztes János alapján igyekezett igazolni nézeteit), majd 1546-ban sor került Magdalena de la Cruz ferences perjelnö perére, amelynek során Magdalena különleges belső tapasztalataira az ördögi befolyásoltság gyanúja vetült. Ilyen körülmények között minden tapasztalati hivatkozás gyanúsnak számított, s ahogyan Ignác folyamatosan ki volt téve az Inkvizíció zaklatásának, Teréz is az első nő a történelemben, aki úgy ír, hogy közben szüntelenül az Inkvizíció lehetséges reakcióit tartja szem előtt (ki is lehet mutatni, hogy hányféle stratégiát használt alázatosságának hangsúlyozására és a lehetséges gyanú előzetes elhárítására). Mindketten mégis a tapasztalat szentjeivé váltak: Ignác a közvetlen istentapasztalatra és az ebből fakadó döntésre akarja elvezetni az embert, Teréznel pedig egyszerűen tengernyi tapasztalat váltja egymást. Vannak, akik otthonosabban érzik magukat Keresztes János első pillantásra kopár és kietlen világában, ahol sokáig egyszerűen nem történik semmi látványos az emberrel, míg végül az Istenhez vezető egész színtelen sivatagot el nem söpri egyetlen hatalmas tapasztalat fényárja. János szinte egyáltalán nem használja a tapasztalat szót (jobban szereti az ízeletést, a birtoklást vagy az érintést), s paradox módon úgy vezet el a végső tapasztalathoz, hogy minden tapasztalattól megfoszt. Ezt a tapasztalatokat nélkülöző megfosztottságot jelöli életművében az éjszaka metaforája.

A sötét éjszaka jelentése

A sötét éjszaka jelentése és lényege viszonylag könnyen meghatározható Jánosnál, hiszen már négy terjedelmes prózai műve közül az első legelejeén leszögezi, hogy három okból minősíthető éjszakának az Istennel való egyesülés felé tartó ember állapota. Azért éjszaka, mert teljes lemondást kíván, azaz csak akkor válik lehetségessé, ha az ember minden vágyát elhagyja, aminek következtében sötétség borul lényét a külső valósághoz kapcsolódó érzékeire. Fontos, hogy nem merő nélkülözésről és hiányról van szó, hanem átfogó vágytalanságról (János vágyteológiájában a hagyomány elemei jelen, de

³Lásd erről Sam Hole:
*John of the Cross.
Desire, Transformation
and Selfhood.* Oxford
University Press,
Oxford, 2020.

⁴Keresztes János
műveinek idézése Szent
Teréziáról nevezett Ernő
atya fordításán alapul
(I–II. kötet, Győri Kármelita
Rendház, Győr, 1995).

János radikális útja

egyedi módon ötvöződnek, s az emberi én, a keresztény átalakulás és a teremtett rend kifejezetten teológiai igényű újraértelmezését eredményezik).³ Másodsorban azért is éjszaka, mert az egyesülés útja a hit útja, a hit pedig Jánosnál az értelem sötét állapotával egyenértékű. Harmadsorban maga Isten is sötét éjszakává teszi az emberi átalakulás folyamatát, mindenekelőtt felfoghatatlansága miatt (*A Kármel-hegy útja* I, 2, 1).⁴ A sötétséget tehát az ember és Isten között húzódo végtelen minőségi különbség teszi elkerülhetetlenné, és János semmiképpen sem tartozik azok közé, akik ezt a hatalmas, bizonyos szempontból fenyegető különbséget ilyen-olyan eszközökkel megszelídíteni próbálnák. Ugyanakkor az éjszaka, amelyről beszél, csak akkor érthető igazán, ha a végpontja is világosan megmutatkozik: az a túlradó világosság és szabadság, amely az Istennel egyesülő embernek lesz sajátja. János a szabadság teológusa, aki nagyon is jól tudja, mennyi akadálya van az emberi szabadságnak, még akkor is, ha valaki hívőnek tartja magát. Az éjszakán át vezető út az akadályok lebomlásának folyamataként fogható fel, s ahhoz, hogy eljusson a mindenhez (*todo*), a semmin (*nada*) kell áthaladnia.

Milyen egyszerűnek tűnik kimondani ezt! Milyen egyszerűnek tűnik a képlet, mely szerint az ember érzi és szellemi részének egyaránt éjszakai tisztuláson kell keresztülmennie, előbb cselekvően együttműködve Istennel, majd passzívan befogadva az isteni cselekvést (ennek értelmében Jánosnál alapvetően két éjszaka szerepel, de mivel mindkettőnek van cselekvő és passzív állomása, végső soron négy éjszaka követi egymást). Milyen egyszerű megállapítani, hogy Istenhez képest minden egyéb semmi, s ezért Istenért mindent el kell dobni, hogy valóban megközelíthetővé tehesse magát. De vajon ki tud igazán azonosulni ezzel a tanítással, ki az, aki ténylegesen követésre méltónak ítéli Keresztes Jánost, ki az, aki azt mondja: igaza van a spanyol kármelitának, és érdemes belevágni a semmin át vezető kietlen és sivár útba? Ki az, akit annyira lenyűgöz Isten, és annyira szabad akar lenni, hogy az a benyomása, másként nem boldogul? Keresztes János nem mindenki szentje, s bár olykor úgy tűnhet, hogy kizárólagosságra támaszt igényt, soha nem állítja, hogy az az egyetlen lehetséges megoldás, amelyet ő kínál. János azokhoz beszél, akik másként nem boldogulnának, akiknek az az egyetlen kapaszkodójuk, hogy minden kapaszkodóról lemondanak. Mások másutt bőségesen találhatnak másféle eligazításra, és nem vonható kétségbe, hogy végül ugyanoda jutnak el, mint azok, akik a „misztikus doktorra” hallgatnak. Avilai Teréz eleve színes, eseménydús és mozgalmas folyamatot, gazdagon díszített lépcsőházat kínál a legmagasabb pont felé — fiatalabb szövetségese, János a fakó, egyhangú, hátsó tűzlépcsőn kíséri fel az embert. Még a 16. századi kármeliták között is mindenki „választhat” ízlése szerint.

Nem is véletlen, hogy János hosszú időre háttérbe szorult a keresztény lelkiségben és teológiában, s csak a 19. század utolsó harmadától fedezték fel ismét. Lemondást, vagyis az éjszaka vállalását

ugyanis nemcsak az egyéni lelki úttal kapcsolatban követelt, hanem — a kor kedvelt kifejezésével élve — az egész misztikus teológia és a rendkívülinek tűnő jelenségekre vonatkozó tanítás területén is. A mai napig nem könnyű napirendre térni afölött, hogy nem csupán a természetes, teremtett valóságokat kívánja sötétségbe borítani, hanem ugyanilyen határozottan az Istentől származó, természetfeletti tényezőket is: János nem gondolja, hogy egy megjelenő angyal látványa több figyelmet érdemel, mint egy fűszál szemlélése. Bár az efféle rendhagyó jelenségeket „tényleg Isten hozhatja létre az érzékekben, sohasem szabad (...) őket elfogadni, sőt, ellenkezőleg, menekülni kell tőlük” (*A Kármelhegy útja* II, 11, 2). János nem kevesebb, mint huszonnégy fejezeten keresztül sorolja az Istentől származó adományokat, szinte példátlanul részletesen és behatóan tárgyalja a misztikus ajándékokat, ám mindvégig annak a meggyőződésnek a jegyében, hogy akit nem az ajándékok, hanem az ajándékozó foglalkoztat, annak nem szabad fontosnak tartania őket. Más szóval nem csupán az egyéntől kíván teljes kiüresedést és lemeztelenedést, hanem magát a lelkeségi hagyományt is kiüresíti mondanivalójának lényes tartalmaiból, s „a kétely árnyékát veti a látomásokat és Isten egyéb rendhagyó megnyilvánulásait hangsúlyozó korábbi misztikus hagyomány hatalmas vetületeire (beleértve Teréz életművét is)”.⁵

⁵Bernard McGinn:

Mysticism in the Golden Age of Spain (1500–1650), i. m. 276.

János és a keresztény hagyomány

Gyakran és joggal hangsúlyozzák, hogy János nem független a keresztény hagyománytól, sőt egyenesen elképzelhetetlen a szintén isteni sötétségről beszélő patrisztikus szerzők (Nüsszai Gergely és Dionüsziosz Areopagitész), az emberi lelket értelemre, akaratra és emlékezetre tagoló Szent Ágoston és a 13–15. századi skolasztikus gondolkodás bizonyos áramlatai (főként Tamás) nélkül. Voltak ugyan, akik némileg erőszakosan próbálták összhangba hozni egymással az érett skolasztikát és a jánosi gondolkodást,⁶ de tény, hogy János a hagyománynak és korának is gyermeke. A legérdekesebb ilyen kapcsolódások közé tartozik az úgynevezett északi, német misztikusokhoz fűződő esetleges viszonya, a 14. századi Eckhart mester vagy a 15. századi Hendrik Herp ismerőinek ugyanis gyakran lehet az a benyomásuk, hogy János közvetlenül ismeri elgondolásait. Elegendő csak arra gondolnunk, mennyire közvetlenül visszhangozzák a német Eckhart hatalmas önsanyargatásokat nem javasló és a *mortificatio* rafinált módszereinél a teljes lemondást sokkal hatékonyabbnak minősítő intéseit János ebben az értelemben aszkéziskritikus fejtegetései, de még inkább eszünkbe juthat Eckhart, amikor azt halljuk a spanyol kármelítától, hogy Istenhez nem vezet mód és módszer, és az ember „úgy jut célhoz, ha nem a maga módja szerint halad, mert akivel egyesülni akar, annak nincsen módja: az Isten” (*A Kármelhegy útja* II, 4, 5). Hasonlóképpen hangzanak a német domonkos Isten módnélküliségéről kifejtett meggyőződései: a végcélnek tekintett Istennek „nincs meghatározott módja, mert túlnő a módozatokon”, s ezért az istenszeretnek sincs módszere, csak a „módszernélküliség”.⁷ De Johannes Taulernél is

⁶Lásd főként Réginald

Garrigou-Lagrange nagyszabású és számos fejezetét tekintve máig fontos szintézisét: *Perfection chrétienne et contemplation selon S. Thomas d’Aquin et S. Jean de la Croix*. Éditions de la Vie Spirituelle, Saint-Maximine (Var), 1929.

⁷Eckhart híres 9.

beszédét (*Quasi stella matutina*) lásd *Válogatott prédikációk*. (Ford. Schneller István.) Typotex, Budapest, 2017, 141–152.

⁸Alois M. Haas: „Die Arbeit der Nacht”. *Mystische Leiderfahrung nach Johannes Tauler*. In: uő: *Mystik als Aussage. Erfahrungs-, Denk- und Redeformen christlicher Mystik*. Suhrkapm, Frankfurt am Main, 1997², 336–410., 344.

⁹Irénée Hausherr: *Les Orientaux connaissent-ils les „nuits” de Saint Jean de la Croix?* *Orientalia Christiana Periodica*, 12 (1946), 5–46.

¹⁰Jean Daniélou: *Platonisme et théologie mystique. Essai sur la doctrine spirituelle de Saint Grégoire de Nysse*. Aubier, Paris, 1944, 134.

¹¹Andrew Louth: *A patrisztikus misztika és Keresztes Szent János*. In: uő: *A keresztény misztikus hagyomány gyökerei*. (Ford. Göröl Tibor.) Sarutlan Kármelita Nővérek, Magyarszék, 2019 (9. fejezet).

¹²Iain Matthew: *Az életbe vágó Isten*. (Ford. Sarutlan Kármelita Nővérek.) Sarutlan Kármelita Nővérek, Magyarszék, 2016, 115.

¹³Egészen behatóan vizsgálta a költemények keletkezési idejét Eulogio Pacho: *Exposición poética de*

felsejlik a teljes passzivitás és az emberi semmi nélkülözhetlensége: az embernek fájdalmas kínok közepette kell behullania, pontosan az „éjszaka munkája” közepette, saját semmisségébe, mert „ahol Isten a neki megfelelő módon akar cselekedni, ott semmi másra nincs szüksége, csak a semmire; a semmi minden másnál alkalmasabb arra, hogy szenvedőlegesen befogadja Isten cselekvését”.⁸ Mivel a karthauzi Laurentius Surius latin fordításai révén Spanyolországban is közkézen forogtak az északi misztikusok írásai, nem elképzelhetetlen, hogy egyiket-másikat János közvetlenül is ismerte.

Az éjszaka motívumával kapcsolatban pontosan a hagyományhoz fűződő viszony jelenti az egyik legnagyobb problémát János tudós ismerői számára. A sötétség, a homály és az éjszaka fogalmi és képei szervesen hozzátartoznak a keleti egyházatyák írásainak kozmoszához, s képtelenség lenne kivonni őket a már említett Nüsszai Gergely vagy Dionüsziosz Areopagitész életművéből. Kérdés azonban, hogy a görögül író szerzők sötétsége ugyanaz-e, mint a kármelita sötétség: egyáltalán nem könnyű választ adni arra a klasszikus kérdésre, hogy a keleti szerzők ismerik-e Keresztes János éjszakáit.⁹ Egyesek (például Jean Daniélou) már-már naiv magától értetődőséggel tesznek egyenlőségjelet a több mint ezeréves távolságban elhelyezkedő két sötét pólus közé;¹⁰ mások inkább arra figyelmeztetnek, hogy míg a patrisztikus gondolkodás szerint az emberi tisztulás feltétele az Isten egészen más; felfoghatatlan, és ezért sötétnek mutatkozó valóságába való behatolásnak, a kármelita szerzetes szerint a sötétség és az éjszaka inkább a tisztulás közege, amelyben kínzó élességgel kiderül, micsoda távolság választja el az emberi és az isteni létezt.¹¹ Ami pedig végképp megnehezíti a kapcsolatkeresést az egyházatyák és János között: az előbbieknél szinte egyáltalán nincs nyoma a sötétségről szóló tanítás élettörténeti és tapasztalati beágyazottságának.

Nagyon is van ellenben a kármelitánál. „Jánost különleges módon elbűvölte az éjszaka, ami valószínűleg családi vonás volt. Testvérét, Franciscót többször találták meg késő éjszaka kint a mezőn; a csillagos kasztíliai égbolt alatt feküdt, karjait kereszt alakban kitarva. Hasonlóképpen szerzetestársai gyakran találtak Jánosra, amint az éjszaka kellős közepén kint a fák alatt vagy az ablakán kihajolva imádkozott, és tekintetével a sötétségbe mélyedt.”¹² E természetes vonzódásnál is nagyobb jelentősége volt annak, hogy 1577. december 2-án a szerzetesi reformot ellenző rendtársai fogságba vetették, s kilenc hónapot javarészt homályban, nélkülözések közepette és pszichés kínzásoknak kitéve volt kénytelen eltölteni Toledóban. Ebben a külső és belső éjszakában született meg a költő és író János, aki augusztusi (éjjeli) szökéséig több költeményt is írt (romantikus igényeink cáfolataként a *Sötét éjszakát* azonban valamivel később).¹³ Első fennmaradt, Catalina de Jesúsnak írt levelében, 1581-ben is arról beszél, milyen a cethal gyomrában tartózkodni, amelynek sötétségéből azonban világhosszra

Toledo. In: uő: *San Juan de la Cruz y sus Escritos*. Ed. Cristianidad, Madrid, 1969, 99–150.

A harmadik éjszaka

¹⁴John Sullivan: *Night and Light. The Poet John of the Cross and the „Exsultet” of the Easter Liturgy*. *Ephemerides Carmeliticae*, 30 (1979), 52–68. (a tanulmány utolsó oldalain párhuzamos oszlopokban van elrendezve az örömeinek és az értekezés szerkezete).

¹⁵Thomas Keating: *Reflexions on the Unknowable*. Lantern Book, New York, 2014, 147.

jut az ember. Már csak ezért is érdemes patrisztikus és skolasztikus forrásain kívül liturgikus gyökereit is számba venni, főként a húsvéti liturgiát, amelynek örömeke, a sötétségből nyert szabadulást megénekítő *Exsultet* egészen meglepő motivikus és strukturális párhuzamot mutat *A lélek sötét éjszakájával*, János második értekezésével.¹⁴

„Minél egyszerűbb és tisztább az isteni fény, amely a lélekre süt, annál inkább elsötétíti” (*A lélek sötét éjszakája* II, 8, 2). E félelmetes és ijesztő éjszakában az ember Istentől elhagyatottnak érzi magát, s „roppant pusztulást” él át (*A lélek sötét éjszakája* II, 6, 5). Mivel a folyamat nem más, mint tisztítótűz, az embernek a legnagyobb szenvedést közben az okozza, hogy úgy érzi, soha nem fog eljutni az Istennek megfelelő tisztaságra, s menthetetlenül alacsony-sága és nyomorúsága foglya marad. Ám az egész folyamatnak (noha nem mindig látszik világosan) krisztológiai formája van, Krisztus kereszti-jének valóságában gyökerezik (ezért is beszélhetett Edith Stein hallatlanul pontosan a kereszt tudományáról Jánossal kapcsolatban), s ezért végpontja, a tisztaság, a világosság és az egyesülés is eleve biztosítva van. Irodalmi szempontból is érdekes, hogy míg *A Kármelhegy újta* és *A lélek sötét éjszakája* meglehetősen vontatott, ismétlésekben bővelkedő és hirtelen ér véget, addig *A szellemi páros ének* és főként *Az élő szeretetláng* stilárisan is kiforrottabb, felszabadultabb és egységesebb. Nem is csoda, hiszen a korábbi művek minden sora eleve a végpont távlatában íródott.

Éppen ezért a legkevésbé sem magától értetődő, hogy a belső élet keresztény történetében a jelek szerint korántsem a második éjszaka lezárulását jelentő világosság jelenti a végpontot. Az elmúlt két-három évtizedben a harmadik éjszaka fogalmáról is egyre gyakrabban lehetett hallani. A kifejezést Thomas Keating vezette be, és azok állapotát kívánta jelölni vele, akik nem azért találják magukat sötétségben és éjszakában, mert még tisztulásra szorulnak, hanem azért, mert élettörténetük olyan szakaszba lépett, ahol már nem az Istennel nyert egység elsajátítása a fontos, hiszen már különleges egységbe kerültek Istennel — ám ebből az egységből is kiüresednek, mégpedig mások javára. Ennek értelmében új korszak kezdődik a harmadik éjszaka szentjeivel és spirituális óriásaival, minde-nekelőtt Lisieux-i Terézzel, aki a tökéletes erőtlenség és a teljes belső üresség állapotában is tudta, hogy „az egész emberiségért szenved, s lényének minden színtjén Krisztus életének és halálának folyamatában vesz részt”.¹⁵

Könnyen félreérthető elgondolással állunk szemben, s lehet, hogy ma éppoly komoly nehézségeket okoz a jelenség valódi méltánylása és értékelése, ahogyan egykor Keresztes János szemében túlságosan gyakorinak tűnt a lélek sötét éjszakájában elmerülő állapotának félreismerése. Olyan tapasztalatokkal kerülünk szembe, amelyek teológiai alapjait először talán a sötétséget, a magányt és az elszigetelt-séget személyes élettörténetében is tragikus erővel átélő Erich

¹⁶Martha Zechmeister:
Gottes-Nacht.
Erich Przywaras Weg
negativer Theologie.
LIT, Münster, 1997.

¹⁷Erich Przywara:
Was ist Gott? Summula.
Glock und Lutz, Nürnberg
– Bamberg – Passau,
1947; Przywara egész
éjszaka-teológiájáról lásd
még Stephan Lüttich:
Nacht-Erfahrung.
Theologische Dimen-
sionen einer Metapher.
Echter, Würzburg,
2004, 242–298.

Lisieux-i Teréz

¹⁸Az idézett szakaszok az
A kéziratból származnak:
Lisieux-i Szent Teréz:
Önéletrajz. (Ford.
Kis Monika.) Sarutlan
Kármelita Nővérek,
Magyarszék, 2020⁵,
56–253.

¹⁹A C kézirat megtalálható
az *Önéletrajz* 277–348.
oldalán.

Przywara¹⁶ dolgozta ki, amikor a keresztény istenfogalomban főként a kifürkészhetetlenséget és az átláthatatlan mélységet domborította ki, azt állítva, hogy a történelem folyamán a kereszt éjszakájában nyilvánul ki Isten átláthatatlan, s ezért „sötét” mélysége.¹⁷ Ahogyan a jánosi éjszakák — minden pszichés egyensúlyvesztéstől különböző — hitelessége abból ismerhető fel, hogy bár az érintettek úgy érzik, teljesen összeomlott addigi életük és világuk, belső inségük ellenére is fenn tudják tartani életük korábbi folyását és rendjét, úgy a harmadik éjszakának is van hitelességi pecsétje: a krisztológiai kötődés és az emberiséggel vállalt szolidaritás. A kettő együttesen az emberiség megváltásának szolgálatába állítja az ilyen éjszaka lelkeit, és úgy tűnik, ezáltal egészen eleven választ ad a 20. század keresztény szituációjára és történelmi tragédiáira.

A jelenség eleve jól megfigyelhető Lisieux-i Teréznél, akinek a sötétségről szerzett tapasztalatai már viszonylag korán megkezdődtek. „Szomorú sivatagban voltam”, „tudom, hogy Jézus ott volt, (...) de az éjszaka olyan fekete volt, hogy lehetetlenség volt őt látnom, semmi sem világított nekem, (...) éjszaka volt”, írja a szerzetesi életének megkezdése előtti időszakról. A fogadalma előtti lelkigyakorlat „távolról sem hozott vigasztalást számomra, a legteljesebb szárazság lett osztályrészem, egészen az elhagyatottságig”, Jézus alszik, „és nem fog felébredni az én nagy, örökkévaló lelkigyakorlatom előtt”. A fogadalomtétel napján (1890. szeptember 8-án) „a sötétség, amely körülfogott, oly nagy volt, hogy csak egyetlen dolgot láttam és értettem: nincs hivatásom”.¹⁸ Egy héttel korábban Agnès de Jézus-nek írt levelében már feltűnik a „földalatti járat” képe, amelyet idővel (a C kéziratban) a fal képe vált fel: 1986 húsvétjától mintha hatalmas fal húzódná előtte, „mely az égig ér és eltakarja a csillagos égboltot”. A „húsvéti napokban Jézus megérezte velem, hogy valóban vannak olyan lelkek, akiknek nincs hitük (...). Megengedte, hogy lelkemet a legsűrűbb sötétség árássa el és hogy a számomra oly édes mennyország gondolata most már csak küzdelem és kínszenvedés tárgy legyen... Kellott, hogy ez a megpróbáltatás ne csak néhány napig, néhány hétig tartson, kellett, hogy csak a Jó Isten kijelölje órában érjen véget és... nem jött még el ez az óra... Szeretném, ha ki tudnám fejteni azt, amit érzek, de jaj! azt hiszem, lehetetlenség. Csak az tudja megérteni ennek a komor alagútnak a sötétségét, aki átutazott rajta.” Utolsó önéletrajzi írásának tükrében már másként látja a ráboruló kettős (hitét és reményét egyaránt sötétségbe taszító) éjszakát: a mássokkal vállalt közösség zálogának tekinti. Teréz „bocsánatot kér a testvérei számára, elfogadja, hogy addig eszi a fájdalom kenyerét, ameddig csak akarod, és nem akar felkelni attól a keserűséggel megpakott asztaltól, ahol a bűnösök esznek, míg csak el nem jön az a nap, amelyet te jelöltél meg”.¹⁹ Ez a szolidaritás és közösségvállalás a nyitánya a harmadik éjszakának, amely Teréz 1897-ben bekövetkezett halála után többször is megfigyelhető volt a kereszténység történetében, többféle színezettel és változatban.

Edith Stein már 1933 áprilisában XI. Piusz pápának írt levelében azt a világos felismerését juttatta kifejezésre, hogy újfajta és fenyegető sötétség jelent meg a történelem horizontján, s újfajta és eltökélt választ kíván a kortól. Mindössze kilenc év telt el a levél megírása után, és Edith, akinek 1921 egyik nyári éjszakája óta hűséges társa és vezetője lett a kármelita szellem (ekkor olvasta végig Avilai Teréz önéletrajzát, aki mellett később főként Keresztes János nyűgözte le), egészen közvetlenül élte át a terjeszkedő sötétséget, ám úgy, hogy másokért vetette alá magát annak, amit elszenvedni volt kénytelen („a népünkért megyünk”, mondta testvérének, amikor elhurcolták a kolostorból). A „gonosz éjszaka” következményeképpen az Edith Steinről fennmaradt utolsó emlékek szerint végül olyan volt a haláltáborban életét vesztő kármelita vértanú, mint egy „Krisztus nélküli pietá”, aki a porban ülve mintegy az egész világot tartotta ölében.²⁰

²⁰François Marxer: *Au péril de la nuit. Femmes mystiques du XXe siècle.* Cerf, Paris, 2017, 265.

A másokért átélt éjszaka női tanúi

A másokért átélt éjszaka más női tanúi is helyet követeltek maguknak a világháború sötétségében. 1941 húsvétjától kezdődtek Adrienne von Speyr nagyszombati széttöretései, éjszakai alámerülései és a végső sötétséget átélő tapasztalatai, amelyek során nemcsak mintegy önmagát és saját léte körvonalait veszítette el gyötrelmek közepette, de azok belső világát is közvetlenül megismerte, akik a sötétséget választották maguknak. Egy évvel a világháború után nyerte el új hivatását Kalkuttai Teréz, aki a következő évtizedekben a sötétség alighanem legismertebb szentjévé vált, s levelei és életműve tükrében egyértelműen nem önmaga miatt, hanem másokért szenvedett el mérhetetlen ürességet és éjszakát.

Talán nem is kell csodálkozni azon, hogy a másokért átélt elsötétülés alakjai között különösen nagy számban képviselik magukat nők. Elvégre az éjszaka tapasztalata egykor azzal a nővel kezdődött, aki éjjelente fekvőhelyén hiába kereste azt, akit „szeret a lelkem” (Én 3,1), s a haldokló Keresztes János is azt kérte, a hivatalos imádságok recitálása helyett az Énekek énekéből olvassanak fel neki ágya mellett. Amilyen váratlanul ékelődik be az Énekek éneke eseménysorába a kízó és magányos éjszaka, éppolyan váratlanul bukkant fel az előző századfordulón a harmadik éjszaka újdonsága. A bibliai szövegben semmi nem készítette elő a külső és belső sötétség beálltát, de a könyv nagy kommentátorai között volt, aki felismerte az okát, s ezzel azoknak is segítséget nyújthat, akik azon töprengenek, a 21. században vajon elsötétült-e Isten jelenléte a világban, a modern ember homályos tudata vált-e alkalmatlanná az észlelésére, vagy inkább fokozottan lényegessé vált, hogy hiányát mások helyett átéljék az újfajta éjszakába merülők: „Ha az Úr látogatásai között, amikor még bódult vagyok a néhány napja átélt odaadástól és szenvedek az Úr késlekedése miatt, valaki megkérdezi tőlem, hova tűnt és hová fordult, csak egyetlen válasszal tudok szolgálni: a sötétséget tette rejtkehelyévé.”²¹

²¹Iohannes de Forda: *Super extremam partem super Cantici Cantorum sermones CXX, sermo XLIII.* Brepols, Turnhout, 1970, 158. (Corpus Christianorum Continuatio Medievals 17).

Pascal és a lélek sötét éjszakája

PAVLOVITS TAMÁS

B. D.-nak

1970-ben született Budapesten. Filozófus, filozófiatörténész, a Sorbonne és az MTA doktora. Az SZTE Filozófia Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

Mémorial

¹Blaise Pascal
Gondolatok című művét saját fordításomban idézem a következő kiadás alapján: Pascal: *Œuvres complètes*. (Éd. Louis Lafuma.) Seuil, Paris, 1963.
A Laf. számozás erre a kiadásra utal, a Br. számozás megegyezik a magyar kiadással: Pascal: *Gondolatok*. (Ford. Pödör László.) Gondolat, Budapest, 1978.

²Blaise Pascal:
Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről. (Ford. Pavlovits Tamás és Tímár Andrea.) Osiris, Budapest, 1999, 21.

Az éjszaka vallási értelemben a misztika körébe tartozik. Az éjszaka a fény hiánya, sötétség, hideg csend. Az éjszaka a lélek szárazsága, a teljes üresség állapota. Az éjszaka a lehető legnagyobb távolság Istentől. Metafora. Az éjszaka vizsgálatával a misztika nyomába eredünk. A misztika sötét éjszakája egy tapasztalat: az elhagyatottság, a semmi és a halál átélése. És mégis: e fájdalmas tapasztalat végtelen gazdagság és élet forrása. Az ember egész életét átalakítja.

Pascal nem használja az éjszaka metaforáját. A *Gondolatok*ban a szó alig néhányszor fordul elő, jóllehet az egyik alkalommal hangsúlyos értelemben: „Az éjszaka rettenetében szenved el e fájdalmat és elhagyatást” (Laf.919, Br.553).¹ A Getszemáni-kertben imádkozó Jézusról van szó. Az éjszaka itt valóban az ürességgel, az elhagyatással, sőt a rettegéssel fonódik össze. Fennmaradt azonban egy szövege Pascalnak, amelyet összefüggésbe szoktak hozni a misztikával: a híres *Mémorial* vagy *Emlékirat*² egyetlen oldalnyi kézzel írott, majd gondosan lemásolt szöveg, amely egy éjszaka élményének a lenyomata. Számtalanszor feltették a kommentátorok a kérdést, vajon misztikus szöveg-e a *Mémorial* és misztikus szerzőnek tekinthető-e Pascal. Sőt arról is rengeteget írtak, vajon van-e ennek a kérdésnek egyáltalán értelme. Hiszen a misztika fogalma távolról sem egyértelmű, hanem rendkívüli módon szerteágazó, amelynek nehéz egységes jelentést adni. Mit nevezünk misztikának? Mi tesz misztikussá egy szerzőt, egy művet? E kérdések megválaszolásának mikéntjétől függ, kit tekintünk misztikusnak és kit nem. Mi most mégis azt kérdezzük, vajon azon túl, hogy a *Mémorial* nyilvánvalóan egy éjszakán született, van-e valami köze a lélek sötét éjszakájához.

A mély léttapasztalatok — nevezzük őket misztikusnak vagy sem — átalakítják belülről az életet. A tapasztalat tartalma kiárad a lélekből, hogy életmódban, gondolkodásban és tevékenységben öltson tetet. Hatására megváltozik az élet alapját képező értékrend, és újfajta beszéd- és cselekvési módok alakulnak ki az emberben. Minél mélyebb a tapasztalat, annál jelentősebb a hatása. Spirituális gondolkodók arra figyelmeztetnek, hogy e tapasztalat eredeti megnyilvánulásában elsősorban és nyers. Hosszú időbe telik, míg formát ölt, kidolgozottá válik, értelmet és jelentést nyer. E folyamat során a tapasztalat átélője megpróbálja megérteni és a lehető legteljesebb mértékben interiorizálni e tapasztalat tartalmát. Egy önmegértési folyamaton megy keresztül, amely a személyiség átalakulását és a tapasztalat folyamatos elmélyítését vonja magával. Ennek során az eredeti tapasztalat olyan ős-

tapasztalattá és vonatkoztatási ponttá válik, amely meghatározó módon szervezi az életet, a gondolkodást, a cselekvést és a beszédet.

Ahhoz nem fér kétség, hogy Pascalnak egy ilyen tapasztalatát rögzíti a *Mémorial*. A *Mémorial* ős-tapasztalatát bontják ki a későbbi művek, különös tekintettel a *Gondolatokra*, hiszen a *Gondolatok* mélyén kétségtelenül ott munkál kimondatlanul, de hatékonyan a *Mémorial* tapasztalata. Éppen ez teszi értelmessé a kérdést, vajon misztikus szöveg-e a *Mémorial*. Hiszen e kérdés vizsgálatával ahhoz a tapasztalathoz próbálunk közelebb férkőzni, amely az egész pascali gondolkodást lényegileg meghatározza.

Az éjszaka nyelve

Érdemesnek tűnik tehát megpróbálni lefordítani — amennyire ez lehetséges — az említett pascali szövegek nyelvezetét az éjszaka nyelvére. Az éjszaka metaforikus nyelvét Keresztes Szent János dolgozta ki, ezért e próbálkozás során hozzá folyamodunk. Az éjszakáról János így ír: „Sötét éjszakát bocsát Isten a lélekre, amellyel szokásos tudatlanságától és tökéletlenségeitől megtisztítja. A szemlélődő ember ezt beléöntött szemlélődésnek, azaz misztikus teológiának nevezi. Isten titokzatos módon tanítja és oktatja a lelket a tökéletes szeretetre. A lélek semmit sem tesz, semmit sem ért.”³ Az éjszaka Istentől ered és célja a lélek megtisztítása. Az éjszaka a szeretetre tanít, miközben a lélek, aki a teljes passzivitás állapotában van, semmit nem ért e folyamatból. A lélek tapasztalata a szárazság, a sötétség és üresség, holott valami fontos zajlik benne. Ezért teszi fel a kérdést maga János is: „Az isteni világosságot, mely bevilágítja és tudatlanságától megtisztítja a lelket, hogyan nevezhetjük vaksötét éjszakának?”⁴ A világosság éjszaka, és az éjszaka világosság. János szerint két oka van annak, hogy e tapasztalat vaksötét és kín. Egyrészt hiába működik Isten a lélekben, ő maga teljesen felfoghatatlan, ezért csak hiányként adódik a sötétség tapasztalatában. Másrészt alantas és tisztátlan volta miatt a lélek Isten befogadása helyett csak kint és szomorúságot érez. Az éjszaka azért írja le jobban e tapasztalatot, mint a nappal vagy a fény, mert kifejezi az élmény paradox jellegét: Isten csak hiánya által élhető át a lélekben, e hiány pedig üresség, szárazság, szomorúság és kín formáját ölti. Hasonló tapasztalat fogalmazódik meg ugyanezen a nyelven a zsolnárköltőnél: „Ha azt gondolnám, hogy elnyel a sötétség, és éjszakává lesz körülöttem a világosság: a sötétség nem lenne elég sötét neked, az éjszaka világos lenne, mint a nappal, a sötétség pedig olyan, mint a világosság” (Zsolt 139,11–12).

Az éjszaka metaforikus nyelve arra utal, hogy a misztikus tapasztalattal nagyon nehéz elszámolni. A „misztikus” kifejezés eredetileg maga is azt jelenti: titkos, rejtett. A lélek számára titokban marad, mi történik vele, nem tudja megfogalmazni, nem látja át az esemény horderejét, és csak később, lassanként válik világossá számára a jelentése és jelentősége. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a misztikus tapasztalatnak sajátja az a mély belső ellentmondás, miszerint a sötétségben, valamint az elhagyatottság, üresség és szorongás élményében mégis valami felfoghatatlanul és kimondhatatlanul megnyilvánul és működik.

³Keresztes Szent János:
Összes versei
és válogatott prózája.
(Ford. Takács Zsuzsa.)
Európa, Budapest,
1992, 140.

⁴Uo.

⁵Blaise Pascal:
*Írások a szerelem
szenvedélyéről,
a geometriai
gondolkodásról és
a kegyelemről*, i. m. 21.

Blaise és Jacqueline

⁶Pavlovits Tamás:
*Blaise Pascal.
A természettudománytól
a vallási apológiáig.*
Attraktor, Gödöllő,
2010, 43–51.

Azt, hogy a *Mémorial* egy konkrét éjszaka tapasztalatának le-nyomata, a szöveg legeleje teszi nyilvánvalóvá: „A kegyelem 1654. évében, november 23-a, hétfő (...). Körülbelül este fél tizenegy-től egészen körülbelül hajnali fél egyig.”⁵ E pontos időmeghatározást követi a *Mémorial* legfontosabb kifejezése: a „tűz”. A hagyományos értelmezés szerint ez az egyoldalas szöveg Pascal úgynevezett második, vagy valódi megtérésélményét rögzíti. Pascal már jóval ez előtt szoros kapcsolatba került a janzenizmussal, olvasta és jól ismerte a janzenista teológusok műveit, de ez volt az az alkalom, amely valódi fordulatot hozott az életében. A szöveg jelentőségének megértéséhez elengedhetetlen néhány életrajzi elemet tisztázni.⁶

1651-ben, huszonnyolc éves korában Pascal elveszítette apját, s ez az esemény jelentős következményekkel járt rá nézve. Ekkor Párizsban lakott húgával, Jacqueline-nal. Jacqueline már jó ideje elkötelezte magát a janzenisták mellett, és leghőbb vágya volt bevonulni a Port-Royal kolostorába. Kezdetben bátyja is támogatta ezt az elhatározását, de apjuk határozottan megtiltotta neki a zárdába vonulást mindaddig, amíg ő életben van. Apjuk halálával megnyílt hát az út Jacqueline előtt. Ekkor azonban váratlanul Blaise ellenállásába ütközött, aki azt szerette volna, ha húga továbbra is mellette marad. Jacqueline-t azonban már nem állíthatta meg az ellenkezés, és Blaise tiltakozása ellenére felöltötte a Port-Royal habitusát. Pascalt bizonyára megviselte a két, hozzá legközelebb álló személy elvesztése. Ráadásul a testvérek kapcsolatát tovább terhelte az örökség kérdése. Jacqueline azt kérte Blaise-től, hogy a rá eső atyai örökséget adományozza a Port-Royalnak. Ez Pascalnak nem volt ínyére, mivel maga is anyagi gondokkal küszködött, de még ha elfogadta volna is húga kérését, akkor sem tudta volna könnyedén teljesíteni, az örökség nagyobb része ugyanis életjáradékban és hitelekben feküdt, amihez nem volt könnyű hozzáférni. A helyzet komolyabb konfliktushoz vezetett a testvérek között. Pascalnak erre az időszakra esett az úgynevezett világi korszaka: tudományos kísérleteket folytatott, tárlalmányokon törte a fejét, szalonokba járt, és népszerűsége a párizsi körökben egyre növekedett. Lassan úrrá lett pénzügyi nehézségein, és az örökség kérdését is sikerült megnyugtatóan tisztáznia Jacqueline-nal és a Port-Royallal. 1654-ben Pascal fokozatosan kiábrándult addigi életviteléből, és egyre szorosabbra fűzte kapcsolatát Jacqueline-nal. Az ősz folyamán többször felkereste húgát a kolostorban, és hosszú lelki beszélgetéseket folytatott vele. Ezekről pontos beszámoló maradt fenn Jacqueline nővérüknek írt leveleiben. Jacqueline szerint bátyja nem lelt már örömet a társasági életben, de arra sem tudta rászánni magát, hogy a janzenistákhoz csatlakozzon. Ez a helyzet jelentős feszültséget okozott az egyébként is gyenge egészségű Pascalban. Ez a szellemi-lelki út vezetett 1654 novemberében a *Mémorial* éjszakájához.

A *Mémorial* több mondata arra utal, hogy az éjszaka során átéltek hatására Pascalban megszűnt a dilemma és feloldódott az ellenállás („Feledni a világot és mindent Istenen kívül.”, „Teljes és szelíd lemondás.”, „Feltétlen engedelmesség Jézus Krisztusnak és lelki vezetőmnek”). Radikálisan szakított a társasági élettel, és csatlakozott a Port-

Royal mozgalmához. Az egyoldalas szöveg stílusa szaggatott és töredékes, bibliai idézetekből és erős érzelmekről tanúskodó mondatokból áll. A szöveg központi szava a „tűz”. Ezt követi a hitelesnek tekintett istennevek felsorolása („Ábrahám Istene, Izsák Istene, Jákob Istene (...) Jézus Krisztus Istene”), valamint elválasztásuk más istennevektől („nem a filozófusoké és tudósoké”). A szövegben nyomatékosan, hatszor szerepel a tapasztalatot uraló érzelmet jellemző szó, az „öröm”, és kétszer a „bizonyosság” kifejezés. A bibliai idézetek mellett a *Mémorial* meghatározó elemei a bűnbánatot („Elszakadtam tőle, menekültem előle, megtagadtam, megfeszítettem.”), valamint a jövő iránti aggodalmat kifejező mondatok („Istenem, elhagysz-e?”, „Bár ne szakadnék el tőle soha”). A kérdés tehát az, vajon misztikus tapasztalat lenyomatát őriz-e a híres emlékirat vagy sem.

Szemlélődés és lelkesültség

⁷Henri Gouhier: *Mémorial*.
In: uő: *Blaise Pascal*.
Commentaires. Vrin,
Paris, 1971, 11–65.

Henri Gouhier, a 20. század második felének egyik legjelentősebb kommentátora, a *Mémorial*nak szentelt hosszú tanulmánya végén⁷ felteszi a kérdést: misztikus szöveg-e a *Mémorial*? Miután szembenéz e kérdés megválaszolásának fogalmi nehézségeivel, megpróbálja rögzíteni a „misztikus” szó jelentését. Azoknál a szerzőknél, akiknek misztikus voltát nem szokás megkérdőjelezni, a misztikus tapasztalat négy jellemzője különíthető el: (1) egyfajta tudásba avat be, amelyet a misztikus művek fejeznek ki, (2) a lélek teljes passzivitását feltételezi, mivel e tapasztalat nem elérhető akarattal és aktivitással, hanem kegyelmi ajándék, (3) a tiszta szeretet jellemzi, ahol a misztikus számára Isten szeretete előrébb való üdvözülése vágyánál, és végül (4) a lélek bensőségesen egyesül Istennel, ami maga az *unio mystica*. Gouhier a misztikus tapasztalatot Keresztes Szent János alapján a „beléöntött szemlélődés”-sel (*contemplatio infusa*) azonosítja, ahol a szemlélődés tudást eredményez, a beléöntöttség pedig az isteni forrásra utal. A misztika e meghatározási kísérlete alapján Gouhier úgy alakítja át a kérdést, vajon a beléöntött szemlélődés állapotában volt-e Pascal a *Mémorial* éjszakáján. Az így feltett kérdésre szerinte nemleges a válasz. A legfőbb érve az, hogy a szöveg tanúsága szerint Pascal nem a beléöntött, passzív kontempláció, hanem egy beléöntött erő, egy *virtus* kegyelmi ajándékában részesült, amely cselekvővé tette. Ez az erő emelte át az egzisztenciális válságon, és váltotta ki belőle az elhatározást az életmódváltásra. A *Mémorial* továbbá nem fogalmaz meg a misztikusokra jellemző tudást sem, valamint Pascal nem a tiszta szeretet állapotát élhette meg, hiszen a szövegben egyértelműen tetten érhetőek a jövő és az üdvözülés iránti aggodalom jelei. Végül a szöveg azért sem a szemlélődés állapotáról tanúskodik, mivel a bibliai idézetek és metaforikus képek az emlékezet és a képzelet működésére utalnak, valamint láthatóan erős érzelmek törnek a felszínre. Gouhier szerint Pascal nem részesedés szerint egyesült az élményben Krisztussal, miként a misztikusok, hanem utánzás szerint. Ha tehát a misztikus élményt a beléöntött szemlélődéssel azonosítjuk, akkor a *Mémorial* szövege nem tekinthető misztikusnak.

⁸Jean Mesnard:
Introduction au Mémorial.
In: Pascal: *Œuvres*
complètes, II (1654–
1657). Desclée Brouwer,
Paris, 1991, 19–49.

Egy másik megkerülhetetlen Pascal-értelmező, Jean Mesnard nem ért egyet Gouhier konklúziójával.⁸ Ő nem beléöntött szemlélődés-ként, hanem lelkesültségként (*enthusiasme*) határozza meg a misz-

tikus élményt, és e kifejezés etimológiáját követve (az ἔνθεος jelentése: istentől ihletett) a megérintettségre és az ihletettségre helyezi a hangsúlyt. Mesnard számára elegendő, ha elfogadjuk: Isten kinyilatkoztatta magát Pascalnak a tűz élményében, hiszen a tűz metaforája egyértelműen az égő csipkebokorban megjelenő epifániára utal. A tűz nem érzékileg látható, hanem egy olyan tapasztalat, ahol az értelem és a szív egyesülnek a lelkesültség állapotában. E lelkesültség egy misztikus élmény: ennek eredményeként válik Isten, aki a válságban megvonta magát tőle, Pascal Istenévé (*Deum meum et Deum vestrum*). Az érzelmi elemek a szövegben e lelkesültség kifejeződései, és nem mondanak ellent a misztikus élménynek. Mesnard értelmezésének egyik erénye, hogy rámutat a szív jelentőségére az élményben, noha a *Mémorial*ban nem szerepel ez a szó. Az érzelmek a szív érintettségét teszik nyilvánvalóvá, legalábbis abban az értelemben, ahogy később Pascal a szív jelentését meghatározza a *Gondolatokban*.

Köpenybe rejtve

E két megközelítés jól példázza, hogy annak eldöntése, misztikus élményt élt-e át Pascal 1654. november 23-a éjszakáján, attól függ, mit értünk misztikán. Egy dolgot azonban érdemes hangsúlyozni. Ha misztikus tapasztalaton e kifejezés jelentésével összhangban egy olyan mély spirituális élményt értünk, amely természeténél fogva rejtett és titokban marad, akkor Pascal élménye misztikus tapasztalat, a *Mémorial* pedig misztikus szöveg. Az ugyanis, hogy ez a szöveg fennmaradt, és hogy a benne rögzített élményre fény derült, nem Pascal szándéka, hanem csupán a véletlen műve. A Port-Royalban nyilvánvalóan érzékelték, hogy Pascalban lezajlott egy mindenre kiterjedő lelki változás, ám hogy ez a novemberi éjszakán átélt élménynek az eredménye, azt senki nem tudta. A *Mémorial*ról Pascal életében senki nem tudott, csak a halála után a köpenyébe varrva találták meg. Még legbensőbb bizalmasának, húgának sem számolt be róla, ami elgondolkodtató. Pascal az átélt tapasztalatot mélyen titokban tartotta, a szöveget pedig nyilvánvalóan nem közlésre szánta. A *Mémorial* címet is az utókor adta neki, azt feltételezve, hogy Pascal saját magát akarta emlékeztetni általa az ős-tapasztalatra, amelynek a szöveg a lenyomatát őrzi. Az élményt és a szöveget övező mély hallgatás talán éppen annak belátásából fakadt, hogy ami történt, felfoghatatlan és közölhetetlen. Az elhallgatás gesztusa azt fejezheti ki, hogy az átéltek szavakkal nem átadhatók, erre sem a leírt szöveg, sem bármilyen utólagos elbeszélés nem képes. Következésképpen egyáltalán nem biztos, hogy a szövegből következtetni tudunk az átélt tapasztalatra, főként, ha Pascal maga sem volt tisztában annak tartalmával. A tűz formájában érkező kinyilatkoztatásban Isten Pascal Istenévé válik. Isten jelenléte betölti az éjszakát, de semmi nem utal arra, hogy ne maradna továbbra is rejtőzködő. A szöveg nem cáfolja Keresztes Szent János megállapítását, mely szerint, noha Isten világossága bevilágítja a lelket, „az isteni Bölcsesség magas és beláthatatlan [marad] a lélek számára”. Sőt az élmény által felkavart érzelmeket értelmezhetjük úgy, mint a lélek tisztatlansága miatt e tapasztalattal együtt járó

kínt és szomorúságot. Ez okozhatja akár a bűnbánat és az üdvözülés fölött érzett aggodalom érzéseit is („Véghetetlen öröm egyetlen kínnal telt napért e földön”). Pascal tehát a szó jánosi értelmében a lélek sötét éjszakáját élhette át 1654. november 23-án.

De nézzünk egy másik szöveg mélyére, amely nagy valószínűséggel a *Mémorial* élményét rekonstruálja jó pár évvel később, és amelynek Pascal *A bűnös megtéréséről* címet adta.⁹ E rövid szöveg egy elmélkedés, amely kifinomult stílusban, tiszta fogalmi rendszerrel elemzi azokat a lelki folyamatokat és azt a tapasztalatot, amely egy bűnös megtérését kiváltja. Pascal itt egyrészt leírja annak a válságnak a folyamatát, amelybe 1654-ben került, másrészt megpróbálja megfogalmazni az évekkel azelőtt átélt élmény lényegét. A szöveg így kezdődik: „Az első, amit Isten sugall annak a léleknek, melyet valóságos érintésre méltat, egy különleges ismeret és látás, mely által a lélek a dolgokat és önmagát egészen új módon szemléli” (189). Itt egy különös látásról van szó, hiszen elsajátításával nem a dolgok lényege, hanem éppen lényegtelensége tárul fel, s ezért félelemhez, zavarodottsághoz és nyugtalansághoz vezet. Itt kezdődik az éjszaka.

⁹Blaise Pascal:
*Írások a szerelem
szenvedélyéről, a geo-
metriai gondolkodásról
és a kegyelemről,*
i. m. 187–192.

A lélek éjszakája

Keresztes Szent János sorra veszi azokat a jeleket, amelyek megmutatják, hogy a lélek „az éjszakának, azaz az érzéki tisztulásnak útján jár-e már”. Az első jel szerinte az, „amikor Isten dolgaiban és a teremtett világban többé nem találunk tetszést és vigaszt. A lelket Isten azért helyezi e sötét éjszakába, hogy az érzéki örömeiktől kiszáritsa, és ne hagyja, hogy lelkünk bármiben ízt vagy kedvet találjon” (126). Az újfajta látás, amely Pascal szerint megindítja a bűnös megtérésének folyamatát, az értékekre irányul. Megnyílásával megsemmisül minden eddigi érték látszata: „[a bűnös] semminek tekinti mindazt, minek vissza kell térnie a semmibe: az eget, a földet, elméjét, testét, szüleit, barátait, ellenségeit, a javakat, a szegénységet, a bal- és a jó-sorsot, a tisztetletet, a gyalázatot, a megbecsülést, a megvetést, a hatalmat (...)” (190). A látás tehát értékek észlelése. Különös, hogy az a látás, amely immár nem lát értéket a véges, anyagi dolgokban, a korábbi vakság ellentéte lesz: „csodálkozva veszi észre, milyen vakságban élt eddig” (190). E vakságnak köszönhetően a lélek mindeddig a világ dolgait tekintette értékesnek és anyagi értékekhez kötődött. Az éjszaka kiüresíti és eltünteti az értékeket, amelyek a napvilágnál megtevesztően vonzóknak bizonyultak, és noha megakadályozza a látást, ez mégis egy újfajta látás megszületésének tekinthető. A világ kiüresedik, a lélek semmiben nem talál örömet.

János szerint az éjszaka második jele az, „hogy aggódva és fájdalommal gondolunk Istenre, mert úgy érezzük, hogy nem szolgáljuk Őt, hátrafelé haladunk, hiszen nem találunk kedvet többé dolgaiban” (126). A lélek szárazsága ez, ahol az általános értékvesztés következtében az élet elveszíti alapvető orientációit. A bűnös lélek Pascalnál nem talál örömet az érzéki dolgokban, miközben „a jámborság gyakorlásában még több keserűséget talál, mint a világi hívságokban” (189). Így lesz teljessé az éjszaka, a totális elhagyatottság és reménytelenség érzése. Mély egzisztenciális válság ez, amelyben a lelket, Pascal szavaival, „szent

zavarodottság és egyfajta üdvözítő nyugtalanság keríti hatalmába” (190). És itt kezdődik az éjszaka második szakasza.

Az éjszaka második szakasza a felemelkedése. A lélek az elveszített értékek helyett valami szilárdra vágyik, keresi a jót, de nem tudja, hol találja. Mivel sem a világban, sem önmagában nem leli, önmaga fölött kezdi keresni. Pascal itt egy extatikus folyamatot ír le, melynek során a lélek kilép a világból. „Szíve fékezhetetlenül repíti túl a teremtményeken, hogy végül Isten trónjánál pihenjen meg, ahol végre rátalál magára a jóra, melynél nincsen semmi szeretetre méltóbb” (191). Itt jelenik meg a szív, mint az istenkeresés hajtóereje. Ez azonban nem az egyesülés leírása. Pascal tovább folytatja az élmény kibontását, és minél mélyebbre ás, annál nagyobb távlatok nyílnak, amelyek egészen a végtelenbe tágulnak: a lélek „[Isten] jelenlétében megsemmisül, és mivel nem képes sem önmagáról elég alantas, sem e legfőbb jóról elég magasztos ideát formálnia, új erőfeszítéseket tesz, hogy a semmi legvégéig örvényéig alacsonyítsa magát, s határtalanul sokszorozódó mérhetetlenségben fogja fel Istent” (192). Az arányok itt végérvényesen szétfeszülnek. A tapasztalat alanya semmivé alacsonyodik egy felfoghatatlan nagysághoz és fenséges hatalmassághoz mérve magát: a rendkívüli alantasság és értéktelenség áll szemben a végtelen jóval és értékkel. E sorok a reprezentáció lehetetlenségéről szólnak a Pascaltól jól ismert matematikai „összemérhetetlenség” (*disproportion*) eszköztárával. A véges és a végtelen között nincsen közös mérték, a véges a végtelenhez viszonyítva a semmire redukálódik. Az átélt tapasztalat kifejezésére irányuló kísérlet kudarcának vagyunk itt tanúi: a tudatban átéltek meghaladnak minden megértést, a nyelvben pedig túlfeszítenek minden jelentést. A szöveg arról tanúskodik tehát, hogy a tapasztalat felfoghatatlan és kifejezhetetlen. Az élményt a sötét éjszaka vonja uralma alá. A tűz tapasztalata ez évekkel később elbeszélve, amikor már világossá vált felfoghatatlansága.

A szöveg ezek után tovább követi a *Mémorial* eseményrendjét, és azokról az érzésekről is beszámol, amelyeket az élmény magával von, a bűnbánatról és az üdvözülés iránti aggodalomról: „miután azonban eltökélte, hogy örökké hálás lesz, összeroskad, amiért a földi hívságokat ez ideig többre tartotta ez isteni mesternél, és lelkiismeret-furdalással és bűnbánattal telve áhítatba kezd” (192). Ugyanazt a dramaturgiát látjuk itt megvalósulni, mint a *Mémorialban*: a válságot, a tűz élményét és az azt követő érzelmi felbolydulást. Ha Keresztes Szent Jánosból olvassuk Pascalt, akkor nem fér hozzá kétség, hogy Pascal a lélek sötét éjszakáját élte át.

A szív rendje

A bűnös megtéréséről című elmélkedés az eredendő éjszaka-élmény értelmezése. A *Mémorialban* nem szerepelt a szív fogalma, itt azonban már fontossá válik, hiszen az éjszaka tapasztalata több szálon is a szívhez kötődik. Pascal szerint az érzelmek a szívvel függenek össze: az emberi érzések a szív érzései. Az érzések szorosan kapcsolódnak az értékekhez. Amit kellemesnek, vonzónak érzünk, azt szeretjük és arra vágyunk. A szeretet céljait a szív határozza meg. Az újfajta látás, amellyel Isten elsőként megérinti a lelket, a szív látása, nem a sze-

mé. Az értékeket a világban a szív látja. E látás nyomán eltűnnek a megszokott értékek, de nem lépnek újak a helyükbe. A válság a szív zavarodottságát jelzi, az éjszaka a szívet fosztja meg természetes vonzalmaitól. Az értékek és a jó keresése is a szívvel történik. A legfőbb jó felé tartó felemelkedés során a szív egy új értékre lel, amely az értékek egész hierarchiáját újra rendezi. Ezt nevezi Pascal a *Gondolatokban* a szív vagy a szeretet rendjének. A szív rendjét az éjszaka tapasztalata nyitja meg. Keresztes Szent János szerint „Isten titokzatos módon tanítja és oktatja a lelket a tökéletes szeretetre”. Ha e szeretetnek utánajárunk, akkor megeljük azt a tudást is, amelyet Gouhier hiányol a *Mémorialból*. A szív nemcsak egyfajta látás forrása, de egyfajta ismeret is. „Az igazságot nemcsak az ésszel ismerjük meg, hanem a szívvel is” (Laf.110, Br.282). Az ész következtetéseken, a szív érzéseken keresztül ismer meg. A szív ismeretei közvetlenek, és zárva vannak az ész számára. Talán nem meglepő, hogy Pascal szerint Isten megismerése csak a szív számára lehetséges. A hit Pascal értelmezésében nem más, mint Isten közvetlen jelenléte a szív számára: „A szív érzi Istent és nem az ész. Íme ez a hit. A szív, nem pedig az ész számára érezhető Isten” (Laf.278, Br.242). Isten közvetlen érzése maga a szeretet. Így jutunk a szeretet által megismeréshez.

Szeretet és rejtőzködés

Pascal többször hangsúlyozza, hogy a természetes megismerés lehatárolt, alapvető megérzéseinkre és az azokból ésszel levelezett következtetésre korlátozódik. A korlát áttöréséhez természetfeletti beavatkozás szükséges: Isten felismeréséhez ésszel nem, csak a szív érzésével juthatunk el, ám a szív érzéseire nem tudunk hatást gyakorolni. Itt megfordul a természetes rend: Isten csak a szeretet által megismerhető, azaz előbb kell őt szeretni, mintsem hogy ismernék. Pascal Szent Ágoston nyomán a megismerés-szeretet viszony megfordításának szükségességét hangsúlyozza: „jóllehet az emberi dolgokról szólván azt szokás mondani, szeretetüket meg kell előznie megismerésük, a szentek az isteni dolgok vonatkozásában azt állítják, hogy szeretnünk kell őket ahhoz, hogy eljuthassunk megismerésükhöz, és csakis a szeretet által léphetünk be az igazságba”.¹⁰ A természetes megismerés nem vezet el Isten szeretetéhez. Isten csak a szeretetben ismerhető meg. Ilyen ugyanis az emberi állapot: „Az igazság ezekben az időkben olyannyira elhomályosult és a hazugság annyira megerősödött, hogy hacsak nem szeretjük, soha nem ismerhetjük meg az igazságot” (Laf.739, Br.864). János szerint Isten titokzatos módon tanítja a lelket a szeretetre. A tűz éjszakáján Pascal a szeretetet tanulta. A szív rendje a szeretet rendje, amely Istenre, mint a legfőbb értékre vonatkozik. Az értékek itt teljesen újrendeződnek. A szeretet jelenvalóvá teszi a rejtőzködőt anélkül, hogy rejtőzködését leleplezné. Az isteni világosság, amely a szeretet érzésében jelenvalóként adja magát a szív számára, bevilágítja és tudatlanságától megtisztítja a lelket, miközben vaksötét éjszakát bocsájt rá.

¹⁰Blaise Pascal:
*Írások a szerelem
szenvedélyéről, a geometriai
gondolkodásról és a kegyelemről,*
i. m. 60–61.

Örvény, éjszaka, hajnal

BÁTHORI CSABA

1956-ban született Mohácson. Költő, író, műfordító, esszéista. Legutóbbi írását 2020. 9. számunkban közzöltük.

Mióta az eszemet tudom, kötődtem az éjszakához. A sötétséghez? Vágytam arra, olthatatlan, hogy elérhetetlen legyek. Reggel majd újra kinyílik a nagy szem, amely mindent lát, amit nem végeztem el sem másokkal szemben, sem önmagamban. Fenn a fényen védtelen az ember, lenn a vakvilágban oltalom ígérete lappang. Az éj kapujáról azt susogja egy csábító verssor-pár: *Sötéttel befele, csak önmagukra / figyelnek a zírr-zörrenő falombok.* Az éjszakában nem seb, hanem tápláló álom volt a magány utáni sóvárgás.

Akkor még egyedül senyvedtem. Vékony, törekeny jégnek tűnt a külvilág, csak a fénytelenység burkában bírtam sejtelemmel megközelíteni. Szabadulás, vízszintes érintetlenség, önmérsztés, úrnek tébolyult fuvalma tartott fenn a sötétben. Önmagam nyugalmát, amelyet akkor még igazság hitével kereszteztem, csak az alkonyt követő széles ingoványban véltem elérni. Az éjszakában nem gondoltam arra, hogy meg kellene változtatnom a világot. Emberré akartam válni, és ahhoz csallhatatlan iránytűt az éjszaka.

A vers így folytatódik: *nem holdfényholt égen van Dávid ujsa, / hanem hol elbújt muzsikád kibontod.* Kis rozoga kalyibákban nőtem fel, egy rozsdás buszban laktam édesanyámmal, a szobánk sárgaföld padlója fölött is fű és ridegség szaga terjengett. Azt hittem órákra, hosszan, napokra, hetekre, hogy a napfényt nélkülöző időben szünetel a napközben folyton gyötrő ezer viszontagság. Tudtam, hogy nem élek életet. De azt is tudtam, hogy mihelyt egyedül maradok a sötéttel, fektemben, roppant békesség és reménység erősítheti kétségbeesett napjaimat. En nemcsak belekotortam a sötétbe, hanem éreztem éjjél és hajnal között a csönd és a mozdulatlan némaság iránytűjét. Reménykedtem, hogy reggel nem folytatódik az idő. Imádtam a csendet, amely a fekete órák édestestvére. Sejtettem, már a kalyibák és a rozsdás busz korszakában, hogy a csend elmélyíti a világot. Ez még nem a szerelem, a vallomások, szenvedélyben felhevült testek, az önvizsgálat és önbüntetés, nem a kiérlelt, megmagasított csend korszaka volt, hanem a gyermeki riadtság megilletődött, zajtalan kushadása. Édesanyám nem szólt már hozzám, miután betakart. Miért ne élhetnék holnap is, roppant meg bennem a sóhaj.

Ha hat vagy hét órára leáll dübörögni a világ, akkor mindenki méríthet boldogságra való tartalék bizalmat még a sötétségből is. Megbabonázott az elhalt emberi szó, amikor megvastagodott már a sötétség. Hogyan lehetséges, hogy az a vidék, amely napközben lényeg nélkül süvít semmiségek felé, az alkony egy pontján megszünteti az

őrületet, és felkínálja alvóknak és néha álmodóknak is az egyensúly édességét? A vers még azt is susstorogja a fülnek, amely hallani képes: *Ha senki nem lát, több vagy életednél: / a csend jobban megtisztít, mint ma vélnéd, / ha megimádtad a magány csalétkét.* Hittem abban, olthatatlan, hogy amíg ember nem észlel már, Isten meglát. Isten tán csak a sötétben látja meg igazán az embert. Akkor, vélhetnénk, közelebb sodródunk a nemléthez, vízszintes ritka fényben vakító ragyogást kap, ami nem létezik, még azt is mérném mondani a költővel: *bár nincsenek, világlanak a holtak.*

Az éjszaka a tilosat álmodók és láthatatlanra készülődők és gyógyíthatatlan bujdoklók háza. Megrendülünk, hogy mindennaponként egy szemhunyas időre elássuk magunkat, és előterébe érünk a megsemmisülésnek. Megrendülünk, hogy eszünkbe juthat efféle máslétek idején: mintáját kapjuk annak a tudásnak, hogy nincs nagy különbség, ha nem születünk volna, és hogy megszülettünk, de meg kell halnunk. Az éjszaka valósággal oktat, hogy szenvedés nem éri az elköltözöttet, az ideiglenesen világból kiköltöző halandót, és szoktat arra, hogy nemlétünket útnak tekintsük, s ne rettegjünk az elköltözés semmilyen formájától azért, mert nem tudunk róla semmit. Reményt lélegzik, aki behunyja szemét, és ez a forrás — bármit jelentsen, és bármilyen szóval helyeseljük vagy tagadjuk — belülről meghosszabbítja életünket. Több vagyunk azzal, hogy újra ugyanazok lehetünk; több vagyunk minden változással, amelyet az éjszakák rejtenek; megszokjuk, hogy a sérült fény óráiban nem teszünk semmi fölöslegeset.

Mihelyt elválik tőlünk a fény, mindenkire hasonlítani kezdünk. Figyelmünket elaprózza, emészthetetlen falatokra tördeli a rohanó időben uralkodó világosság. De a fény hiánya szelidséget teremt és rátermetté teszi az embert, hogy nem a külalakra, hanem a sértetlen szándékra összpontosítson. Egyik mesterem a sok közül azt mondta: a jóra figyelek benned, és nem rád. Nem az éjszakától nyerte ezt a tudást? Lakonikusan élünk túl az éjben, és nincs szükségünk semmi más eledelre, mint amilyen a nyugalom alján termő álom és az álomban foganó élet-értelem. Micsoda is volna más az éjszaka okossága, mint hogy átevezünk az egyik napban még láthatatlan következőnek hullámaira, és hogy minden jövődő fordulatnak értelmet tudunk tulajdonítani. Igaz, nem látunk legfeljebb egy embert a sötétségben, aki esetleg istenünk, de mindig erősödhetünk abban a tudatban, micsoda ajándék és fölegyenesedés volt előző napon jóakarátú emberek szemébe nézni. Az adomány csodája, hogy minden nap végén visszatérhetünk ugyanabba az állapotba, és ha szerencsénk van, a szerelem juttat hozzá a szédítő belátáshoz: nem láthatjuk két teremtménynek a vadászt és a vadat, hanem ugyanannak a testnek, amely változásai közben hol állat, hol pedig vadász.

Még amikor véget ért a nap, akkor is fel tudtam idézni magamban, ami szép volt. Lehet-e szemérmetlen nyíltságban — és lehet, hogy ez a hazugság sárvidéke már az éjszaka lejtős fázisában —, hogy még a szenvedés is gyönyörű volt, és nem sáncot emelt eléd, hanem utat

nyitott előtted. A költő elkészült versében a múlttal való bánásnak csodáját érinti, nem is hinnénk, micsoda erős megrendülés hitelével, miközben bizonygatja: *Pedig az ösztön átlop minden eszközt // a múltból, hogy újaknak bizonyítsa: / vagyok még, legalább egy százalékban. / Csoda, hogy mindhalálig marad az óra // megálmodni önmagadban, ami eltelt. / Légy nyugodt: csontod közt a lélek itt van / ma még, foghíjas a paradicsomkert.* Nem tudnám utánozni vagy értelmezni az éréken túli tudásnak ezt a passzusát, csak találgatom: amíg a sötét oltalomban magára maradt test megtakarítja a szavakat, önmagán kívül nem kell szólnia senkihez, addig elérhető közelségben ragyog a paradicsomkert. Az ember elvonult, és rendületlennek érzi magát, csak az éter szemének olvasható, minden földi pillantás elveszítette.

Nincs magyarázat, csak egy meztelen sóhaj, miért éjszaka támadnak a leghosszabb kérdések, miért éjszaka válik elviselhetővé a rázkódó világ. Ha nincsen isten, ha van, éjszaka mindkettő világít. Miért éjszaka találok oly közelinek a feltámadást? Éjszaka szövődik rokonságra igaz hit és eretnenség, egyik a másik forrása és mindkettő örök. Miért nem szégyen éjszaka, amit nappal még az igazak is meggyanúsítanak? A könny, a fogantatás, a bűnbánat, a gyöngeség, az időtlenség öröme, a számot nélkülöző megelégedés, a jóság bánata, a kudarcok vitaminjai? A sötétség lelkipurdalás nélkül hagyja elviselni, hogy nem ismerjük céljainkat, de lehetővé teszi, hogy tanúk nélkül felkészüljünk a jóra. Hagyja, hogy senkik legyünk órákra, és újra és újra, és nem kell kibrekegni önnön nagyságunkat, hogy kitapossuk helyünket az emberek között. Átvészeltetjük behunyt szemmel életünket álmainkban a hold s a csillagok fényénél, és nem kell hálát rebegnünk, hogy utánozhatjuk és megelőlegezhetjük a feltámadás ízét.

Milyen csoda találkozni estétől búcsút vett önmagunkkal reggel, s felfedezni, hogy ugyanazok maradtunk, mégis elváltozott a szívünk. Örvény, éjszaka, hajnal, és észre se veszed, már megtisztítottad a kánócot. Éjszaka súgja egy életen át, hogy élni, az több, mint hogy nem vagyunk halottak. Támad olyan idő is, amikor majd nem ad többé életet az álom, örök vízszintes sötétbe zár a föld, és ítéletnapjának nevezzük a virradatot. Kérdések rohannak meg, csak éjszaka jönnek, és alig emlékszel másnap, melyik hagyott magadra s melyik segített újabb fényhez. Ebben az időben mesékkel, sejtelmekkel, esztelen legendákkal vigasztalhatod magad, amelyek fenn a felvilágban fabatkát sem érnek.

Mondom, éjszaka minden kérdés és minden érintés szabad, az éjszakának nincsen büntetőjoga. Élt-e Jézus vagy csak él? Elég-e a lélek fenntartásához a betartott tízparancsolat? Lehet-e hinni a hiten túl, van-e elvesztett hitnek újjászületése? Miért csak az hisz, aki eleget szenvedett? Jobb-e álmodni, mint felébredni? Nem gyógyít-e a képtelen beszéd? Az éjszaka szaporítja a semmibe vezető utakat, és súlyt ad az értelmetlen kérdéseknek. Idézett költő barátom írhatta volna a legerősebb vigaszt, ha célja csupán a vigasztalás, és nem az igazság. Hogyan beszélhetett így, ha nem hiszi, hogy az éjszaka ere-

je elvezet a világosság váratlan fennsíkjaira? Néha mi magunk is el-
múlásra gondolunk ilyenkor, és mégis meghosszabbítja életünket a
mozdulatlan és hangtalan homályban felgyülemelő nyugalom. Van
éneke az éjszakának, és annak fele, meglehet, azoktól származik, akik
már nincsenek, de egykor velünk együtt meneteltek és daloltak.

A költő azt írja: *szótlán éjszaka fűtemplomaikban / fohászkodnak a tücs-
kők s muzsikálnak / a sötétnek, az álmodó világnak, — / ott lent egyetlen
fekvő hegedű van. // Hosszú a sötétben a dal, arasznyi / a halál, ma éjjel nincs
ki veszítsen...* Hadd szakítsam meg a költő vallomását, mert már az
én hitemről beszél. Milyen furcsa beszéd, hogy *egyetlen* dallam az éj-
szaka. Ha vidékünkön besötétedett, akkor mindenki elnyugszik, s
talán mindannyian halljuk ugyanazt a mélyhegedűt, amely azt súg-
ja: testvérek vagyunk láthatatlan szövedékek útján, és miközben nem
észleljük egymást, tudni akarunk egymásról. *Arasznyi a halál?*
Szomszédom azt mondja: éjjel a némaság az úr, nem hangzik fel sem-
miféle dallam, az emberiség távol van önmagától, ha más bolygó-
ról idepillantana valaki, azt hihetné: véget ért a földi élet. Igen, egy
kis halál megérinti oldalunkat, de nem ragad el, csak a gőg és hiú-
ság szakadékának peremére tol, hogy igazi értékén ismerjük meg a
másnapot. Mert miért ébredsz más halandóként, mint ahogy el-
aludtál? Ki tudja. De én tudom, hajtogatja a költő. Valaminek történnie
kell, hogy váratlanul megsokasodott szívdobogással, friss arccal és
higgadtabb vérkeringéssel kászálódsz ki ágyadból, mint ahogy el-
hagytad az estét. Valaki sustorog hozzád, eledelt ad, új szöveget a
szádba, megindít friss pályádon, és meghagy ugyanannak, miköz-
ben megvarázsolja eszközeidet. Lehet, hogy éjszaka nem hangzott
el egyetlen szó sem, nem percent meg egy virágszirom vagy bútor-
darab sem szobádban, mégis történt veled valami, ami benned is le-
zajlott, és virradat után hangoztatást kér.

A költő világosan nevezi meg a vigasz eseményét: *Nappal mondd
újra, amit ők üzentek, — / mert a csend is a szánkon születik meg, — / egész
világot ér csak egy bolyongó.* Az éjszaka szüli meg a tudást, amit a fény-
be kell vinni, és ez a tudás a némaságban fogan meg, a sötétség öve-
zetében megtermékenyült némaságban. Éjjel hallgatunk, de új szá-
vaink, a tegnapiaknál külön indulataink származnak a szánkon,
csukott szemünk mögött, észrevétlen termő öntudatunkban. Nem
kétlem, hogy éjszakák nélkül nem maradhatna ember az ember.

Nem is térne el az örök éjszakába, de nem is születne meg. A fo-
ganáshoz rendelődött ősidőkben és még tegnap is a nagy ismerke-
dés, egyesülés szédülete, egyszeri csodája. Költőnk, aki tudja: szeretők
közt világlik a nappal elsötétülő szív, tudja, az álmot előző sötétben
megtörténhet az összegabalyodás, amelyben ördög távozik, angyal
érkezik egy ölelésben, egyetlen hullámban ringó kettős átolvadásban.
Bach futamait halljuk néha-néhol, és a szólamok szövetkezését és szó-
talan feleseléseit: *Gyere közelebb, ha mersz... légy az anyém, meghalni nem
ez az éj hívó.* Költőnk, aki állhatatosan fohászkodott sokszor, hogy ih-
lete sikerüljön a szerelemben is, nem téveszti szem elől az éjfél kö-

rüli rejtkehelyek forró hullámain, a reménynek örömmel átítatott heves pillanatait. Nem elmúlni akar a szerelmes, hanem először egyesülni, megszagolni az istenit más testben, fedetlenül. *Jöjj közelebb, szemérmetlen csapongó: / húsom, a bőröm nem magántulajdon, / ne maradjak e száraz földi parton, / legyek nedv, hullám, dőfés, s néha szép szó.* Több hús kell, tudni, nem ez a felesleges test pendülése, hanem örök szölongatása térdnek, ringatózó mellkasnak, összekócolódott hajnak, megszorított lélegzetnek, összekuszálódott és mélyre barangolt ajkaknak, a halált jóval előző végtelen szerelemnek. Amikor hallá olvad az ember a hirtelen elpárolgott szárazság után, mintha tengerben cuppogna, és soha nem akar elpusztulni még a feltámadás reményével sem, hanem csak lenni, lenni, lenni, mint a boldog életben-maradottak, akik csak sötétben képesek túlszárnyalni a boldogság szférái felé.

Az éjszaka legsűrűbb percében azt hallod, valaki súgja: *Élőhely, a tiéd, nézd, ez a testem. De ott, ez a lövellés, ez a lélek. Szökőkútjaim veled égig érnek / és nincs idő már egyhelyben lebegnem.* Hogy hol a hazám, szorongatott ezerszer a démon. Ott van kettőnk éjszakájában, ahol mindig újjászületünk, és szegje meg szavát akár ezerszer a titokzatos sötétség. Amikor látjuk egymást, néha megkörnyékez a kétely: hozzá tartozom-e? Megtartottuk-e az eredeti irányt, amely egymás mellé rendelt bennünket valamikor a fellobbanás első stádiumában? Látom, mindenki elveszíti az eredeti irányt. Senki nem tartozik önmagához, nem őrizte meg azt a kincset, aki még a haszontalan szándékok korában volt. De mi ketten, ugye, szerelmem, itt a földön gyökerezünk az ég alatt, és akár csak néhány lélegzet erejéig változatlan kitűzések felé melegedünk? Ahogyan néha a kéz se tudja, mit ír és kinek ír és miért ír, és a labda se tudja, ki dobta és ki fogja meg és hol a magassága és miféle ártatlan kezek kelyhébe hull le majd, ha megjárta a sötét ég magasát, úgy mi se tudjuk, meddig tart egynek bennünket éppen a sötétség. Amíg a nappali fény az úr, nem tudom felfogni szépséged kegyelmét, amely megtart engem örökölt isteni hitem kaptatóján. Veled együtt még tudok hinni abban is, akit soha nem láttam, de akit a régi vigasztaló atyák tudatlanságom elején megígértek. Együtt lakom a leereszkedő alkony kételyeivel, és mégis — ha veled együtt mulasztom el az éjszakát — újrakezdem, miközben minden áldott éjjel befejezem a világot.

A költő egyik verse választ ad, miközben egyetlen lélegzettel említi a sötétenlátást és a világlátást, csípő kételyeimre, és eddig mindig elvezetett a végetérés melankóliájától az újrakezdés mámoráig. *Földön fészkelnék? Ó, veled lebegve / minden szorongás égi végtelenre / vált, s tudom, minden percben istenem van. Gondoskodás egyetlen rózszálban... / Vagy talán éppen ő, a rózsza szül kint, / hogy bár százszor nyílik, de sosem érint?* Ma sem tudnám pontosabban elmondani, miért érzem úgy éjjel, hogy van valaki, aki megérti fájdalmainkat, helyesli homályban megtermő és megtermékenyítő gyönyöreinket, és bár nem foglalkozhat fenekestől felforgatott életrendünkkel, inkább életünk szerény zirr-zörrenései közt tart bennünket, mint az érintetlen örökkévalóságban. Ez

az érzés, *minden percben istenem van*, folytatja az örökkévalóság jegyzőkönyvét, és időtlenül érvényes üzenetté változtatja akár magányunk tébolyát is. Az éjszaka barlangjában tudok csak meztelen lenni, az éjszaka szülőcsatornájában tudok csak csusszanni a fény felé, csak ebben a pangó és szerelmes sóhajoktól fűtött üregben tudom megtalálni azt az idegent, aki vagyok, s aki megérdemli, hogy ne szégyentelenül tántorogjon ki a reggeli hűvös kifutókra. Ez a fekete öl, az éjszaka, ez a nagy háttér, amelyet minden nap igénylek és igénybe veszek emberségem őrzéséhez, ez hosszabbít meg most már hetedfél évtizede.

Nézem a rózsát a versben, ezt a költészet súlyával megterhelt szál reményt, és tudom: ahogy ő is nyílik és ezerszer visszatér szemem elé, talán ugyanaz a rózsza hatvanöt esztendeje, bár ő soha nem óhajt megérinteni sem földi, sem földön túli lényt. Létezik-e éjjel a rózsza, kérdezhetnéd. De én tudom, hogy ha este itt időzött és reggel — társasul vagy társtalanul — képes illatozni, akkor egy csepp örökkévalóságot szívott ki a sötétből. Mi a láthatatlanság értelme? Hogy gondoskodik reményeinkről örökké és haszontalanul. Nem is tudom, élhetnék-e — költő vagyok, én vagyok a költő — anélkül, hogy néven nevezsem a dolgokat, vagy legalábbis szüntelenül foglalkozzam a hazugsággal és az igazság nélkülözésének bűneivel. Nem hazugságra szolgál az éjszaka. Az éjszaka igyekszik elkerülni a hamisságot, a figyelem-elterelést, a visszaélést, a tévút aljas magasztalását, a kisiklás szertartásait, amelyek jószerével megsemmisíteni látszanak egész életünket. Inkább mártózzék meg életünk az éjszakák gyógyíthatatlan magányában (akár társas magányában), de ne szenvedje el a javíthatatlan torzulást, ne szivárognak el jószándékaink az eltorzult meggyőződések szennycsatornájában. Inkább veszítsünk hírnevünkön, de ne váljunk mássá, mint ami lenni akartunk eredeti feltevéseink gyönyörű starthelyein.

Én gyakran visszacsöppenek a Kosztolányi térre, ahol kezdődő éjszakáimat vártam kint a padokon, és gyönyörködtem a sötét lombok zizegésében, a sárga kavicsok csörrenő zajában, a pislákoló ablakok ismeretlen árnyaiban, az egykori Budai Parkszínpad kibillentett öltözőablakain kiáramló szappanillatban, a kósza és meg-megreszkető lenge párok erotikus bábjátékaiban: vissza-visszatérek azokhoz az árnyas forrásokhoz, amelyek elhallgatást és igazmondást oly izgalmas arányban képesek elegyíteni.

Éveink jó harmada sejtjeinket újító sötétségben telik el, s ahogyan napszálltától hajnalig rendszerint éjfél előtti és utáni időkbe szeretnek sűrűsödni legfontosabb dolgaink, képtelenek vagyunk szét-szorítani a démon jóra való késztetéseit, és tébollyal, veszteséssel vagy megsemmisüléssel fenyegető ostromát. Este tíz és hajnali öt között igazi megváltásra szomjazva kiséperjük a szívünket, és minden áldott éjszaka kivakarjuk szellemünket a kudarcok különböző néven támadó szennyéből. Nincs ember, aki el tudná viselni előző napját az éjszaka engesztelése nélkül; nincs ember, aki ne a gonoszt sejtene a homályban, s ugyanakkor ne esküdne arra, hogy a fénytelen-

ségben lezajló megrendülés folytathatóvá teszi a lélegzést. Kopott szubsztanciát hordunk be az alkony kapuján, némaságunk a nappali bőbeszédűségben széles hallgatássá higgad, békítő adagokban megkönnyebbülést bíz ránk a csönd, és hajnaltájt érezzük, kigördültek szívünk aljáról a tegnapi koloncok.

A sötétség az a hely, ahol minden részletkérdést hajlandók vagyunk összefüggésbe hozni egész életünk alapindulataival, és aránytalanul súlyosnak találjuk a következményeket. Biblikus beszédhez szokott ifjúságunkból őrizzuk még a fordulatot: új szövetséget kötött az embe-riséggel az Úr. Igen, de mi van azokkal a hívőkkel, akiknek a régi szö-vetség örökké új szövetség, s akik nem tudják elfeledni, kit láttak a csipkebokorban? Az éjszakában minden egyesülni vágyik, még a ma-gányosság is termékenységet kér. Feltolul a nappal árulással, hamis-sággal, tévedéssel, szándékos és szándéktalan rosszal, tökéletlen jóval megterhelt masszívuma. De talán az éjszaka intézi dolgainkat, és mi-közben hányódásunk világosságban halmozódó ellentmondásai hold-fényben oltalomná szelídülnek, egész életünk átfér a sötétségen. Emily Dickinson, aki sok időt töltött homályban s mégis nyelvet talált a leg-bensőbb ember közlendőinek, egyik tömény négysorosában ezt mondja: *Lest this be Heaven indeed / An Obstacle is given / That always gauges a Degree / Between Oursel and Heaven* (hevenyészett fordításban: *Nehogy ez itt a menny legyen / Van egy kis akadály — / Köztünk s a menny között / Egy lépcsőt mindig kitalál*). Többször idézett költőnk ezt az éjszakai hasítást és szorongást és boldogságot és naponta lezajló egészségese-dést egyik szonettjében így rögzíti:

*Édes szerelem, árulás, hazugság
mindenkor falat a sors félfogának,
első utadat fent még ki sem adták
s az aortán már lovagol a bánat.*

*Egymást örli, fekve foltozza két test,
írmagot se hagy a Vénusz-falánkság
a gondolatnak, tigris tüzet ébreszt
a vérben, s mire léted kitalálnád,*

*tüzet fogtak a csontok, gyanúsítják
színiüket a sejtek, kivégzi egymást
rokoni lázban ó- és újszövetség.*

*Pedig nem! a szívo nem apokalipszis
háza, még tetszhalotti szövedéke
is élet, ahogy a hold is napot visz.*

Ha hagyod magad találni, minden elveszettet visszakapsz az éj-ben. Jótett, hogy várni tudsz a fordulatra. Áldás, hogy láthatatlan tudsz lenni. Az éjszakától nem messze nyílik a világ.

Würzburg utcáin

Épp Würzburg utcáin jártam
egy hosszú út után. Éjfél elmúlt,
a szállásunk mellékajtaját kerestük,
amin bejuthatunk az épületbe,
mert a recepció éjfélkor bezárt,

fáradt voltam, törődött, félszemmel
a gyerekeket lestem, hová tűnnek el,
ők szokás szerint előre rohantak,
én a házszámokat olvastam,
a bőröndök zakatoltak a csillámos
macskaköveken,
az utcán rajtunk kívül senki se járt,

csend volt és üresség
/megfigyelted talán, hogy milyen végleges
tud lenni az éjszaka,
mégis, reménnyel és étellel teli,
együtt szunnyad és lélegzik veled,
nagy madár, hajnalban moccan, életre kel/

és ekkor, az utca másik oldalán
megpillantottam a kőkeresztet,
rajta egy fehérlő Krisztus-szobor,

lassítottam, talán csak tévedés
/hogy ott van, hogy hófehér/
amit érzek, hogy figyel,
lát engem a fehér Krisztus-szobor,

él, ámultam el,
bármilyen megtörtre is faragták,
mégis fiatal volt és étellel teli,
aki esténként Würzburg utcáin csatangol,
de illedelmesen visszaszáll a kőkeresztre,
ha megpillant egy járókelőt,

/és így van ez az idők kezdete óta/

sietnem kellett, a gyerekek
már eltűntek a hotel másik oldalán,
megálltam mégis,
mert az a szobor nevetett felém,
nevetett rám a fehér Krisztus-szobor,

*de hát mit akar tőlem, itt,
ezen az idegen helyen, éjjél után,
a kezemben bőrönd,
a lányaim várnak,
és én egy keresztet bámulok,
nevetséges vagyok,
talán csak tévedés, amit látok,
érzek, hogy él az a fehér Krisztus-szobor.*

*Mit kell most tennem,
hiszen hív /mióta már/*

*Fussak felé,
boruljak térdre előtte,
beszéljek hozzá,
emeljem le a keresztről,
vegyem az ölembe,
dúdoljak neki,
öleljem át,
játsszak vele?*

/nem akar semmit, minden rajtam áll/

*Azóta eltelt pár év,
és én arra gondolok,
hogy talán elmulasztottam valami
fontosat,
amikor nem mentem hozzá ennél
közelebb,
vagy nem vártam legalább, amíg megértem,
hogy mi dolgom van vele.*

*Gyakran gondolok rá,
látom magamat, ahogy megigézve
bámulom,
olyan gyakran, hogy megértem,
aminek meg kellett történnie,
megtörtént velünk,
nem történt mulasztás, mert nem
történhetett, amit én nem tudtam,
ő jobban tudta nálam,
mert eljött velem, itt van,
nevet rám a fehér Krisztus-szobor.*

Nem hős, mától nem

1957-ben született Marosvásárhelyen. Költő, író, dramairó, dramaturg, a Kolozsvári Állami Magyar Színház művészeti vezetője, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem és a Károli Gáspár Református Egyetem docense. Legutóbbi írását 2021. 1. számunkban közzeltük. — Részlet készülő könyvből.

111

apa-történet, gyertek, mondok nektek egy apa-történetet, szólít Anyánk, leheveredünk a szalmára Anyánk köré, elgyötört kicsi átlatok, én addig ügyetlenkedem és húzom az időt, amíg végre az ölében kötök ki, oldalvást helyezkedem el, hogy az arcát is lássam és az arcommal a melléhez simuljak, anyám magához szorít, pusztit ad a homlokomra, és én boldog vagyok, szopós malac, mondják irigykedve a testvéreim, pedig nem szopok már, az anyatej ízét és illatát régen elfelejtettem, és nem szopom a hüvelykujjamat sem, csak éjszaka, vagy amikor elrejtőzhetem a barakkunk mögött elterülő, csattogó kukoricásban

112

nem anyám választott el magától, hanem a kommunisták választottak el tőle, nagy különbség, egészen pontosan a Crişana Tartományi Titkosszolgálat tisztjei, nekik köszönhető mondhatni, hogy egyik pillanatról a másikra elapadt anyám teje, mintha elzártak volna a testében egy csapot, pedig még hónapokig anyám tején kellett volna élnem, hogy épelméjű legyek, de hamar feladtam, nem tehettem mást, és feladtam az épelméjűséget, nagyon hamar ezt is, nem bírom például leállítani az agyamat, éjjel-nappal körbejárnak benne a szavak, föltorlódnak a tekervényekben, emiatt aztán keveset alszom, pedig aludni szeretek a legjobban, és Anyánk mellett, olyankor a barakk szalmáját is szeretem, Anyánk szépségéről zizegnek nekem egész éjszaka szebbnél szebb énekeket

113

nincs magyarázat arra, hova tűnhetett el az a nekem szánt, sok, finom tej anyám testében abban a villanásnyi időben, amikor Anyánk ordítani hallotta Apánkat, csak annyi tudható, hogy azonnal felismerte a hangot, és bár nem hallotta őt üvöltöni sohasem, mégis bizonyosra vette, hogy csak a férje összeszorult torkából törhet fel ez a gyötrelmes kiáltás

114

Anyánk nem a fülével, hanem az egész testével hallotta az idegen hangot, átjárta a sejtjeit Apánk kiszolgáltatottsága és rettenetes magánya, mintha életében először vetődött volna fel benne, hogy nincs Isten, vagy ha van, nem mindig létezik, azaz hogy Isten létezése legmélyén az istenhiány szivárványos térségei derengenek, Isten elhallgatott előle valamit, adta tudtul az ordítás, ami Anyánkat leginkább szerelmi együttléteik boldog zuhanáspillanataira emlékeztette, amikor elengedték magukat egymásban, abban bízva, hogy testük közös ragyogásából nem kell visszatérniök soha többé

115

az történt, hogy a Securitate beidézte kihallgatásra Apánkat, de nem a titkosszolgálat épületébe, hanem a „Trandafirul” fedőnevű konspirált lakásba, „Rózsa”, erre a névre keresztelték ezt a titkos apartmant, a hivatalos meghatározás szerint „fedés alatt működtetett bérlemény”, becézve „K-lakás”, Úramisten!, ez a sokat sejtető idézőjelekkel ellátott „Rózsa” fedőnév!, mintha bizony a tiltott szerelem titkos fészke lett volna, válogatott K-lányok színvonalas örömtanyája, és a nagy megvilágosodások és felismerések buja szentélye

116

megyek én is veled, mondta Anyánk, hogy képzeled?, próbálta leszerelni Apánk, egyszercsak nyomtalanul eltűnsz nekem, erősködött Anyánk, nem jössz vissza soha többé, halva talállak a Kölesérben, vagy felakasztnak a harangkötélre, mit tudom én, egy kondulás, ennyi marad belőled nekem, még szerencse, hogy nem vagyok szekustiszt, jobbnál jobb ötleteim vannak, hogyan lehetne eltenni láb alól a magadfajtákat, te istenverése te, mondta Anyánk, remélem is, hogy Isten verése vagyok, édesem, ez az egyedüli reményem, mondta Apánk nevetve, ne félj, egyetlen hajszálat sem tehetünk fehérré vagy feketévé, hát ez az, csattant fel Anyánk, éppen ezért megyek, emiatt az átkozott tehetetlenség miatt, de ezt az átkozott tehetetlenséget már nem neki mondta, hanem csak magának, mert eldőlt benne, hogy nem marad otthon, mindenképpen utánamegy, Apánk megcsókolta Anyánkat, szájon és hosszan, ahogyan a leginkább szerette, utána elköszönt tőlünk is, mint aki utoljára lát bennünket, mert mindig így köszönt el, mint aki utoljára lát bennünket

117

hova megy apa, kérdeztük?, behívták, kik?, hát ők, ugyanazok, ki az Isten tudja, kik ezek az ők, lehet, hogy még ők sem tudják, tegnap még a dalárda oszlopos tagjai, Kossuth Lajos azt üzenté, elfogyott a regimentje, meg mit tudom én, ma már teljhatalmú titkosszolgák, akik szerint Kossuth Lajos nem üzent semmit, másfelől meg valóban elfogyott az a bizonyos regiment, mind egy szálig, jobban tennénk hát, ha nem hátráltatnánk a kollektivizálást, az Isten se tud kiigazodni ezeken

118

Anyánk kölcsönvette Nényu óriási hárász kendőjét, magára kötötte az esedékes újszülöttet, aki én voltam, egy ideig az ablakból nézte, merre megy az Apánk, majd kilépett a házból és a nyomába szegődött, engem közben a szépségesen duzzadó mellére tett, nehogy felsírjak, egymás mögött mentek, mint két idegen, azaz velem együtt három, három idegen a nagyszalontai alkonyatban, de mégsem, egyedül én nem voltam idegen a háromból, ennek a férfinak

és ennek a nőnek a szerelméből lettem, ők pedig vészesen közel kerültek egymás elgondolhatatlan és végleges elvesztéséig, ami hamarosan be is következett, ha nem is ezen a napon, Apánk belépett a „Rózsa” fedőnevű K-lakás földszinti apartmanjába, Anyánk még látta, melyik lakás ajtaján csengetett be, látta, hogy ráesik az éles fény, amikor kinyitják előtte az ajtót, és látta, hogy belép és bezárul mögötte

119

egy ideig fel-alá sétált az utca túloldalán, megjátszotta, hogy engem levegőztet, majd leült a ház előtti padra, hogy eljátssza, eljött a szoptatás ideje, közben persze engem levegőztetett és engem szoptatott valóban, én voltam anyámnak a fedőszerve, én tartottam fenn neki, mondhatni, a törvényesség látszatát, pedig semmi törvénytelenséget nem tett, ha egyáltalán értelme van a törvényességet firtatni a törvénybe iktatott törvénytelenségek idején

120

az épület semmi életjelt nem mutatott, csak a K-lakásból szűrődött ki fény, Anyánk a mozdulatlan lombú sorfákat nézte az alkonyatban, talán vadgesztenye, gondolta, közben meg már jó ideje Apánk hangját hallotta, de nem hitt a fülének, azt hitte, csak a belsejében gomolyog ez az ismerős hang, nem is hallhatja senki, még én sem, csak ő, pedig bizony Apánk üvölt, sőt ordít, ő az, nem kétséges, hangja röheyesen elvékonyodik, árad belőle a megalázottság és a szégyen, Anyánk felpattan a padról, belép a bejárati ajtón és gondolkodás nélkül becsenget a K-lakás ajtaján

121

csend, zajok, mintha valaki kinézett volna a kémlelőn, aztán tanácstalan, fojtott szóváltások, majd sokáig semmi, Anyánk megint csengetett, most hosszabban, itt vagyok, pupákok, eszembe sincs elmenni, üzente a csengőhang, kisvártatva egy fiatal tiszt nyitott ajtót, a férjemért jöttem, mondta Anyánk köszönés nélkül, jöjjön be, mondta neki magyarul a tiszt, Anyánk belépett, jó estét, mondta, jöjjön beljebb, jöjjön csak, ne féljen, biztatta, engedje meg, hogy bemutassam a kollegáimat, Paul Nicolae őrnagy, Barna Petru főhadnagy, én meg Usvat Florián hadnagy vagyok, hazudik, gondolja Anyánk, senkit nem úgy hívnak, ahogy hívnak, bár ez a Barna ismerős valahonnan, bárná, nocsak, így ejti ki a saját nevét, egy kicsit ügyetlenül, mint akit rajtakaptak, mindegy, na és ott van a férje, őt nem kell bemutatnom, ugye, vagy mégis?, nem, nem kell, vágott vissza Anyánk, pedig soha nem látta ilyen állapotban Apánkat

122

Apánk egy csinos tonettszéken ült, jobb lábán nem volt cipő, nadrágszára felhúzva térdig, nagylábujjából patakzott a vér, de csak a

körömházból, nézték egymást, nem mozdultak, Usvát hadnagy szólalt meg először, a férjéért jött, nem?, viheti, mondta, mára végeztünk, gyere, mondta Anyánk az Apánknak, segíték, fölhúzta a zokniját, feladta a cipőjét és elindultak kifelé a K-lakásból, viszontlátásra, köszönt Usvát, a többiek hallgattak, jó éjszakát, válaszolta ügyetlenül Anyánk, viszontlátásra, azt mondtam, mondta egy kicsit keményebben Usvát, viszontlátásra, válaszolta megtörtén Apánk

123

kiléptek az utcára, Apánk ügyetlenül sántított, támaszkodj rám, mondta neki Anyánk, de máris megbánta, Apánk inkább kézen fogta, ahogyan Anyánk a legjobban szerette, mióta együtt voltak, egymásba fonták az ujjukat és úgy mentek, ha tehetnék, mint két kamasz szerelmes, és most megtehették, az utca végén megálltak, Apánk lehúzta a cipőjét, hogy kiszabadítsa édeskrumpli nagyságúra dagadt lábujját, lehúzta vércsatakos zokniját, a körme alól még mindig lüktetve szivárgott a vér, Anyánk megtörölgette és a saját fehér zsebkendőjébe pólyálta, mikor elkészült, Apánk kilépett a másik cipőjéből is, lehúzta a zokniját, és mezitláb ment tovább, még mindig sántítva

124

melyik volt a háromból?, kérdezte Anyánk, amikor a Toldi utcáról a főútra tértek, a Csonkatorony felé, Barna Péter, válaszolta Apánk, nem Bárná?, kérdezte Anyánk, nem, dehog, én temettem el az anyját, az apja papíron most is presbiter, mondta Apánk, jóra való emberek, azok, tette hozzá Anyánk éllel, tisztára, a spiccvassal csinálta, folytatta Apánk, mint aki maga sem érti, mi történt vele, látszott, hogy nem először, állapította meg tárgyilagosan, amikor rálépett a körömre, az arca egészen közel került az enyémhez, mélyen a szemébe nézhettem, szép, hideg szemei vannak, túrta?, kérdezte Anyánk, egész jól, válaszolta Apánk, de aztán nevetgélve hátat fordított mégis, szerencséjére volt spiccvas a csizmája sarkán is, szerencséjére, tette hozzá Anyánk, vagy inkább szerencsénkre, mondta Apánk a gondolataiba mélyedve, talán, mondta még hosszú szünet után, ne haragudj, mondta Anyánk, ne haragudj, hogy, legalább hallottad, vágott a szavába Apánk, hallottam, mondta Anyánk, elég röhelyes lehetett, mondta Apánk, az volt, valóban, hagyta helyben Anyánk, nem vagyok hős, mondta Apánk, mától, egészítette ki Anyánk, mától nem, igen, ismerte el Apánk, ne is legyél, mondta Anyánk, erős légy, ne hős, az nem kell, nekem sem, vágta rá Apánk kisdíákosan, nem tudtam, hogy nem, én sem, mondta Anyánk, és végre félhetek is, folytatta Apánk a megkönnyebbülés valóságos érzésével, én is, én is, sóhajtott fel most Anyánk, félni fogok tőlük, ígérte meg Apánk Anyánknak, és félni fogok az árulástól, az árulástól azért jobban, tette hozzá Anyánk, attól jobban, mint tőlük, igen, attól jobban, mondta fel Apánk a tanulságot, akkor jó, zárta le Anyánk, akkor jó

köszönöm, mondta újabb hosszabb szünet után Apánk, mit köszönsz te nekem, megőrültél?, emelte fel a hangját Anyánk, azt, hogy hallottad, nem csak én, ő is hallotta, nézd, mondta Anyánk, és kiemelte a fejemet a hárászkenőből, a fejemmel együtt a melle is kiomlott a kendő takarásából, megálltak, nézték egymást és néztek engem, nem sírt fel?, kérdezte Apánk, nem, válaszolta Anyánk, pedig azonnal elment a tejem, elment?, el, éreztem, ahogy visszalövi magát a semmibe, mondta Anyánk, ne haragudj, mondta Apánk, mit képzelsz?!, mondta Anyánk, ő sem haragszik, látod?, pedig az ő teje volt, a legutolsó cseppig, szeretem a melleidet, mondta Apánk, én is szeretem, amikor azt mondod, hogy szeretem, mondta Anyánk

HALMAI TAMÁS

Falba sírt zsoltár

*Követ idomít a dicsérő ének,
a szelíd lét hajlama, bizonyosága.
Elfér melletted sziget is, folyó is,
a hídnak alkonyat szorít helyet.
Partra vetett mederben tapodunk,
idegen halak. Távoli az itt.
Énekelj még! Hangtájak csatlakoznak.*

*Egy svéd tengerész gondolatait
próbálok kitalálni, amihez
a svéd tengerészt is ki kellene
találnom, legyen mit mesélnem estén
nekünk, pohár fény mellett. Toporgok csak.
Félperces krízis — de vajon meddig tart
fél perc? Meddig tartok én, s hol kezdődsz te?*

*A tér az öröklét lélegzete,
s mi abban fürdünk, forgunk, fáradunk.
Toronyiránt menekszik, ami tenger.
Te előbb tudtad. S tudod utánunk is.
Példaképed légy, ha már nem lehetsz
bakonybéli levendulatea,
vagy falakba sírt zsolozsma, vagy ember.*

Patrisztika

Remete hajnal. Fűszálak is egyként
ocsúdnak, fény külön-külön tanúi.
Már harmatcsöppek társadalma tengert
indítóványoz, s kezdetét veszi azzal
az Egy. Tudni sivatagról, húzódván
nem a világtól el, hanem Istenhez.
Monasztikus mezők fölött csillag fú.

Ennyi szépséged midből tér közénk?
„Gyöngyöm, gyönyöröm, gyönyörűm vagy”, súgja
a szerető, de az atyák is — égig.
Szakáll babrál szelek közt. Rongy kezek
imádságot beszélni vágyják egymást.
Mókus még alszik fatörzs barlangjában,
mely erdő tárt szeme, s holtakig ellát.

Atlantiszi? vagy afrikai kórus?:
felszínek mélyén szentének morajlik,
ében hálaadás, éden visszhangja.
Pedig csak virrad atomok egyháza,
pedig csak áld apokrif genezis.
Lehunyni méhét nem tudja a lét.
Ha nincs kit, akkor is van szeretet.

FÁTYOL ZOLTÁN

Az otthonérzet

Az otthonérzet kozmikus élmény.
Elsőre ezt értette meg a váratlanul
előadott szövegből, amit kelletlenül
hallgatott — maga sem tudta, hogy
miért nem hagyja ott a viseltes ruhájú
asszonyt, aki melléült a villamoson —,
csak akkor nézett rá, amikor megérezte,
hogy hozzá beszél, anélkül, hogy
figyelt volna rá; mintha szürke
gomolyba lépve sodródna ismeretlen
dimenziók felé, úgy merült el a szavakban,
elengedve értelmüket, de ez megütötte

*fülét és amit vak példaként emlegetett:
a lassú esőben átnedvesedett sárgaföld
szaga épp olyan, érezni ott is, ahol
véget érnek a csillagok, és arrafelé
még ugyanúgy otthon vagy, mint a
rég falak közt voltál, ahol szeretet és
béke honolt; itt hirtelen fölállt, be sem
fejezve a mondatot leszállt a hosszú
szerelvénnyel, eltűnve a tömegben,
hiába kereste már tekintetével.*

A gyávákról

*A gyávák hittek abban, hogy a hatalmat
Istentől kapja az ember az anyag fölött,
de megvallani nem merték. Mint egy
hosszú séta az árpaföldön, esti fényben,
olyan volt ez a menetelés; a Golden
Srácokat, bár néha kételyek gyötörték,
mindig megnyugtatták önnön kicsinyes
mentségei: nem tehattünk mást, és
nem kell tanúskodnunk sem magunk
ellen. Nem fogtuk meg senki kezét,
egymásét sem, nem volt cinkosunk,
de nem vállaltunk testvéreket sem.
Így hát a dolgok elrendeződtek.
Elvesztettünk ugyan mindent, már
semmink sincs, és innentől bármi
megtörténhet: jöhet nukleáris tél, mutáns
állatok vagy a víz megsemmisülő nevét
ismételgető szomjukba örülők, ez mind
benne van. Mindig voltak, akik vállalták
a mártíriumot, ők nem tették.
Nincs visszaút, elvégeztetett.*

TÓTH LÁSZLÓ

Bevezetés a Kiűzetéshez

*Az első fény pengevágása a szemben
a tüdődbe zúduló levegő ostorsuhintása
a füledbe berobbanó hangok
az ébredező érzékek kegyetlen szürrealitása*

*(miközben kezében tüzes karddal
méreget már felülről az Angyal)*

Már nem én...

(A teremtés bugyraiból)

*Már nem én vagyok a teremtés
isteni koponyából kiálló struktúrája
akár az ősrobbanás után világom
újból darabokban
lassu köd lep el mindent
számból hó szítál
bármilyen kezdetben
a végén hó üli meg
fejtetóm s tarkóm bérceit*

*ami maradt
földre kilöttyent
sör szaga*

A rejtett létige kimondhatatlansága

ANDRÁS TAMARA

*Közelítések Beney Zsuzsa Möbius-szalag című
kötetéhez*

„Nem abban reménykedem, hogy a világnak célja, értelme, mozgatója, hanem abban, hogy — ha számomra lényegében felfoghatatlanul is — rendje van. Azt hiszem, az emberi lélek alapvető transzcendens élménye nem egy megismerhetetlen, de érzékelhető hatalomnak, hanem egy megismerhetetlen, de érzékelhető rendnek a megsejtése.”¹

A szerző az Eötvös Loránd Tudományegyetem esztétika szakos hallgatója.

¹Beney Zsuzsa:

A tökéletesség sejtelme.

In: uő: *Möbius-szalag.*

Vigilia, Budapest, 2006, 8.

Hogyan adhatnánk bármiféle formát *a végtelennek*, ha tovatűnő pillanatokra és talpalatnyi térkövekre dimenzionált tudatunk számára e tekintettel befoghatatlan teljesség egy olyan, tér és idő tengelyein nyugvó koordinátarendszer modelljeként vázolható fel, melyet az ember (akár négyzetrácsos füzetlap a merőleges egyenesekkel megkonstruált matematikai ábrát) egyfelől következetesen végeláthatatlanként határoz meg, másfelől viszont önkéntelenül is magába zár? Ez az optimálisan végtelenített forma — adekvát módon megmutatni ugyan nem képes, de valamiféle tükröztetés vagy transzformáció révén — feltételezheti azon *teljes és tökéletes komplexitás* elrendezettségét, amelyről valószínűsíthetően csupán egy tapasztalatot megelőző — a térszerűségekből következő kételyektől csaknem teljesen eltörölt — bizonyosságunk lehet.

A kollektív tudattalan kimeríthetetlen csatornáiból minden bizonnyal számtalan olyan, jellemzően sajátos összefüggésrendszerrel bíró, avagy autonóm művészi formával rendelkező, esetleg absztrakt alakot öltő képzetegyüttes hívható elő, amely jelezheti számunkra azt a maradéktalanul személytelen (az érzékelhetőség szférájában bár jelen lévő, azon mégis mindig túlmutató, lényegileg meghatározhatatlan) abszolútumot, melynek szubsztanciálisként tételezhető sajátossága, hogy *megszólalásig hasonlít* legbensőbb(nek sejtett) önmagunk valóóságára. Ugyanis mikor „megszólaltatik” a személyen inneni, és egyszersmind azon túli — az individuális identitást magába olvasztó — abszolút jelenvaló, egyszerre olyan semmissé válik talpalatnyi térköveink és illékony pillanataink realitása, mintha sose lett volna több, mint e megszólalásban feltáruló kozmikus komplexitás jelentéktelen, sorozatgyártott, darabokra tördelt, elhibázott mása. Hiszen a szubjektum alapállását (kozmoszban elfoglalt helyét) meghatározó, szűk

keresztmetszetű téridő-tapasztalás az események egymásutánjának látszólagos linearitása mellett azt a szükségszerűen énközpontú, szelekciós szemléletmódot is magában foglalja, mely ezen események vagy szituációk jelentőségét mindig az adott személy általános (illetve pillanatnyi) helyzetének viszonylagos vonatkozásában ítéli fontosnak, semlegesnek vagy épp elhanyagolhatónak.

Mikor pedig ez az eltompult tapasztalati terep kitágul, a széttagolt tereken áthaladó idővonalon egyensúlyozó egyén ráismer énjének valódi, az addig releváns valóságélemek (valamelyest átlátható, vagy akár befolyásolható) rendszerén belüli „koordinálhatatlan” komplexitására, s ezzel mintegy átfedésbe kerül a konvencióktól mentes, koncentrikus képzetkörök uniójával. Az általánosságban rendkívül dekoncentrált tudat ekkor ráeszmél szimulákrumszerű látókörének szűkösségére, és megsejt egy kiterjedt, mégis rejtőzködő, tudattalan rendet. Az, hogy a szubjektív énkép és az abszolút személytelenség eme találkozásakor bekövetkező megsemmisülés (át)fordulópont-e, vagy egyesülés, esetleg magának a „megszólal(tat)ónak” mágikus metamorfózisa, maradjon, és legyen mindinkább kiélezett kérdés. A kimondhatatlan individuum („*individuum est ineffabile*”) mindenesetre nagyjából annyit tesz: nyelvi kódok rendszerébe nem foglalható, részeire nem bontható, oszthatatlan egység. Így az a kiismerhetetlen, közelségében is idegenszerű egész, mely olykor különös hirtelenséggel ad hírt magáról, újra és újra elénk tárja annak lehetőségét, hogy koncentrált képzettársításaink (ezzel együtt — középpont nélküli? — átváltozásaink) során felismerjük kaotikusnak tűnő mikrokozmoszunk rejtekében a makrokozmosz rend jelenlétét.

Ki viszi át a nevet?

Beney Zsuzsa esszéi a *megszólalásig való hasonlatosság, a megszólítással való előhívás*, valamint a *megszólított hal(l)hatatlan válaszá*nak mi-benlétét feszegető kérdések — más és más kontextusba ágyazott — újragondolására tesznek kísérletet. Milyen kapcsolatban áll egymással a hívó-szó és az el-nem-jövetel? Hogyan egyeztethető össze az ige teremtőereje a nyelv (komplexitást szétaprózó) elégtelenségével? „Talan akkor közelítem meg leginkább a számomra létező Isten-fogalmat, vagy Isten-képzetet, ha Istent saját metaforájaként határozom meg. (...) Isten metaforája tehát a megismerhetetlen felismerhetőségét, elfogadását is jelenti. Ezzel az ember tudatosítja magában a megismerhetetlen megismerhetetlenség tényét, ami (...) szabaddá teszi arra, hogy a Megismerhetetlen megismerhetetlenségének, és ezért kimondhatatlanságának tudatában képeket, metaforákat alkosson kimondására. (...) Ebből fakad a megismerhetetlen Istennek, magának a Megismerhetetlenségnek megszólíthatósága. Ez a megszólíthatóság ugyanis nem tételezi (...) a megszólított valóságát.”²

²Beney Zsuzsa:
*Mit jelent számomra
Isten fogalma?*
In: uő: *Möbius-szalag*,
i. m. 107–110.

E lineáris-logikai műveletekkel megközelíthetetlen metaforikus mag valamiképpen saját, megsejthető, felsejlő rendjébe foglal minden (imaginárius és informatív) ismeretanyagot. Ezért az Isten „tulajdonneveként” nem artikulálható, legkevésbé intellektuális hozzáférésű *tu-*

datfeletti egyedül a képzet-, avagy metaforaalkotáson keresztül válhat megközelíthetővé a megszólaló számára. Amint a szóló vágyó belátja az intuitív identifikáció során felismert *ismeretlen* megnevezhetetlenségét, az *idegen* így mutatkozik be neki: *Vagyok, aki vagyok*; az *vagyok*, *Aki van*; a *Vagyok* *vagyok*. Ha a bemutatkozó létezés egyedüli ismerve tehát önmagával való azonossága, úgy megismerhetetlenségét és elementárisan mély megismerésének elkerülhetetlenségét alighanem csak egy — Beney Zsuzsa meghatározó motívummal — *hajszálnyi úr* választhatja el egymástól; mert valóságának mibenléte éppen evidenciája — s evidenciájából következő magára utaltsága — által válik számunkra hozzáférhetlenné. A *rejtett létige* realitása ez, ami kimondásának és megjelenítésének szükségtelenségén, mi több: szabályszerűtlenségén keresztül nyilvánítja ki már-már észrevétlen, mégis megkérdőjelezhetetlen jelenlétét. A *Vagyok* önonazonossága tehát nem más, mint a rejtőzködő létezés néma igéjének nyilvánvalósága. Az önmagát ki nyilatkoztató (lét)igenlésén kívül semmilyen szóval nem illelhető, tulajdonképpen „létező”-nek sem igazán nevezhető képzetkomplexum kristályszerkezetén húzódó hajszáltrepedés mindennek tükrében úgy képzelhető el, mint egy tükörfúga feltartóztatatlanul fokozódó feszültségének tetőpontján *felcsendülő*, centrális cezúra, melynek fő és egyetlen sajátossága szintén az, hogy megvalósulásának feltétele a hiányban való érzékelhetőség. E holtpontra szünetjele egyidejűleg választja végérvényesen ketté, valamint köti szétválaszthatatlanul össze az előtte-való és az utána-jövő hangrezgést.

E mag(á)baváló, megbontható metaforikus zárvány Beneynél a láthatatlanság és a csak-láthatóban (vagy érzékelhetőben) való megjelenés — egymást nem kioltó, hanem erősítő — együtt-valóságának paradox szóképe lehet. Mivel a kép — a szerző szerint — végső soron *lelki mechanizmusunkban* nyeri el valódi értelmét (vagy érvényét), szükségszerűen visszatér láthatatlanságába, ennek viszont megkerülhetetlen előfeltétele, hogy az érzékek számára valamiképpen percipiálhatóvá válják. A megismerhetetlenség belátása és a közvetlen kontaktus létrejötte közötti mentális mezsgye lesz az a közbülső közeg, amelyen egyszerre sejlik át a *túlnani* és a *saját* (hiszen a sajátosként mutatkozó asszociációs képzet mindig túlmutat pusztán verbalitásán, illetve vizualitásán); miközben mégis fenntartja effektív eredendőségét, mivel a megjelenő (akár nyelvi) kép feltételezi a metaforikus létmódban mint olyanban (kifejezőkészségben? életszimbólumban? élettani alakzatban?) működő feszültség feloldhatatlanságát. A név- és képpalkotás aktusában ily módon egyszerre válik láthatóvá, illetve megnevezhetővé, és marad meg mégis rejtékében a leképezett (szóval, képpel, szóképekkel fedett) valóság. A megsejtett lelki csomópontokból kibomló metafora tehát az által idézheti elő a *hiányában létező* abszolútum autentikus újraalkotását, hogy képes érzékelhetővé, észlelhetővé tenni azon szünetjeleket, melyek eliminálják a teljeskörű, maradéktalan megismerés lehetőségét. Vagyis a felismerő/megszólító/formaalkotó nem az egzisztenciális irracio-

nalitást feltételező hiatusok kitöltésére szolgáló képzetekkel teszi lehetővé a metafora megjelenítő, behelyettesítő, avagy azonosító fele számára a másik, azonosított féllel való megegyezést, hanem olyan — Pilinszky János kifejezését kölcsönözve — mentális/esztétikai *metaformákkal*, amelyek előfeltételezik, egyúttal pedig elő is készítik az a bizonyos kulcsfontosságú *cezúrát* megnevezhetetlenség és név, láthatatlanság és szó/kép szférái között. E hemiszférák közepén tehát akkor koncentrálódhat egyfajta erőter, ha a metafora nem a megjelenítés/behelyettesítés/azonosítás eszközeként szolgál, hanem olyan transzformációként, amely működésbe hozza a magnetikus (megismerésbeli) mező két pólusa közti kölcsönhatást.

„Isten, mint szó, mint fogalom csak metaforaként létezik, de éppen ezért a nyelv jelentésköréből kitörölhetetlen, annulálni sohasem, csak tagadni lehet. Olyan metafora, mint a híd, aminek csak egyik tartópillérét látjuk, a másik elvész a túlsó part kódében. (...) Az istenhit antropomorfíja helyett az istenség vagy isteniség princípiumát állítom, s ennek számunkra kimondható metaforájának tartom Isten vagy Krisztus alakját. Mindegy, hogy mit mondunk: mindkettő, s mindaz, amivel az istenség kimondhatatlanságát helyettesítjük, több is, kevesebb is önmagánál, egyszerre szentség és megszenstelenítés.”³ A híd lábai hollétünk helyzetének függvényében sem oszthatók fel a viadukt elejére és végére. A metafora kölcsönhatás-mechanizmusában a *megismerhetetlen* nem áll tiszta valójában elénk, a névátvitel valamiképpen mégis — ismét Pilinszky János szavaival élve — *megismétli a keletkezést*, hiszen nem eltörli, hanem áthidalja a *virtuális választvonalat, mely mindörökké elválasztja a létezés egyik formáját a másiktól* — ezzel egyszersmind kinyilvánítva a nyelvi hiány (*inopia*) meglétét. (A nyelvi hiány azon metaforákat jellemzi, melyek kifejezetten a verbálisan lefedhetetlen, konszenzuálisan egzakt névvel nem illelhető jelentéstartalmakat igyekeznek valamilyen módon megjeleníteni.) A keletkezés ebben az értelemben nem a nemlétből való létre-jövés, hanem a láthatatlan (vagy kimondhatatlan) és a látható (vagy kimondható) minőségek mezsgyéjén fellépő termékeny feszültség, mely működésbe hozza az irreális és a valószerű mentális (jelentés)mezők folyamatos helycseréjét — elbizonytalanítva ezzel az elemi kettősség pontos kifejezhetőségét.

Öntükröz(öd)és és kettős magány

A fentebbi meta-szintű mentális helycsere örvén kapcsolhatjuk össze egymással a — nem Beney Zsuzsától származó — *megszólalásig hasonlító* szókapcsolatot, illetve a megjelenés manipulálhatóságára vonatkozó öntükrözési kérdést: „Ez a megszólított lehet halott, élhet csak a vágyban vagy csak a hiányban, tehát a létezés képzetében, pontosabban a létezés metaforájában, vagy az érzékitől különböző létformában, amiről képtelenség megtudnunk, hogy a láthatatlanság tükörben megjelenő láthatóságának visszavetülése-e, vagy a mi tükörrre vetített képünk.”⁴ Ha az önmaga abszolút metaforájának titulált, magába visszafutó képzetkör leírására szolgáló szavak nem tételezik az általuk takart, nyel-

³Beney Zsuzsa:
Határhelyzetben.
In: uő: *Möbius-szalag,*
i. m. 44–45.

⁴Beney Zsuzsa:
Mit jelent számomra
Isten fogalma?
In: uő: *Möbius-szalag,*
i. m. 110.

ven túli, imaginárius téridő tartományának organikus valós(s)ágát azal, hogy azt a megszólításban objektivizálják, akkor a névátvitel cirkuláris működésmódját meghatározó kölcsönhatás két komponense a kiürült, valamint a telített mező — a metafora pedig az a terminus (vagyis határpont), ami kifejezi ezek egymásrataltságát. A metafora egyetlen művelettel lehetetleníti el a hiánytalan azonosulást, valamint váltja ki az átlényegülésben való találkozást. Hiszen az, hogy a megnevezett „hallgat” a megszólalás tartalmát képező névre, nem igazolhatja más, mint éppen e hallgatás.

Beney azt írja, hogy mivel a metaforikus képet az *én* alkotja, az *AZ* egyesül az *én*nel a metaforában; így mondhatjuk, hogy a megszólított és megszólító között húzódo (tehát a személytelen a személytől elválasztó) szimmetriatengely olyan, akár a tükörkép és a tükörbe tekintő *én* közé kifeszített — vékony és törékeny, a végtelenítést mégis lehetővé tevő — tükörmáz. A tükörkép addig hasonlít „manipulátorára”, míg az nevéen nem szólítja őt, és ezzel le nem leplezi a replika megszólalásra való képtelenségét. E hangtalanság azonban feltételezi a metaforában működő totális szinkronicitást is, vagyis hogy a tükröződő *válaszfalon* túli megszólított csupán teljességgel akkurátus és azonnali visszhangzása miatt tűnik szótlannak, vagy egyenesen némának. Ha viszont a (tükör)képalkotó alakjával egybevágó fantomlény a megszólítónak — bár tapinthatatlan, látszólag mégis minden percepcionális vonatkozásában — pontos mása, akkor a *megszólításig tartó hasonlóság* nem megtörik a megszólalással, hanem épp ellenkezőleg: átfordul teljes azonosságba. Ennélfogva maga a (meg)egyezést lehetővé tevő, mégis áthatolhatatlan) tükörmáz áll a metaforában való tökéletes egyesülés útjában...

„Az ember joggal mondhatja Keresztes Szent János szavait parafrázálva: vagyok, mert nem vagyok, de hogyan mondhatja Istenről, hogy van, és létezésének bizonyítéka éppen az, hogy megérthetetlenül más formában, a mi számunkra elmondhatatlanul létezik? (...) De a vagyok, mert nem vagyok párhuzamával mondhatjuk azt is: szólok, mert nem szólhatok, szavaim csak a hallgatás paradox kifejezései lehetnek — s ha így van, vajon nem szívódik-e át a nyelvbe a paradoxitás képek, állítások, szemiotikai fordulatok formájában? Alighanem ebből erednek a misztikus szerelem himnuszainak belső ellentétei, ezeknek az ellentéteknek egyszerre feloldhatatlan és feloldott, eksztatikus élményeket keltő nyelve.”⁵ A metafora tükörmáz, *felcsendülés*, híd, ami az által tudja felfokozni a megszólítható, de megismerhetetlen létezés magával — mint meghatározhatatlan, mondhatni *kaotikus* nem-léttel — való azonosságának öngenerált feszültségét, hogy feloldhatatlan önellentmondásában mutatja meg egységességét. Ha pedig a nyelvi kétértelműség egyértelmű abszurdításának megalapozottságáról beszélünk, kijelenthetjük, hogy Beney azzal, hogy a legesszenciálisabban kibékíthetetlen dichotómiák törvényszerűségeinek — a paradoxonokat nem feloldó, hanem kiélező — vizsgálata által kísérel meg a valóságérzékelés elkülönöződő, mégis meg-

⁵Beney Zsuzsa:
*Misztika a szerelem
nyelvén.* In: uő:
Möbius-szalag, i. m. 147.

szólalásig hasonlítható minőségei között tátongó *űr* feltérképezését, (hajszállal) hamisítatlanul fejezi ki a megismerhetetlen, de érzékelhető kozmikus rend sejtelmességét.

A komplexitás tökéletes struktúrájában való részesedést lehetővé tevő metaforikus nyelv egyszerre ismeri el a megismerhetetlen kimondhatatlanságát, hozza létre az ismeretlen (kizárólag kapott nevében realizálódó) megszólíthatóságát, és *bírja szóra* a megszólítottat, hogy az kinyilatkoztathassa önnön irrealitásával való azonosulását. „A lét végpontján, határhelyzetben állunk, a létező anyagiságának és anyagtalanságának metszőpontján, mely egyben a nyelvnek, a kimondhatóságnak végpontját is jelzi. (...) A valóságos Isten-élmény egyik aspektusa a magunk elvesztésének tudata, hiszen a misztikus számára Isten betölti a mindenséget: ha térben képzeljük, abban rajta kívül senkinek-semminek nem marad hely.”⁶ Az „*unio mystica*”-ban kulminálódó öntükrözés során valósulhat meg az egyetlen-egy, mondjuk, az abszolút prím szám formulájában, amely kizárólag önmagával osztható (lásd az *individuum* etimológiáját); amelynek önazonossága így az önmagában való egyedül-létet, s a magányban való önfelszámolást is jelenti: *az egyetlenegy megegyezik önmaga hiányával*. „Az átlépés kettős magánnyá, lét-érzékelésünk abszurdításának felismerésévé válik.”⁷

⁶Beney Zsuzsa:
*Misztika a szerelem
nyelvén*. In: uő:
Möbius-szalag,
i. m. 146.

⁷Beney Zsuzsa:
Esszé a magányról.
In: uő: *Möbius-szalag*,
i. m. 97.

Idézzük fel a bevezető azon részletét, mely szerint a személytelen (személy által való) megszólal(tat)ása semmissé teszi azt a tudatállapotot, amely alapvetően egymásutáni időpillanatok megélésére, talpalatnyi térköveken való toporgásra van dimenzionálva. A tér-idő tengelyeken nyugvó — egyfajta temporális térképként meghatározott — koordináta-rendszer mintázatát öltő teljességnek olyan keresztforma lehet egyik legkifejezőbb metaforája, melynek egymást metsző egyenesei a valóság szegélyeiig terjeszthetők ki, mégis egy kiterjedés nélküli középpontban koncentrálnak. Ha a tükörben való egyesülés térbeliségének a ködbe vesző, végeláthatatlan híd lett a metaforája, akkor az időbeliségének az előzőekben már pedzegetett tükörfuga közepén felcsendülő (pillanatnyi, de az egész időszerkezetet átrendező-végtelenítő) cezúra lesz a képzete. A Beney által *misztikus pillanat*nak nevezett jelenséget így talán a (kiterjedéssel, tehát saját dimenzióval nem rendelkező) origóban kereszteződő tengelyek afféle *originális találkozásának* tekinthetnénk, mely a percepció csatornák közös forrásába enged betekintést.

Ha a tudatközpontú tapasztalás általános közegét az időben és térben játszódó események vertikálisan és horizontálisan tagolt rendszereként határozzuk meg, a már-már irreális (hiányában létező) metszéspontszerű momentumban a valóságérzékelésnek olyan centruma tételezhető fel, mely éppen annyira jellemezhető egy primer, *plasztikus pillanatnyiságnak* nevezhető jelenlétélmény érzetével, mint a személyt kismimiző, jelenlétét kiiktató, anyagtalan és időtlen, tudatfeletti állapot képzetével. „Vannak titkos és titokzatos ünnepek, »átlépések«, vannak pillanatok, melyekben a létezés másféle minőségben lobban fel: mint a felnyúló lángnyelvek az izzó parázsban, egy-egy hirtelen kigyúló és elhamvadó fény-kristály, fény-rög a hamuban: belülről vi-

lágítanak, mintha saját maguktól gyulladnának fel, külső erő nélkül: az energia önmagukból születik és önmagukban hal el. (...) Képes-e a lélek a jelenidő érzékelésére, vagy azt csak a következő pillanatban veszi tudomásul — és ez a tudomásulvétel valóban tudatosítása-e, vagy lehet, hogy csak egy hangulat elmélyítése: transzponálása a hangulat-fölöttibe vagy a hangulat-alattiba, abba, aminek a hangulat is csak jele, kifejezője; s az, amit ünnepinek mondunk, az ennek a hangulatnak, s annak, amiből a hangulat fakadt, talán egyszerre-érezékelése — hangulat, mely magában hordja, mely hagyja önmagán átszellanni azt, ami több önmagánál?”⁸

⁸Beney Zsuzsa:
Misztikus pillanat.
In: uő: *Möbius-szalag,*
i. m. 15–16.

Amint engedi magát alárendelni a személy az átlényegülés törvényszerűségeinek, a mozdulatlan makrokozmosz belső dinamikáját működtető valóságselemek önmaguk metaforáiként jelennek meg a mikrokozmosz mentális maketten. Míg a jelenlét fogalmával rokonítható „hangulat” egy vakuvillanás érzetere emlékeztethet, és pillanatnyi intenzitása valamiképpen a hangulat-fölötti/alatti, felkelő-alászálló, egyszerre jelenlevő és elrejtőző Nap jele, illetve kifejezője lehet, a — névtelen, „titkos ünnepek” hirtelen beköszöntével előhívott — megrendítő csodálkozás (mint *mysterium tremendum*) a keletkezés és az enyészet között húzódó arasznyi lét iszonyatának mégis-igenlésével feleltethető meg. „Talán az egész — ez a felhők közül kicsillanó, a megelőző és az eljövendő nemlét szürkéségéből kiemelkedő, a megszámlálhatatlan színben tündöklő létezés, ez az egész földi élet ünnep volt talán?”⁹

⁹Beney Zsuzsa:
Misztikus pillanat.
In: uő: *Möbius-szalag,*
i. m. 17.

A pasztikus pillanat — időtlen és végtelenül tág — realitásába való átlépés olyan, egyszerre érzéki és spirituális szituáció, melynek „ránktörésében”, vagy ha úgy tetszik: a múlt és jövő töréspontjának velünk való megtörténéseben egyidejűleg vagyunk alárendelt, kiszolgáltatott és passzív elszenvetői, döntésképtelen másolói e pillanat tündöklésének, valamint — a temporális, illetve perszonális értelemben polarizált övezeteket valamiképpen egységesítő — tükröképei is e teljhatalmúnak tetsző téridő egészének. S a tükröződés teremtette egység önrendelkezése ugyan nem mondható egészen látszólagosnak, működésmódja mégsem lehet önkényes, hiszen törvényszerűségei mindössze arra szolgálnak, hogy fenntartsák azt a „megismerhetetlen, de érzékelhető rendet”, mely egyedül a tükrön inneni és azon túli valóság ambivalens szinkronicitásában érhető tetten.

*

Hogyan adhatnánk bármiféle formát a *végtelennek*, ha tovatűnő pillanatokra és talpalatnyi térkövekre dimenzionált tudatunk számára e tekintettel befoghatatlan teljesség egy olyan, tér és idő tengelyein nyugvó koordinátarendszer modelljeként vázolható fel, melyet az ember — akár négyzetrácsos füzetlap a merőleges egyenesekkel megkonstruált matematikai ábrát — egyfelől következetesen végeláthatatlanként határoz meg, másfelől viszont önkéntelenül is önmagába zár? Vágjunk ki a lapból egy papírcsíkot a függőleges tengely mentén; egyik végét fordítsuk hátoldalára, majd rögzítsük egymáshoz a szalag *két elejét*...

A halálba menők

Kicsik, picurkák, picinyek,
borsszemecskék, borsökröcskék,
tökmagok, pöttömök, pirinyók,
a lábuk aprócska, úgy tipeg,
úgy togyog mind-mind, hogyha megy,
ahogyan bírja, lépeget,
rakogatja ügyetlenül, hogyha nem vigyáz,
elesik, fölbukik, a lába még hibás,
ha nem fogná kezét a testvér,
ha nem mondaná, gyere, csak el ne essél,
eltipornák könnyen a többiek,
a sokaság, a rengeteg gyerek.

Még csak most növekszenek,
még csak most nőnek fölfelé.
Még alig-alig
tudnak a világból valamit.
Mi soha annyit, amennyit nemsokára ők.
A világ még túl nagy, túl óriás nekik,
túl nagy ez a tolongás, tülekedés,
a sok még kisebb, a sok nagyobb
fiú, kislány, a sírók, a hallgatók.

Még csak most nőnének, nyúlnának fölfelé,
de már mennek, húzzák a többiek egyfelé.

Fogják egymás kezét, és mennek, mennek,
vonszolja őket a végtelen menet.
Anyá ha nincs is itt,
gyöngye lelküket tartja még,
hogy visszajön megint.
Nem sírnak, mennek, lépegetnek,
de a mécses néha mégiscsak eltörik.
Nem tudnak, nem kívánnak semmit,
csak mennek, lépegetnek, nem kérdezik, meddig,
és nem kérdezik, hová.
Mind csupa tipegés, csupa csoszogás,
még csupa bizalom,
még csupa lány reszketés.

Ha még egyszer járni tanulnak,
adj nekik, Ember, felnőtt, szép halált.

Rilke

Grófnók, bárónók, hercegek
a terjedelmes levelek címzettjei,
testvér is néha. Hogy beteg.
És hogy nála járt (Muzot-ban) Paul, az isteni.

Sétált, nézte az Esthajnalcsillagot.
Erős csillag — kezdte. Ígérő felütés.
És a folytatás! Pedig csak ballagott.
Tanulj belőle, ha tudsz. Láss, és messze nézz!

Grófnók, bárónók, hercegek,
Duinók, Muzot-k, Nílus, Párizs, Szajna, mind,
dajkáltatók a szellemet.
Ingyenélő? Alázatosan gazdagít.

Szonettek, súlyos elégiák
ütik nemessé, bár ily rangot nem visel.
Rilke! Angyal! Jött az égen át
a földre erős csillaga fényeivel!

MOHAI V. LAJOS

Pincehely

Petri-hommage

Pincehely, körúti odú a föld alatt,
háziás kifőzde, környéke vegyes;
az egyetem kispénzű oktatója mellett
megfordul benne, ki másképp szegény,
a többségében elesett.
Java része a közönségnek ez.

Jó a koszt, mérsékelt az ár,
néha megpúpozzák ezt vagy azt az ételt,
rám hozva a kényszert, hogy hagyjam ott másnak
félíg, amit kaptam —
Ennek az előzékenységnek van ára,
így nyílik mód létminimum-számításra
két fogás közt, s később is a villamosra várva,
ami ha jön, messze visz, túlra,

*egy másik földrészre, Budára.
Nem folytatom.*

*Az ember odabarbárosodik,
ahol a lé dől sugárban,
ahol a kanális bűdös árka van.
Pecunia non olet.
Nem írták a császárok hiába.*

Varjak a halványsárga hóban

Zelk-hommage

*Ködfátyol. Fölmagasodó kövek.
Ónszínű sírkövek lecövekelve a hóban.
A fákon varjak rongycsomói.
Varjak árnyéka a hideg havon.*

*A temető földjén összehajló sárcsomók.
Cirádák. Redők. Apró hósvatagok.
Száll a hó.
Varjak állnak a halványsárga hóban.*

*Fenyők. Ciprusok. Foszló légoszlopok.
Fehérsörényű fellegek.
A fagyott föld csikorog a hidegben. Arcok.
Az arcok háttal menetelnek.*

*A temető! A temető! Micsoda száműzetés!
Bemélyedések, alvadtvér-csigavonalak.
Dúlások, vezényszavak.
Az elvonuló had.*

*Nem a varjak rebbenését kísérő zúgás az.
Ha a varjak hódító útra indulnának,
éles szárnycsapások hasítanak föl a levegőt:
„Csőrükben koszorúval
maguk is szálló koszorúval
a tavaszt játszó februári égen:
szakadjon hó vagy fény zuhogjon,
ha tél van, ők csak temetni vonulnak.”*

Október végi tankák

*Még egy utolsó
meleg nap, aztán az ősz
lángja kilobban:
tikkelő gyásmécsesek
az autópálya mellett.*

*

*Fölül barokk ég,
szemközt húsz-harminc torony.
Hol húsz, hol harminc:
attól függ, Prága éppen
milyen lábbal kelt ma föl.*

*

*Megkésett nyüzsgés:
piros-sárga-fekete
katicarajzás
az ablakpárkányodon.
Holnaptól meg hidegfront.*

*

*Brutális szépség
szigonynyomait hordja
magán a város,
akár a Fehér Bálna.
„Ott fúj!”, kiáltod, „Ott fúj!”*

*

*Prospektushalmok
a templomajtó mögött.
Egy lázas angyal
szélesre tárt szárnyai
a röntgenfelvételen.*

*

Átküzdí magát
az autóút korlátján
két hajléktalan.
Fentről figyeled őket
egy krupié szemével.

*

Magasból mélybe
huppanó szirénahang:
odatapsz egy
közlekedési lámpa
acél árbócrúdjához.

*

A felső mondat
tekereg, szabadulna,
repülni vágyik.
Az alsó mondat tudja,
mi a Doppler-effektus.

*

Még egy utolsó
meleg nap, aztán az ősz
magába görnyed:
embriópózban állja
a nagy esők ütlegét.

OLÁH ANDRÁS

április

kormot fúj az április
tavaszi gázt éget a szomszéd
megigazítja ráncait a kert
visszaszivárog az édeni pillanat
megelevenedik a gyermekkora
apád a kertművelés fortélyait mutatja
te mennél inkább a haverokkal
játszani valami betyáros-kurucos háborút
de visszatart az ősrégi mítosz
az ágyások rendjébe
illesztett mindenekfölöttiség

izzadságfoltok a trikón
láncra vert rabokkal bánnak így
gondoltad akkor
s most sírni támad kedved
lennél kivert kutya
csak újra élhetnéd a barázdákba
száműzött gyötrelmeket

mostoha pillanat

összekócolódtak félelmeink
tétova bizonytalansággal
kerülgetem a kávéfoltos asztalokat
kell egy zug ahol meghúzódhatok
s ahonnan látótérben marad
az ébredező sétálóutca
ahonnan szemmel tarthatom
az ide-oda totyogó galambokat
kiszűrhetem a vásott zsványságot
az esernyők alá rejtett ölelést
kell egy szusszanásnyi pillanat
kiváltani a fölösleges dolgokat
a sürgető határidőkkel megrontott
hétköznapi szabadságát
vodkás-mentás limonádét
szürcsölgetve lapozgatni
az elsétáló emlékeket
a tér megtelik időtlenséggel
egyszerre van jelen
a szabadság és a giccses félelem
s mire dereglyénk a Körösön lecsurog
féktelen öröm a felismerés
hogy sorsunk elé állhatunk újra
ismerve múltat és jövőt
de nincs irgalom nem számol velünk az idő
megtudjuk milyen
a jelenből kitagadva lenni
pedig most neked adnék mindent
aminek szívünkben csendje van

Paul Gabor jezsuita csillagással

GÖRFÖL TIBOR

Paul Gabor 1969-ben született Kassán. 1988 és 1995 között részecskefizikát tanult Prágában, majd a jezsuita rend tagjaként filozófiát Krakkóban és teológiát Párizsban. 2004-ben pappá szentelték. 2009-ben doktori fokozatot szerzett asztrofizikából. Doktori tanulmányai alatt Alain Léger munkatársaként dolgozott az Université Paris-Sud kötelékében. 2012 óta a Vatikáni Csillagvizsgáló tucsoni (Arizona állam) kutatóintézetének igazgatóhelyettese.

Elsőként talán mindenki az a kérdés merül fel, hogy miként lesz csillagász egy jezsuitából.

Az életutam kissé tekervényes volt. Már a nyolcvanas években, középiskolai éveimben úgy éreztem, hogy papi hivatásom van, de azt hiszem, ekkor még nem voltam elég érett ahhoz, hogy papi szemináriumba lépjek. Részecskefizikát tanultam az egyetemen, aztán 1995-ben beléptem a jezsuita rendbe, abban a hiszemben, hogy a természettudomány csak rövid kitérő volt az életemben. 2000-ban ellátogattam a Vatikáni Csillagvizsgálóba, s ekkor az a döntés született a rendben, hogy térjek vissza a természettudományhoz. 2010-ben már a Vatikáni Csillagvizsgáló munkatársa lettem, ekkor már asztrofizikai doktorátus birtokában.

Milyen hatása volt a történelem folyamán a kereszténységnek a csillagászatra? Van bármi sajátos abban, ha valaki történetesen keresztényként műveli a csillagászatot?

Nem biztos, hogy így kell megközelítenünk a kérdést. Inkább másik nézőpontot ajánlok. Ma hajlamosak vagyunk úgy gondolni, hogy a természettudomány új információk megszerzésére irányul. Korábban azonban nem így viszonyultak a tudáshoz és az ismeretekhez. Galilei még azt mondta: „végtelenül hálás vagyok Istennek, amiért megengedte, hogy először én figyeljem meg ezeket a bámulatos dolgokat” (természetesen a teleszkóppal végzett megfigyeléseire gondolt). Ötszáz évvel ezelőtt, azaz nem sokkal Galileit megelőzően még az volt az általános meggyőződés, hogy az ókori gondolkodók minden ismeretnek birtokában voltak. Senki nem számított arra, hogy bármi újat fel lehetne még fedezni. A tudósok úgy vélték, csak úgy tehetnek szert új ismeretekre, ha rábukkannak elveszettnek hitt ókori könyvekre, mert az esetlegesen feledésbe merült ókori tudományanyagtól eltekintve semmi igazán újat nem lehet már felfedezni. Minden tudástartalomnak megvolt a helye a középkori skolasztikus gondolkodás rendszerében, amely a logikától és a természetfilozófiától kezdve az etikán át a politikai filozófiáig lefedte a tudással kapcsolatos valamennyi eszközt és módszert, s a józan ész és a természetes nyelven alapult. Ha valaki rá is jött valami olyanra, ami korábban nem volt ismert, könnyen kijelölhette a helyét az ismereteknek ebben a rendszerében.

A csillagászok sem úgy gondoltak a munkájukra, hogy új dolgokat kellene felfedezniük. Változás a reneszánsz idején következett be, mégpedig először a matematika területén. Ekkor merült fel először az a gondolat, hogy igenis létezhetnek még ismeretlen dolgok, amelyek megértéséhez magát a gondolkodásmódot és a megismerési kereteket is meg kell változtatni. Hosszú folyamat kezdődött ekkor — ebben az időszakban született meg a modern természettudomány.

Ami a kereszténységet illeti, az egész folyamatban tagadhatatlanul szerepet játszott az az (iszlámban és a zsidóságban is jelen lévő) meggyőződés, mely szerint Isten azt akarja, hogy az ember megismerje. Nagyon érdekes ugyanis, hogy igen sokféle kultúra létezik, s a történelem folyamán bizonyos időszakokban gazdasági és kulturális szempontból magasabb rendűek is voltak, mint a keresztény kultúra, de egyikben sem alakult ki természettudomány. Kiválóan példázza ezt mások mellett Kína is. Miért pont a nyugati világban alakult ki tehát a 16. és a 17. században a természettudományos kultúra? Azt hiszem, ennek az az egyik oka, hogy a kereszténység optimistán viszonyul a megismeréshez. Ez az optimizmus alapvetően a kinyilatkoztatásból fakad, abból, hogy a keresztény hit szerint Isten meg akarja ismertetni magát, s úgy rendezte el a dolgokat, hogy a teremtés alapján is meg tudunk ismerni bizonyos dolgokat róla, és magát a teremtett világot is meg tudjuk ismerni.

Ugyanilyen érdekes és alapvető kérdés, hogy hol keressük az igazságot. Sokáig teljesen egyértelmű volt, hogy az igazság elsődlegesen, sőt talán kizárólag az Istentől érkező kinyilatkoztatásból ismerhető meg. Galilei és a hasonló gondolkodók viszont úgy vélték, hogy az igazságra másutt is rá lehet bukkanni, elsődlegesen nyilván a tudományban. Ennek értelmében többféle (egymást kiegészítő, nem pedig egymással ellentétes) út vezet el az igazsághoz. Elég sok idő kellett ahhoz, hogy a kereszténység tisztán lásson ezekben a kérdésekben, és még ma is vannak olyan keresztény csoportok, amelyek szerint a Biblia tökéletesen elegendő a világ megismeréséhez, másféle ismeretforrásra nincs is szükség.

Az Ön szakterületét az úgynevezett exobolygók alkotják. Ha jól értem, azért nehéz megfigyelni ezeket a Naprendszerünkön kívüli csillagok körül keringő bolygókat, mert a csillagjuk fényétől alig láthatók. Miért érdemes foglalkozni velük?

Isten valamiképpen úgy rendezte el a dolgokat, hogy sokkal többet lehet megtudni a világról a fény alapján, mint ahogy feltételezni merénénk. A pozitív filozófiának szentelt művében (*Cours de philosophie positive*) az 1830-as években Auguste Comte még azt írta, bizonyos dolgokat soha nem ismerhetünk meg, például a csillagok kémiai összetételét. Tévedett. Nem telt el egy nemzedéknyi idő, és már vizsgálni kezdték a csillagok színképét. Rájöttek, hogy a csillagok színéből különböző kémiai anyagok jelenlétére lehet következtetni. Váratlan és óriási horderejű felfedezés volt, hogy a fény ilyen jellegű információt is hordoz.

Kutatásaimban én arra törekszem, hogy megtudjak valamit az exobolygók légkörének kémiai összetételéről. Ehhez meg kell tudnom, hogy mely fotonok érkeznek a bolygóról, mivel azonban a csillagjuk

igen közel van hozzájuk, külön módszert kell kidolgozni annak megállapítására, hogy mely fotonok érkeznek a csillagról és melyek a bolygóról. Hatalmas különbség van persze a fényességük között, a látható tartományban akár tízmilliárdszoros, infravörös tartományban valamivel kevesebb; az elsődleges kihívást az jelenti számunkra, hogy olyan eszközöket készítsünk, amelyek alkalmasak ezekre a mérésekre.

Hogy mi értelme megtudnunk valamit az ilyen bolygók légköréről (a felszínükhöz ugyanis nem férünk hozzá)? Azért lehet ez fontos, mert a légkör kémiai összetételéből következtetni lehet arra, van-e élet az adott bolygón. A Föld légkörének 20–21 százalékát alkotja oxigén, s ezt a földi élethez kapcsolódó fotoszintézis bocsátja ki, túlnyomórészt az óceánok mikrobáinak fotoszintetizáló folyamatai. Ha leállna a fotoszintézis, néhány év alatt eltűnne légkörünkben az oxigén. Ha tehát valamely bolygó légkörében oxigénre akadnánk, tudnánk, hogy különleges dologgal állunk szemben. Mindenesetre azokat a jeleket keressük, amelyek a Naprendszeren kívüli életre utalhatnak, hiszen nagyon érdekes kérdés, hogy élet csakis a Földön létezik-e, vagy mást is az univerzumban.

De nem korlátozzuk ily módon az oxigénhez kötődő formákra az életet? Nem létezhet-e sok más formája is az életnek?

Igen, ebben igaza van. Erre a kérdésre még nincs válaszuk, és nem is igazán lesz, amíg nem akadunk az élet más előfordulásaira — jelenlegi ismereteink birtokában ugyanis nehéz általános érvényű megállapításokat tennünk. Az egész probléma persze meglehetősen összetett. Kémiai szempontból végtelenül sokféle szerkezetű vegyület létezhet, de ez nem jelenti azt, hogy végtelenül sokféle életformát kell kutatnunk. A kémiai asztrobiológia képviselői szerint például szilikon alapú élet nem különösebben valószínű. Ezért hát szénalapú életnek igyekszünk a nyomára bukkanni, és a szén — kémiai tulajdonságai miatt — csak meghatározott biokémiai alapú életformák létezését engedi meg.

Az is igaz persze, hogy az anyagcserének többféle változata is elképzelhető, nem csak olyan, amelyhez oxigén szükséges. A földtörténet nagy része során a földi élet nem volt képes az oxigén be-
lélegzésére, mert az akkori élőlények számára az oxigén mérgező volt. A földi légkör főleg metánt tartalmazott oxigén helyett.

De megint csak azt tudom mondani, hogy a jelenlegi technológia csak korlátozott mértékben teszi lehetővé az exobolygók vizsgálatát. Remélhetőleg egy nemzedéknyi idő leforgása alatt komoly előrelépést érhetünk el, és lesz elegendő információnk ahhoz, hogy a Naprendszeren kívüli bolygók közül néhányról meg tudjuk majd állapítani, hogy furcsán és érdekesen néznek ki, s ezért ezeket majd érdemes lesz behatóbban tanulmányozni. A legfőbb gondunk egyelőre, hogy meg nem is igazán tudjuk, mit keresünk.

Nem lenne egyszerűbb a megfigyelés, ha ki tudnánk jutni a Nap-

E téren az a gond, hogy jelenlegi fizikai ismereteink tükrében rendkívül nehéz elképzelni, hogyan lehetne a fénynél gyorsabban haladni. Még a fénysebesség töredékét elérő sebességre is igen nehéz felgyor-

rendszerből? Miért annyira nehéz ez?

sulni, mert hatalmas energia kell hozzá. Sokféle elképzelés kering ezzel kapcsolatban már egy ideje, de nagyon sok tényező összehangolt erőfeszítésére van szükség ahhoz, hogy valóban előre tudjunk lépni.

Biztosan sokan hallottak róla, hogy a jelenleg rendelkezésre álló eszközöket (részben üzleti megfontolásokból) sokan az aszteroidabányászat céljaira igyekeznek kiaknázni, s ezek az erőfeszítések igen komoly anyagi támogatásban is részesülnek. A cél, hogy ritka és drága ásványokat, főként fémeket nyerjünk ki az aszteroidákból. Lehet, hogy 2100-ban már kihelyezett bányáink is lesznek, amelyek kinyerik számunkra ezeket a fémeket, de még nem tartunk itt. Annak végképp nincs gyakorlati alapja, hogy el tudjuk hagyni a Naprendszert — és amíg magát az elgondolást nem veszik komolyan, a technológiai kutatások sem fognak elindulni. Elképzelhető, hogy szondákat (például nanoszondákat) el tudunk juttatni a Naprendszeren kívülre: visszatérni nem térnének vissza, de információkat küldenének számunkra. Számottevő erőfeszítések történnek ma arra, hogy lézer segítségével felgyorsítsunk ilyen szondákat, de az még nem látszik, hogy ember vajon miként tudná elhagyni a Naprendszert. Abban semmi nehézség nincs, hogy eljussunk a Holdra — ez már ötven éve is lehetséges volt, nevenségesen primitív technológia segítségével. Valamivel nehezebb feladat már, hogy eljussunk a Marsra. Am még ehhez képest is egészen más technológiát igényelne a Naprendszer elhagyása, hiszen több százezerszer nagyobb távolságot kellene legyőznünk, mint amely a Földet és a Holdat elválasztja egymástól. Nyilvánvalóan nem csak nagyobb és nagyobb űrhajókra van szükségünk...

Az embernek mégis az az érzése, hogy a Naprendszer csak egy kis porfészek, egy félreeső zug a galaxisban, hiszen a galaxisunk sokkal-sokkal nagyobb.

Ez valóban így van, de azért megjegyzem, hogy még a Naprendszerről sem tudunk elég sokat. Az exobolygók vizsgálata arra is megtanít, hogy milyen kérdések alapján kellene egyáltalán közelítenünk a Naprendszerhez. Sokáig azt hittük, teljesen normális az, ahogyan a bolygók el vannak rendezve a Naprendszerben, de a Naprendszeren kívüli bolygók arról tanúskodnak, hogy nagyon sokféle egyéb elrendezés és struktúra is lehetséges egy-egy naprendszerben. Nem is tudjuk pontosan, hogy a mi Naprendszerünknek valójában miért olyan a szerkezete, amilyen.

A galaxisunk pedig megint csak eltörpül a több százmilliárddal nagyobb univerzumhoz képest. Létezik ma konszenzus az univerzum szerkezetével kapcsolatban? Tágul? Ha igen, hogyan figyelhető meg a tágulás külső nézőpont hiányában?

A tágulás egy-egy rendszeren belül is könnyen megfigyelhető, mert a dolgok látszólag távolodnak a megfigyelőtől. Ilyen megfigyeléseket először az 1920-as években George Lemaitre belga katolikus pap tett, aki nagyon jól ismerte Albert Einstein relativitáselméletét, s arra jutott, hogy megfigyelései alátámasztják azt a feltételezést, mely szerint a tér folyamatosan tágul: anélkül, hogy bármilyen mozgásra sor kerülne, növekedik két pont között a távolság. Ezáltal megváltozik az univerzum metrikája, és az egész összhangban van az Einstein-féle általános relativitáselmélet egyenleteinek egyik megoldásával.

1998 óta az is kiderült, hogy a tágulás sebessége folyamatosan növekszik. Az, hogy a tágulás nem egyenletes mértékű, az einsteini

egyenletekben megfeleltethető az úgynevezett kozmológiai állandónak, amelyet ma inkább sötét energiának nevezünk: arról az ismeretlen mezőről van szó, amely az egész tér-időt áthatja, s valamilyen gyorsuló ütemű tágulásra készíti.

Maga a tágulás egyébként Einstein egyenleteiből következik: az egyik lehetséges megoldást pontosan a tágulás jelenti az Einstein-féle gravitációs egyenletekre. Lehetetlen ugyanis, hogy statikus legyen az univerzum, hogy a távolságok állandóak legyenek benne. Hogy pontosabban megértsük a dolgot, érdemes visszalépniünk kisse. Newtonban, amikor felfedezte a gravitációnak egy bizonyos leírását, az egyetemes tömegvonzás törvényét, vagyis rájött, hogy a tárgyak vonzzák egymást, felmerült az a kérdés, hogy akkor vajon miért nem omlott össze az univerzum egyetlen hatalmas tömeggé, miért lehetséges, hogy a csillagokat tér választja el egymástól. Newton, aki még természetesen nem ismerte az univerzum szerkezetét, úgy gondolta, hogy ez folyamatos csoda. Úgy vélte, hogy Isten folyamatosan szétválasztja a dolgokat, tökéletes egyensúlyba rendezve őket, hogy ne omoljanak össze egymásba. Az einsteini egyenleteknek köszönhetően már tudjuk, hogy a gravitáció nem úgy működik, ahogyan Newton gondolta. Tudjuk, hogy nem lehetséges statikus univerzum, ahol mindennek megvan a maga gondosan elkülönített helye, ahol angyalok tartják meg (Newton még ezt feltételezte).

A statikus univerzum helyett — ahogyan most már tudjuk — a világegyetem tömege nagy kiterjedésű struktúrák részeként mozog. Az anyag hatalmas szálakba (filamentekbe) rendeződik. A filamentek közötti tér jórészt üres; az egész szerkezetet talán szivacshoz lehetne hasonlítani. Ugyanakkor az univerzumnak csak igen csekély részét tudjuk megfigyelni. Nem arról van szó, hogy ne tudnánk sok mindent megfigyelni (jelenleg néhány százmilliárd tanulmányozható galaxissal számolunk), de az univerzum minden bizonnyal sokkal nagyobb ennél. Csakhogy a kozmológiai horizontunk (vagyis a legnagyobb távolság, ahonnan még eljut hozzánk a fény) nem teszi lehetővé, hogy ennél többet figyeljünk meg. Alapvetően nem látjuk azt, ami ezen a kozmológiai horizonton túl helyezkedik el, bár valószínűleg nagyságrendekkel nagyobb annál, mint amit látunk. Ráadásul az idő múlásával az általunk megfigyelhető valóságnak egyre nagyobb része tűnik el a kozmológiai horizont mögött, és egyre kevesebb anyag van jelen a horizontnak ezen az oldalán.

Különösen érdekes, hogy ma már tudjuk: amit a csillagászok évszázadokon át megfigyeltek, vagyis az univerzumnak az a része, amely a fény jóvoltából megközelíthető számunkra, az anyagnak és az energiának mindössze néhány százalékát teszi ki. Minél többet ismerünk meg tehát, annál inkább belátjuk, hogy csak a felszínen börtörkálunk. Remélhetőleg a jövőben gyökeresen új ismeretekre tehetünk majd szert a gravitációval kapcsolatban, s akkor majd alighanem az ember számára is kézzelfoghatóbb közelségbe kerülnek azok a hatalmas utazások, amelyekről az imént beszéltünk.

Egészen elképesztő ez a kozmológiai horizont. Elméleti okokból szükségszerű ennek feltételezése, vagy mérhető is belőle valami?

Nem csupán elméleti okokból adódnak ezek a tényezők, hanem sok minden megfigyelésekből következik. Azt például, hogy az univerzum gyorsuló ütemben tágul, megfigyelések alapján fedezték fel, az elmélet nem jósolta meg előre, és eléggé meglepő is volt az elméletalkotók számára. Rendkívül idő- és energiaigényes megfigyelésekről van szó: hosszú éveken át több százezer objektumot kellett megfigyelni, s gondosan egybe kellett vetni az ily módon előálló adatokat ahhoz, hogy aztán kiderüljön, a tágulás sokkalta gyorsabban zajlik, mint ahogyan feltételeztük.

Éppen ezért a csillagászat bizonyos szempontból nagyon unalmas tudományterületnek tűnhet. Irdatlanul nagy adathalmazokat kell nyernünk, majd hosszasan elemeznünk kell őket. Az adatok megszerzése hosszú-hosszú éveket vesz igénybe, és az elemzés is meglehetősen monoton folyamat, nem szokott túlságosan izgalmas lenni.

Mérésekkel én magam is foglalkozom. Többféle eljárás létezik azal kapcsolatban, hogy miként lehet megállapítani az univerzum pontos életkorát; az egyik ilyen módszer az úgynevezett Hubble-állandó mértékének megállapítására irányul, s a mi teleszkópunk is részt vesz nemzetközi összefogás keretében végzett mérési folyamatokban. A járvány miatt egy ideig fel kellett függesztenünk a munkát, de remélem, hogy a következő szemesztertől folytatni tudjuk. Ezt csak annak illusztrálására említem, hogy nagyon is sok mindent lehet mérni a csillagászatban.

De ha szabad még megemlítenem valamit: számomra nagyon érdekes, hogy miért érdekli ez az egész az embereket. Önnek sem a csillagászat a szakterülete, mégis igyekszik tájékozódni. Igazán érdekes számomra, hogy mi indítja erre az embereket.

Egy idős magyar teológus írt egy esszét A csillagos ég szerepe a lelki életben címmel. Talán ez a kulcs.

Azt hiszem, valóban hozzátartozik az emberségünkhöz a csodálkozás képessége, és enélkül tényleg nem lennének emberek. Éjszakánként előttünk áll a legnagyobb látványosság az egész földön: a csillagos ég látványa. És mint már említettem, bámulatosnak tartom, hogy az univerzum úgy van megalkotva, hogy megismerhető számunkra. A világmindenség önmagában is eleve csodálatos, de nem kevésbé csodálatos, hogy mi megismerhetünk belőle valamit. Ez egyáltalán nem magától értetődő. Semmi okunk sincs annak feltételezésére, hogy az univerzumot ne alkothatta volna meg olyan értelem, amely annyira felülmúlja az emberi értelmet, hogy egyszerűen semmit nem értünk meg abból, amit létrehozott. De nem így van. Az univerzum úgy van megalkotva, hogy apránként egyre mélyebbre hatolhatunk titokzatos valóságába, s egyre több mindent megérthetünk és felfedezhetünk belőle.

Attól sem riadnék vissza, hogy azt mondjam, az egész mintha valami pedagógiai programot tükrözne. Wigner Jenőnek van egy híres tanulmánya, amelynek *A matematika ésszerűtlen hatékonysága* a címe. Néhány oldal az egész, bárki könnyen elolvashatja. Wigner néhány példán keresztül bemutatja, mennyire váratlan és ésszerűtlen, hogy

a matematika egyáltalán működik, s alkalmazható a természettudományban, így pedig az univerzum megismerését is lehetővé teszi. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy az emberi értelem rezonál azokra a törvényekre, amelyek az univerzumot irányítják. Azt hiszem, éppen ezért nagyon mélyreható párhuzam fedezhető fel Isten önkinyilatkoztatásának teológiai eszméje és a természettudományos tapasztalatok között.

Mi, jezsuiták annak a lelkeségnek a jegyében kapunk képzést, amelyet Loyolai Szent Ignác dolgozott ki és foglalt össze a *Lelkigyakorlatokban*. Egész lelkeségi programjának egyik végső következtetése és legmagasabb rendű eszménye, hogy az embernek mindenben tudnia kell megtalálni Istent. A természet szemlélése kitüntetett módja ennek. Ezzel is magyarázható, hogy a jezsuita rendben már kezdetől fogva jelen van a csillagászat. Szent Ignác harminc napra tagolt lelkeségi programjának végén a szeretet elnyerésére irányuló szemlélődés kap helyet. Ignác szerint az embernek látnia kell, hogyan teremti meg Isten a világot, hogyan teremti folyamatosan és állandóan, létet és formát adva mindennek. Ignácnál természetesen lelkeségi gyakorlatról van szó, de a természettudomány terén is ugyanezt műveljük. Nálam ez a két szféra nagyon szorosan összekapcsolódik egymással.

Ha egy fiatal embert foglalkoztatna a csillagászat, milyen kutatási témát ajánlana neki? És Ön más irányban indulna el, ha újra kezdhethné a pályáját?

Én nem váltanék. Az exobolygók rendkívül érdekes és dinamikusan fejlődő kutatási területet jelentenek. Nemcsak tudományos körökben és a nagyközönség részéről övezi érdeklődés őket, de kutatásukat a tudományfinanszírozó ügynökségek is előszeretettel támogatják. Ami a jövőt illeti, az egész terület hallatlanul ígéretesnek tűnik.

Természetesen számos egyéb érdekes kutatási terület is létezik. Beszéltünk már például a kozmológiai megfigyelésekről, amelyek szintén jelentős támogatásban részesülnek. Főként azt próbálják sokan kideríteni, hogy pontosan mi is a sötét energia. Az egészhez az is hozzátartozik, hogy a kutatások nyomán ma már sokszor akkora mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, amekkorát emberi erővel nem is lehet feldolgozni. Ezért nagyon sok szó esik ma a mesterséges intelligencia lehetőségeiről, arról, hogy miként lehet olyan robotokat alkotni, amelyek lényegében elvégzik a kutatómunkának ezt a részét.

Az asztrofizikán belül ma a korábbiakhoz képest növekvő érdeklődés övezi a bolygók és a csillagok kialakulásának kérdését, például azt, hogy miként jött létre a Nap, miként alakult ki a protoszoláris felhő. Olyan korábbi csillagok maradványait kutatják például, amelyek magyarázatot adhatnak a protoszoláris felhő kémiai összetételére. Mások sokkal nagyobb összefüggésekben kutatnak ilyen kérdéseket, például a galaxisunk születésével és a galaxisunkban felfedezhető struktúrák eredetével foglalkoznak. Nagy figyelem irányul a törpegalaxisokra: azokat a csillagpopulációkat vizsgálják, amelyek a Tejút által magához vonzott és a maga csillagpopulációjába

beépített kisebb galaxisoknak a maradványai. Ezeknél a kutatóknál úgyszólván tehát a galaxisunk története kerül előtérbe, és kiderül, hogy milyen fontos szerepe van az időkomponensnek. Évszázadokon keresztül azt hitték az emberek, hogy a csillagok egyszerűen a helyükön vannak — ma már viszont fokozatosan felismerjük időbeli történetüket, és felfedezzük azokat a mechanizmusokat, amelyek révén kialakult a galaxisunk. Nemcsak a saját kialakulásunk története érdekes, de az is, hogy milyen egyéb forgatókönyvek lettek volna lehetségesek, ám nem valósultak meg. Nagyon érdekes megtudni, hogy mi volt elkerülhetetlen, és mi volt véletlenszerű.

Egy érdeklődő fiatalnak nem is tanácsolnék mást, mint hogy foglalkozzon azzal, ami igazán érdekli, és igyekezzen kapcsolatba lépni olyan emberekkel, akik az adott területen tevékenykednek. Olyan területet válasszon, amelynek kutatói együtt tudnak működni, nagylelkűek egymással, nem pedig hátba támadják egymást. A csillagászat egyébként olyan terület, ahol az emberek rendkívül együttműködőek és nagylelkűek egymással. Van természetesen versengés, de nem a visszataszító fajtából. Mi, csillagászok, tudjuk, hogy az univerzum hatalmas, és bőven nyújt kutatnivalót mindenkinek: jobb hát, ha összefogunk egymással és felosztjuk a feladatokat. Nem is csoda, hogy a csillagászok rendszerint hosszabb életűek, mint a többi természetudós.

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

TIMOTHY RADCLIFFE

Isten éltet

A keresztény szemlélet

Hogyan tud a kereszténység hatni kortársaink szemléletére napjainkban, amikor a nyugati világban egyre kevesebben vallják magukat vallásosnak? Timothy Radcliffe erre keresi a választ könyvében. Érdekesítően, sokszor szórakoztatóan mutatja be a „keresztény szemléletet”, amely tágasabb és teljesebb életre hív mindenkit, hívőket és nem-hívőket egyaránt. Isten szavára hivatkozik: „Eléd állítottam az életet és a halált: válaszd az életet”.

Ára: 3.600 Ft

Megvásárolható vagy megrendelhető:

1052 Budapest, Piarista köz 1. Honlap: www.vigilia.hu

Telefon: 36-1-486-4443 E-mail: vigilia@vigilia.hu

FEHÉRVÁRY JÁKÓ

Az éjszaka imádsága

A szerző bencés szerzetes, teológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola rektora, a Gyakorlati Teológia Tanszék docense. Legutóbbi írását 2019. 11. számunkban közöltük.

Az ember a mindenségbe helyezettségéről alkotott tapasztalata talán a legközvetlenebbül az égitestek járásának szemlélésében, a napszakok váltakozásának átélésében érhető tetten. Nappal és éjszaka, fény és sötétség egymásra következése olyan természetes metaforát nyújtanak az ember saját életútjának, a világhoz, a fentebb valókhöz, önmagához fűződő viszonyának elbeszélésére, ami az egyes napszakokat önmagukban egyfajta szakralitással ruházza fel. Az égitesteket, napot, holdat, csillagokat, bolygókat ezért is látja az ókori ember a kozmosz isteni erővel felruházott, az ember sorsának mintázatát meghatározó szereplőinek. Hatalmas, kérlelhetetlen mozgásaikat, együttállásaikat megfigyelni, kiszámítani tudjuk ugyan, de hatással lenni rájuk nem bírunk: így lesznek az égitestek a kiszolgáltatott emberi sors vetítővásznáivá, s az ember végzetét ezeknek a felsőbb erőknek a személytelen kezében tudja.

A sötétség és fény váltakozása pedig emlékezteti az embert arra a véget nem érő küzdelemre, ami benne és körülötte zajlik jó és gonosz között, s amelynek kimenetelét oly bizonytalannak tapasztalja, s még az istenek világában és kozmikus méretekben sem tud végeredményt hirdetni. A horizonton eltűnő nappal a remény is alábbhagy és felébrednek a félelmek az „éjjeli rémtől”, a „homályban lopódzó dögvészről” (Zsolt 90,5–6),¹ a pusztulás törvényen kívüli hatalmaitól. Apró, pislákoló lámpásokkal küzd az ember ezekkel az árnyakkal, amelyek esti meggyújtása örömkialtásokat csal a jelenlévők ajkára — *Üdvözlégy jó fény!* —, mert legalább egy kis szűk fénykörben elűzik az éjszaka rossz rémét. A pirkadat első sugarai viszont új reményt adnak, hogy a gigászi küzdelemben legalább ezen az éjjelen a jó kerekedett felül.

Hogy a keresztény ember napszakokhoz, az órák múlásának nyilvános jelzéséhez kötvé imádkozik, az már a legkorábbi időktől kezdve magától értetődik. Talán ez az egyetlen olyan örökség, ami a zsolozsmát, túl a benne használt bibliai szövegeken, az apostoli közösség zsidó gyökereihez kapcsolja,² egyszersmind rokonítja az ókori embernek a kozmoszhoz és a napok körfogásához fűződő szakrális tapasztalásával is. Ugyanakkor, ha a napszakoknak az emberi élet útját megjelenítő egyetemes metaforáját be is fogadja a keresztény tapasztalat, a teremtő Istenbe vetett bibliai hit, akinek keze alkotása az ég minden serege (Ter 1, Zsolt 47, Zsolt 148), kizár minden olyan elképzelést, amely ezeknek a teremtményeknek isteni vagy sorsfordító erőt tulajdonítana. Az egyházatyák éppen ezért szívesen kötik az egyes napszakokat az üdvtörténet valamelyik bibliai eseményéhez, elsősorban a Pasió márki leírásához, ahol a szent írók fontosnak tartották feljegyezni, hogy az imádkozó ember melyik órában szembesült azzal, hogy Isten

¹Zsoltárok könyve.

(Ford. Simon T. László.)
Pannonhalmi Főapátság
– Bencés Kiadó,
Pannonhalma, 2020.

²Didakhé VIII,2–3.

³Ezekből a szövegekből
remek florilégiumot
fordított le Szabó Flóris:
Így imádkozzatok!
Egyházatyák tanításai
az imádságról és az
Úr imádságáról.
Bencés Kiadó,
Pannonhalma, 1999.

cselekvő, üdvözítő módon van jelen imájában és a világban.³ Amikor az Atyák felidéznek ezeket a múltbeli, az egyes napszakokhoz kötődő üdv-eseményeket, akkor az imádkozó keresztény számára akarnak utat mutatni: a nap járása alkalom arra, hogy Isten nagy tetteire emlékezzünk, de ez az Istenre való emlékezés — *memoria Dei* — ahogy Nagy Szent Baszileiosz leírja, nem nosztalgia, hanem kapcsolatban tart bennünket azzal az Istennel, akinek nagy tettei, legeslegesősorban Jézus Krisztus megváltó tette, máig hatnak, ma is elevenek: Isten ma is cselekszik, üdvözít. Így emelkedik ki a napból a pirkadat, a nappal harmadik, hatodik, kilencedik órája, a napszállta és a virrasztásra hívó éjszaka. Ezek a napszakok eleinte tehát nagy vonalakban szabnak irányt az Isten után vágyódó ember imájának, teológiai témákat és spirituális irányulásokat jelölnek ki, de konkrét imamódról, és főleg közösségi zsolozsmáról, imaórákról nincs még szó.

Csábító és egyben mindig veszélyes a keresztény ókorra vonatkozóan általános kijelentéseket tenni, talán azt mégsem túlzás állítani, hogy az egyház életének annyi más adottságához hasonlóan a közösen végzett zsolozsma is a konstantini béke beköszöntével kezdett határozottabb kontúrokat ölteni, egyrészt a születő szerzetesség körében, másrészt pedig a székesegyházakban, ahol a szabadság egyre gazdagabb liturgikus szokásoknak teremt életteret. A zsolozsma fokozatosan differenciálódott az imaóráknak a napszakok hangulatára közvetlenül reflektáló, azoknak teológiai és spirituális tartalmát, irányulást tulajdonító imaórák tartós és cizellált rendszerévé, aminek egyik legszebb lenyomata Szent Benedek Regulájának 8–18. fejezeteiben található meg, s amely hosszú évszázadokig, tulajdonképpen a II. Vatikáni zsinat utáni liturgiareformig lényegében meghatározta a zsolozsmázók — többnyire klerikusok, férfi és női szerzetesek — istenszolgálatát. Ebben a rendszerben talált helyet a szerzetesközösségek közvetítésével, az imaórák közt a legfiatalabb, *befejező imaóra*, a kompletórium, ami a lefekvés előtti utolsó közös zsolozsmázása volt a szerzeteseknek.

Az egyiptomi pusztai atyák, ha hihetünk Iohannes Cassianus leírásának,⁴ még napi két imaórát végeztek, napszállta előtt és éjjel, mielőtt megvirradt volna. Mindkettőben tizenkét zsolotárt olvastak fel, *currente psalterio*, vagyis a zsolotároskönyv sorrendjét követve, válogatás nélkül. A zsolotárok közt rövid csendet tartottak, mialatt a földre borulva imádkoztak, majd egy a felolvasó által hangosan elmondott könyörgést követően folytatták a következő zsolotárral. Ezeket az Ó- és Újszövetségből vett hosszabb olvasmányok követték. Ahogyan Robert Taft írja,⁵ ezek a zsolozsmák, a zsolotárok végén tartott csendekkel, és zsolotárkönyörgésekkel, inkább közösen végzett *lectio divinára*, semmint a mai értelemben vett zsolozsmázásra emlékeztettek. Az egyiptomi szerzetesi imaórák napjában kétszer tulajdonképpen „csak” kihangosították a szerzetes amúgy egész naposnak szánt munkáját, a belső imát, amelylyel a páli felszólításnak — „szüntelenül imádkozzatok” (1 Tessz 5,7) — akartak eleget tenni, bárminemű ténykedés közben vagy épp a nyugalom óráiban. Ez a fajta „zsolozsma” hangulatában vagy tartalmában

⁴Johannes Cassianus:
A keleti szerzetesek
szabályai. (Ford. Simon
Árkád.) Pannonhalma –
Tihany, 1999, II–III. könyv.

⁵Robert Taft:
The Liturgy Of The Hours
In East And West.
Liturgical Press,
Minnesota, 1993, 66.

⁶Eligius Dekkers:
*Les anciens moines
cultivaient-ils la liturgie?*
La Maison-Dieu, 51
(1957), 31–54. vö. 31–33.
Az ókori szerzetesség
forrásait olvasva a szerző
arra a megállapításra jut,
hogy a születő szerze-
tettség számára a liturgia
nem elsőrendű kérdés.

tulajdonképpen nincs is tekintettel a napszakokra, inkább aszketiku-
san kötődik hozzájuk: a napszállta előtt végzett zsoltaozás a szerze-
tes egész napos böjtjét megtörő, egyetlen étkezéséhez kapcsolódik, míg
az éjszakai ima az Úr visszatértére várók készenléte (Mk 13,35–36), vir-
rasztása, ami önkéntes alvás-megvonással és az éjszakai pihenés meg-
kurtításával, megszakításával jár. A szerzetesatyák életrajzai hemzsegnak
e két lemondás — böjt és alvásmegvonás — heroikus leírásaitól, de
a liturgikus esztétika ápolása iránti érdeklődés szinte tökéletes hiá-
nya szembetűnő ugyanebben az irodalomban.⁶

A székesegyházak imarendje, legalábbis eleinte, ehhez képest más-
ra helyezi a hangsúlyt. Mivel az imát eleinte nem szerzetesek, ha-
nem a városi klérus vezeti, a püspökkel az élen, a résztvevői pedig
a hívő keresztények, ezért időpontjait a dolgozó ember életének rit-
musához szabják: a reggeli és esti dicséret volt az a napi két alkalom,
amikor a székesegyházban összegyűlt a helyi egyház (itt most nem
szólunk a székesegyházakban végzett virrasztásról). A reggeli dicséret
egyszerre szólt a bűnbánat és az ujjongás hangján, és a felkelő nap-
pal a sírból feltámadt Urat dicsőítette, míg a napszálltakor végzett
esti dicséret Krisztust, az enyhe világosságot, az igazi fényt áldotta
a hála hangján, s ezt nem egyszer a gyertyagyújtás (*lucernarium*) szer-
tartása kísérte. A székesegyházi zsolozsma olyan elemekből állt, ame-
lyek a részt vevő összes szereplő bekapcsolódását segítették, külö-
nös tekintettel a világi hívekre: rövid, a napszak témájának megfelelő
zsoltaorrészeket választanak, a közös éneklést elősegítő válaszos for-
mában előadva, megjelennek a székesegyházi zsolozsmában a
himnuszok, vagyis olyan biblián kívüli imádságos időmértékes, stro-
fikus költemények, amelyek a napszakkal és a liturgikus időnek meg-
felelő és jól énekelhető szöveggel segítik a közös imát. A bekapcso-
lódást és érzelmi azonosulást segítették a látványelemek: tömjén,
gyertyagyújtás, körmenetek, s ezek az énekekkel együtt nemcsak az
észnek, hanem az érzékeknek és a szívnek is jól befogadható táplá-
lékot jelentettek. A közbenjáró imákban pedig Isten elé vitték az egy-
ház, a polgári közösség és az egyes emberek szükségleteit is. A szé-
kesegyházi imaóra lényegéhez tartozik tehát a költői reflexió az
imádság számára kiemelt napszak természetes hangulatára, és az eh-
hez kapcsolódó teológiai-spirituális témára, és a résztvevők helyzetére,
érzékenységére. Érzékeny az ima kozmikus és „földies” vonatko-
zásaira, és a befogadás és részvétel teljesen más regisztereit mozgósítja,
mint az egyiptomi atyák szikár zsoltaozása.

Az időközben a városokban vagy azok közelében megtelepülő szer-
zetesek sokat merítenek mind a székesegyházi zsolozsma felépíté-
séből, mind a szellemiségéből. Baszileiosz regulája⁷ vagy Cassianus
leírása szerint pedig a kappadókiai, palesztinai és mezopotámiai mo-
nastorok már bevezetik az addig csak egyéni imának szánt időpon-
tokban a közös zsolozsma végzését. Így alakul ki a napi hét imaórából
álló kurzus, aminek a rendeltetése, hogy a sokféle tevékenységben
foglalatосkodó, közösségben élő szerzetes elméjét és szívét rend-

⁷Nagy Szent Bazil:
Életszabályok I.
(Ford. Orosz László
Atanáz.) Görögkatolikus
Hittudományi Főiskola,
Nyíregyháza, 1991,
133–136.

szeresen visszatérítse a szüntelen imádság szelleméhez. A kompletórium imaórája ebbe a sorba illeszkedik, s lesz, talán először Bazileiosznál, majd később más szerzetesi regulákban a szerzetesek lefekvés előtti közös imája.

Bár ez az imaóra, mintha *ex nihilo*, előzmények nélkül bukkant volna föl az imaórák rendjében, mégis egyszerre örököse a székesegyházi zsolozsma szellemiségének és a szerzetesi tapasztalatnak. Az éjszakába vezet be, az álom, a sötétség és árnyak ellenőrizhetetlen világába. Előttünk áll a fenyegető, nyugtalanító éjszaka, amelyet benépesítenek saját félelmeink, vadállataink. Ezért imádkozza lefegyverző alázattal egy ősi kompletórium himnusz: *A gonosz álmok fussanak, / és minden éji képzelet, / az ellent kösse meg kezed, / testünket hogy ne rontsa meg.* A következő néhány sorban, elsősorban Szent Benedek Regulájára támaszkodva annak szeretnék utánajárni, hogy mit tesz hozzá ez az imaóra az imádkozó szerzetes és ember tapasztalatához, és hogyan vezet be az éjszakába az általa képviselt szerzetesi hagyomány.

Már pihenten keljenek föl... „...ésszerű megfontolás alapján, az éjnek nyolcadik órájában kell fölkelni, hogy a testvérek éjfélnél valamivel tovább nyugodhassanak, és már pihenten keljenek föl” (RB 8,1–2). Benedek ezzel az instrukciójával némileg a szerzetes szemében is visszaadja az éjszakai pihenés becsületét, szemben a sivatagi atyák többségének ezzel kapcsolatos gyanakvásával. Talán az irgalmáról közismert Poimén atya is inspirálja ebben, aki az istentisztelet alatt elbőbiskoló testvért nem ébresztgette, hanem fejét a térdére fektette, és hagyta, hogy kipihenje magát (Poimén 92). Közösségben kialvatatlannak lenni: ez a melegágya a szeretetlenségnek, türelmetlenségnek és a meddő küzdelmeknek, a reménytelenségnek. Lekapcsolni a lámpát, nem lecsippenteni a pihenésre szánt órákból hiábavaló ténykedéssel ma különösen is nehéz döntésnek tűnik, de ezt nemcsak magunkért hozzuk meg, hanem azokért a felebarátainkért, akik mellettünk élnek.

Az éjszakai pihenés néha kusza gondolatainkat is segít szétszázalazni. „Alszom rá egyet” — mondjuk, ha valamiben még nem tudunk döntésre jutni. „Egyszer Ammónasz abba elment meglátogatni Antal abbát, de eltévedt az úton. Leült s egy kicsit szunyókált, majd felébredt álmából, és így imádkozott Istenhez: »Kérlek, Uram Istenem, ne hagyd elveszni alkotásodat!« Erre egy emberi kézhez hasonló dolgot látott az égből aláereszkedni, amely megmutatta neki az utat” (Ammónasz 7). Ilyen titokzatosan mutat utat nekünk néha az alvás, és ajándékozhat meg bennünket másnap reggelre egy teljesen más látásmóddal, útmutatással. Nemcsak az álom, de az alvás is Isten elfelejtett nyelve, amikor lelkünk végre megszabadulva egónk börtönéből rendezheti sorait.

Az alvás előtt pedig az utolsó gesztus az imádságé. Istenre való emlékezésé, jelenlétének megidézésé: *„Immár a nap leáldozott / Teremtőnk, kérünk tégedet, / Légy kegyes, és maradj velünk, / Őrizzed, óvjad népedet. Ő kíséri át testünket, lelkünket a sötétség óráin.*

Késük ne legyen az oldalukon... Amikor Benedek az alvással kapcsolatban instruálja szerzeteseit, a következőt köti a lelkükre: „Ruhában aludjanak, és övvel vagy kötéllel felövezve, de késük ne legyen az oldalukon, amikor alusznak, hogy az alvót álom közben véletlenül meg ne sebezze” (RB 22,5). A modern regula-magyarázók egyik kedvelt szövege ez. Nyilván nemcsak azért érdekes, mert kiderül belőle, hogy a kolostori alapfelszerelés része volt a szerzetesek oldalán lógó kés. Alvás előtt a szűrő- és vágószerszámoktól meg kell válni. A kompletórium imája az álom egyszerre fegyvertelen, munkátlan, eszköztelen birodalmába nyit kaput. Itt már nincs mit tenni: mondhatjuk ezt lemondóan, de felszabadultan is. Néha nehéz letenni a munkát, de ebben gyakran nem is a külső követelmények, hanem a saját mindenhatóságunkba vetett hitünk akadályoz meg bennünket. A kés letételével éjszakára a mindenhatóságot végre átruházhatjuk arra, akihez az valójában tartozik, s akitől mi csak elbitorolni próbáljuk, sikertelenül.

Másrészt, mikor nyugovóra térünk, letesszük fegyvereinket, amelyekkel magunknak és másoknak okoztunk sebeket. Benedek ugyan még nem tud a kompletórium előtti lelkiismeret-vizsgálatról, de lefekvés előtt is elénekelteti a *Kyriét* szerzeteseivel. A lelkiismeret-vizsgálat újkori, remek fejlemény az esti imában. A nap nem nyugodhat le úgy, hogy haragjainkkal ki vagyunk békülve, és legalább egy pillantásnyi töredelemmel nem néztünk vétkezéseinkre. De úgy sem nyugodhat le, hogy a hálát ne ápoltuk volna a szívünkben az elmúlt napért. Amikor a lelkiismeret-vizsgálatban töredelemmel leoldjuk késeinket, irgalomra vágyva, fegyvertelenül, az üdvösségnek kitéve adjuk vissza Istennek napunkat.

A kompletórium után senki se beszéljen... „Minden időben csöndre kell törekedniük a szerzeteseknek, de főként az éjszakai órákban (...); a kompletóriumából kijöve már senkinek se legyen szabad egy szót sem szólnia” (RB 42,1.8). Benedek külön fejezetet szentel a kompletórium utáni hallgatásnak. Ez alapozza meg azt, amit sok kolostorban ma is a „nagy csendnek” hívnak, s ami a befejező imaórától a másnap reggeli imádságra hívásig tart. Ilyenkor már senki nem beszél, nem intéz ügyet a másikkal, nem kelt zajt sem a közös terekben, sem a cellájában. A kompletóriummal nemcsak a munkát, a ténykedést tesszük le, de szavainknak is jó éjszakát kívánunk. Jó csendben lenni, amikor lemondunk az öngazolásról, védekezésről, a dolgok megmagyarázásának, túlbeszélésének vágyáról, arról, hogy mindennek hangot adjunk. Az éjszakai hallgatással, amibe a kompletórium bevezet, nemcsak a hiábavaló fecsegéstől tartózkodunk, hanem befejezzük azt a különben tiszteletreméltó erőfeszítésünket is, hogy értelmet, kontúrokat adjunk a létezésünknek, és ezt rábízzuk valaki másra.

Benedek estére már teljesen kívülről jövő szavakkal helyettesíti a mi beszédeinket. Előírja, hogy a közösségben a vacsora és a kompletórium közötti időben a szerzetesatyák tanítását vagy a Szentírást olvassák, de csak olyan részeket, amelyek a gyenge lelkeknek is hasznára

vannak (vö. RB 42,3–4). Lefekvés előtt jó könyvet a kezünkbe venni, valamilyen szívet, lelket tápláló olvasmánnyal a kezünkben szembenézni az éjszakával — a francia „livre de chevet”-nek hívja azt a kedves olvasnivalót, amit az ember annyira szeret, hogy pihentében is magával viszi. Egy ilyen könyv spirituális segítség is: lehetővé teszi, hogy a napi ügyek megoldásán fáradozó elménk valami más felé forduljon, és valaki másnak a kezébe letegye azokat, aki nálunk még hatékonyabban fáradozik a megoldáson.

Minden nap ugyanazokat a zsoltárokat ismételjék... Benedek nagyon komoly erőfeszítést tesz, hogy a zsoltárokat elossa a zsolozsma imaóráira: több fejezetet szentel ennek a témának, és precízen, napra lebontva leírja, hogy mikor mit kell imádkozni, az éjszakai vigíliára a zsoltároskönyv folyamatos végzését ajánlva, a nappali imaóráknál pedig többnyire témájukban a napszaknak megfelelően válogatott zsoltárokkal. Ebben egyszerű követi a szerzetesi és székesegyházi zsolozsma hagyományát. A kompletórium mégis sajátos kivételt képez ez alól: „A kompletóriumban minden nap ugyanazokat a zsoltárokat ismételjék, azaz a negyediket, a kilencvenediket és a százharmincadikat” (RB 18,19).

A kompletóriummal szerzett legszebb élményem egy francia benedek kolostorban épp ehhez a benedeki előíráshoz kötődik. Minden este vártam, hogy a közös káptalan után átmenjünk a félhomályba burkolódzó templomba, ahol már csak a gyertyák égtek, és egymásnak is csak a sziluettjeit láttuk. Egyszerűen megtámaszkodtunk a stallumban, és kívülről énekeltük végig a kompletóriumot, könyv nélkül, ha akartuk csukott szemmel, egyszerűen, ahogyan az Üdvözlégyet vagy a Miatyánkot mondja az ember. Mindennap ugyanazt a három zsoltárt. Az éjszaka elején egymástól távolodó, lassan magányba visszavonuló szerzetesek imáját természetesen és erővel hordozza ez a kevés. Kevés szó elég. Minden nap ugyanaz.

Idős hozzátartozóim, barátaim jutnak eszembe, akik öregkorukra egyre kevesebb mondandóval beérik. Ismétléseiket a külső szemlélő akár demenciának is bélyegezhetné, de ha úgy akarjuk, láthatjuk ebben azok elengedettségét, akik egyre jobban megvannak önmagukkal, és már abból a belső gazdagságból élnek, amit életükben megkaptak, összegyűjtöttek, s most mindent visszaadnak: szabadságukat, értelmüket, akaratukat, emlékezésüket (Loyolai Szent Ignác). „Most bocsásd el, Uram, szolgálodat...” Ha a napszakok az életutunk sűrítményei, úgy az éjszaka a halálba hajló időskor elővételezése. Ez a három zsoltár, vagy épp Simeon éneke, amit a római breviárium jó érzékkel a kompletórium újszövetségi énekéül választott, magában hordozza az üdvösséget fürkésző, váró és befogadó ember meglegedettségét. Ilyenkor este már nem vágyunk újdonságra, nincs is rá szükségünk, hanem a hála, a bizalom sziklaszilárd szavaira, amelyekkel átveszi Isten az irányítást. Engedjük, hogy életünk káoszba forduló dolgain övé legyen az uralom, hogy szorongásainkon túl ő hordozza törékeny, halál felé tartó életünket, mi pedig szépen álmra hajtjuk fejünket.

ÉJSZAKA, MÁSKÉPP

„Tündöklés a boldog keveseknek,
Mely a ránk csukódó éjbe tűnt...”¹

A világvárvány hosszú éjszaka volt: ha nálunk (remélhetőleg) vége is, a hajnal még biztosan nem kelt föl a világ számos pontján. A szerkesztő arra kért, hogy írjak a Sant’Egidio közösség kijárási korlátozások és tilalom idején szerzett tapasztalatairól és mindarról, ami erről eszembe jut. Valóban: 2021 telén az esetenként tíz-tizenöt fokban hidegben este nyolc óra után senki sem volt az utcán, csak a hajléktalanok és az a néhány budapesti polgár, aki ilyen vagy olyan indíttatásból az otthonlanságot kereste, hogy ha lehet, meleg helyre kísérje őket, de legalábbis valamilyen módon életben maradásukat segítse egy-egy pohár forró teával, hálósákkal, biztató, jó szóval. Elneveztük ezeket az alkalmakat — a Rembrandt-festményre is gondolva — „éjjeli őrzártnak”. A kezdeményezés a főpolgármester hivatalától eredt. Arra kérték a civileket, hogy meghatározott útvonalak mentén fésüljék át Budapest kerületeit, és előre lefektetett protokoll szerint járjanak el: akit elégtelen ruházata vagy az egészségi állapota közvetlen életveszélybe sodort, azt mentőautó vagy a Menhely Alapítvány, illetve a Máltai Szeretetszolgálat krízisautója juttatja biztos helyre. A járni képes és erre hajlandó utcán élő a legközelebbi túlélő pontra irányítottuk vagy kísértük. Akinek a segítségre nem volt szüksége, mert felszerelése és általános állapota megfelelő volt, azt csak forró teával kínáltuk, de tartózkodási helyét ettől függetlenül jeleztük a Menhely diszpécserének. Az éjjeli őrzártnak egykor a még meg nem született hivatásos rendőrség helyett járták a városok utcáit a közrend fenntartásának céljával. A hajléktalanok jelenlétét a hatóságok elsősorban közrendi, esetleg közegészségügyi problémának tekintik, és ezért folyamodnak újra és újra a bírságolás eszközéhez Magyarországon és másutt is. Mások inkább társadalmi, sőt — mint e sorok írója — ennél mélyebb, egzisztenciális, civilizációs, talán egyenesen teológiai válság jelét látják mindebben.

Az őrzártnak meghirdetésére nagylelkű válasz érkezett. Sok új embert ismertünk meg nemcsak az utcán, hanem olyanokat is, akik csatlakoztak hozzánk, ha csak átmenetileg is. Eszembe jutott 2015 nyarának menekültválsága, amikor kettős epifániát élhettünk át: mint valami izajási látomásban, messze földről érkeztek emberek, akik akár testvéreink, fiaink, lányaink, apáink, anyáink lehettek volna. Fogadásukra pedig napok alatt, mindenféle intézményt és hatóságot megelőzve új nép, egy szabad, alternatív társadalom szerveződött, a leg-

különbélebb hátterű önkéntesekkel: fiatalok és öregek, katolikus szerzetesnő és zsidó értelmiségi, már itt élő muszlimok, keresztény hívők és magukat nem hívőnek vallók... Akkor a hajléktalanszolgálatot mi is kibővítettük, és vittünk ennivalót, a gyerekeknek játékokat a pályaudvarokra. Akkor is éjszaka volt. Nem felejttem azt az afgán családot, akiket — ki tudja, hány hetes menekülés után — a földre telepedve láttam, mégis mintha skatulyából húzták volna ki őket, élénk, értelmes tekintetű és beszédű szülőkkel és gyerekekkel. Németországba tartottak. Sajnáltam, hogy nem mondhattuk nekik azt: inkább maradjatok itt, tanuljatok, dolgozzatok, legyetek boldogok nálunk...

Addig is vegyük fel az élénk dobott kesztyűt: járuljunk hozzá a közrendhez azzal, hogy mindent megteszünk az emberség növeléséért. Nincs közbiztonság szociális biztonság nélkül, ez utóbbi pedig feltételezi a humánusot — e nélkül minden strukturális változás csupán pillanatnyi lehet. Közhely, hogy a marxisták tévedtek: az alap nem a gazdaság, hanem — ahogy John Lukacs gyakran mondta — a kultúra, vagyis az, amit az emberek gondolnak, márpedig a gondolataiért mindenki felelős, a többi: az anyag, a gazdaság a felépítmény. (Az kevésbé ismert, hogy ez a tévedés nem korlátozódik a marxistákra, hanem osztoznak benne liberálisok, kapitalisták, etatisták, nacionalisták egyaránt.) Csakhogy ennél is többről van szó. A kezdet nem a gondolat, az eszme, hanem az ige, a szó, amely megtestesül előbb Jézus Krisztusban, majd az Eucharisziában és a szegényekben. Ferenc pápa mondta a Sant’Egidionál tett egyik látogatása alkalmával: „Jézus mondja magáról: »A kő, amelyet az építők elvetettek, szegletkövé lett« (Mt 21,42). A szegények is valamiképpen szegletkővet képeznek a társadalom számára.”² Egyszerű, de világos beszéd, amelynek igazsága tapasztalati úton könnyen belátható: egy olyan társadalomban, amelyben a szegények azt érzik, hogy javul a helyzetük, mindenkinek jó lesz, és fordítva: a szegények elvetésével kihúzzuk a saját lábunk, saját jövőnk alól is a talajt.

Ehhez képest ma az aporofóbia korát éljük. A görög *ἀποροφία*, azaz szegény, nincstelen szóból származó kifejezést Adela Cortina, a valenciai egyetem filozófia és etika professzora vezette be.³ Ma sem tudnám jobban megfogalmazni ezt, mint ahogyan 2018 októberében tettem, miután az Országgyűlés módosította az Alaptörvényt, hogy a hatóságok alkotmányos fedezet birtokában léphessenek fel az „életvitelszerű közterületi tartózkodással” szemben: „A posztmodern ember már nem a szegényeknek, hanem a szegényektől igényel védelmet. Fél a szegényektől, mert a saját jövőjét látja ben-

nük. Szorongása mögött ez a kérdés lappang: lesz-e, aki megvédi őt, amikor elesett, beteg és öreg lesz? A szegényektől való félelemre gyógyír, ha közel lépünk legalább egy szegényhez. Megismerjük a nevét, az arcát, a történetét, a születésnapját és azt, hogy mi a kedvenc étele. Lehet ez egy magányos idő, egy hajléktalan, egy menekült, egy szegény sorsú gyermek...⁷⁴

A magyar származású Bruck Edith, olasz író nő beszél arról, mit jelentett neki, amikor az egyik lágerben — talán Bergen-Belsenben — egy szakács megkérdezte tőle: „Hogy hívnak?”, majd egy fésűt ajándékozott neki, mert odahaza hasonló korú süldő lánya várta őt. Edith azt mesélte Ferenc pápának, hogy ez az epizód egyike volt annak az öt, néhány pillanatra felvillanó fénynek, amelyek segítettek neki túlélni a földi pokol sötétségét.⁵ A koncentrációs táborokban a foglyoktól nevüket vették el először, olyan számmá redukálva őket, amellyel azután nem kellett elszámolni. Igaz, nagyvárosaink nem koncentrációs táborok. De mindenkinek megvan a maga Auschwitzta — mondta egykor Viktor Frankl. A kiselejtés kultúrája ott kezdődik, hogy emberek társadalmi problémává, azaz statisztikává alacsonyítanak. Ezért az utcai találkozásaink során az első gesztus mindig a név visszaidésként: bemutatkozunk, és bemutatkozást kérünk.

A koronavírus miatti kijárási korlátozások alapvetően változtatták meg a nagyvárosi éjszakát. A hajléktalanok egyedül maradtak. Normális körülmények között mindig akad, aki odalép hozzájuk, vagy akihez oda lehet lépniük. Akad egy-egy megmaradt szelet pizza, hamburger. A turisták a belvárosi hajléktalanok legnagyobb jövevői közé tartoznak. Előnyben vannak azok az utcán élők, akik valamilyen idegen nyelven beszélnek: ez általában az angol. Sosem felejttem el azt a roma fiút, akinek Tomi volt a neve. Talán tizenkét évvel ezelőtt volt egy darabig a Kálvin téri éjszaka egyik meghatározó arca. Úgy beszélt angolul, mint egy harlemi néger. És valóban: serdülőkorának egy részét ott töltötte, a gengszterkarrier alacsonyabb grádicsain bukdácsolva, míg végül valamilyen kábszerügy miatt forró lett a lába alatt a talaj, és hazajött. Haza? Mindenesetre Pestre. Amikor először találkoztunk vele egy késő esti ételosztáson, bemutatkozott neki az egyik velünk lévő helyes, fiatal lány, mielőtt odaadta volna neki a szendvicset. Tomi ránézett, és azt mondta: egy ilyen lány kedvéért még én is megváltoznék. Mennyire igaz! Az ember nem tud egyedül megváltozni. Senki sem üdvözülhet egyedül. Morális okokból nem, csak valaki iránti szeretetből tudunk megváltozni vagy akár megtérni. Tomit nem sokáig ismerhettük. Hallottuk halálhírért nem sokkal utóbb: talán túlادagolás okozta vesztét. Ugyancsak a Kálvin téren tanúja és talán részesei voltunk egy fel-támadás történetének is. Attila éveken át volt az

aluljáróbéli találkozásaink törzsvendége. Az utcáról börtönbe került, miután néhány évet kapott valamilyen közepes súlyú bűncselekményért. A közösségből ketten, Anita és Bálint nem maradtak hozzá hűtlenek. Látogatták, leveleztek vele. A börtön-Cursillo is mellette állt, mígnem szabadulása után most ő segít hajléktalanoknak, jár vissza a börtönökbe szabad emberként tanúságot tenni. (Azért merem leírni a nevét, mert történetét maga osztotta meg nem egy katolikus platformon.)

Vannak, akiknek valóban az aluljáró vagy a flaszter az otthonuk. Ilyen Scooter, szintén a Kálvin térről. Több mint egy évig halottnak hittük. Néhány hete azonban felbukkant az aluljáró lépcsőjén. Kórházban volt hosszú ideig. Aznap engedték ki, felajánlva neki, hogy hazaviszik, hiszen járnai a hosszú ápolás után is alig tudott elfagyott lábfejein. Nevetve mesélte: azt hazudtam nekik, hogy a Kálvin téren vár a nővérem, hogy elvigyen magával — így ráálltak, hogy itt tegyenek ki.

Amint e sorokat írom, újabb és újabb arcok bukkannak elő emlékeimből, a „plakátmagányban ázó éjjelekből”. És az arcokhoz tartozó nevek. Az utcán majdnem mindenkinek van beceneve — van, akinek szinte csak az van. Ilyen volt Sammy, aki az egyik első barátunk volt a Ferenciek terén, még 2003-ban. Huszonévesen idült alkoholista volt, árvaházi múlttal a háta mögött, tele az elszennvedett erőszak és megaláztatás megannyi nyomával. Tizenöt fokos hidegben is csak kis dzsekit viselt, és úgy kéregetett az aszfalton külső. Álmai egy huszonéves fiatal álmai voltak — de ő ezekben belehalt. A Sziget Fesztiválon akart részt venni, de jegyre nem lévén pénze úszva próbált meg bejutni oda, és belefulladt a Dunába. Még néhány napig kómában feküdt, reméltük, hogy talán ezt is kibírja.

A legkülönösebb becenév azonban talán Ördögé volt.

Néhány évvel ezelőtt Domokos János dokumentumfilm és Szederkényi Miklós producer film forgatott a közösség és a hajléktalanok barátságáról *A te neved* címmel, amelyet 2018-ban mutattak be az Ars Sacra filmfesztiválon, ahol elnyerte a fődíjat. A film első és utolsó képkockái az ő temetését idézik. Ördög a Rákóczi téri metróállomás mellett élt néhány barátjával. A filmben interjú készült vele, nem sokkal halála előtt. Ennek felvétele idején történt, hogy a hatóságok fémadályságot sültetett abba a járdarészbe, ahol ők aludtak. Megdöbbenő volt ez a teljesen értelmetlen gonoszság. Az „intézkedés” nem oldott meg semmit: a hajléktalanok továbbra is ott aludtak, csak még nehezebb körülmények között. Ördög két héttel később rosszul lett a téren. A mentők elvitték. Mire sikerült egy hét múlva nyomára bukkannunk, megtudnunk, melyik kórházba került, már nem élt. Temetésén alig voltak: csupán néhány gimnazista a közösségből. Gyászbeszédemben megpróbáltam arra

válaszolni, miért adta magának ezt a becenevet: „Talán mert tudta, érezte, a társadalom, az emberek nem tartják őt embernek. Ezt persze nem deklarálják, pusztán csak nem úgy bánnak vele...” A bizarr névválasztás talán épp kiáltás volt: Én is ember vagyok! Elkéztünk, nem tudtunk ott lenni halálos ágyánál. Adósaivagyunk. Az egyre szigorodó adatvédelemre hivatkozva egyébként is egyre nehezebb a köztérületről kórházba vagy egyenesen a kórházban szállított emberekről felvilágosítást kapni. A privátszférát védő szabályok, amelyeket jól szituált, családban élő középosztálybeli polgároknak találtak ki, életszerűtlenek, akár embertelenekeknél olyasvalaki számára, akinek semmije és senkije sincs, de most mégiscsak akadna valaki, aki tiszta alsóneműt, törölközőt, borotvát, pizsamát vinne neki.

Korunk az első a világtörténelemben, amikor több ember él városban, mint falun. Budapesten a Sant’Egidio hajléktalan barátainak talán a fele nem itt született, hanem a jobb megélhetés reményében költözött a fővárosba. Isten is beköltözött velük. A latin-amerikai, afrikai és ázsiai megalopoliszok kialakulása is hasonló társadalmi-gazdasági folyamatok eredménye. Ferenc a történelem első pápája, aki egy ilyen, összetett kultúrájú és rétegződésű nagyvárosban született és nőtt föl. Isten a városban lakik — volt a címe Carlos María Galli argentin pap néhány évvel ezelőtt megjelent könyvének. „Isten immár a városunkban él, és arra vesz rá minket, hogy elinduljunk, és felfedezzük őt...”⁶ A nagyvárosok, a globalizáció teológiája felől érthető meg Bergoglio teológiája és magiszteriuma is: a szegény egyház, amely a szegényeké, amely kilép. Kilép az intézmények falai mögül, a hívek pedig otthonaikból, zárt közösségeikből. *Benedict option?* Amit a szegények kérnek tőlünk, az inkább egyfajta *street option*. A járvány előtti években ébredtünk tudatára annak, hogy a hajléktalanok többsége nem jut el a templomba, még a mi imádságainkra sem. Akinek a pillanat túlélése minden gondja, az nem képes meghatározott időpontban, meghatározott, pláne zárt helyen, valamilyen vélt vagy tényleges öltözködési kódnak is eleget téve megjelenni. Így született „az Evangélium az aluljáróban” kezdeményezés: minden hónap utolsó szerdáján a Kálvin téri aluljáróban, tavasszal és nyáron fönt a téren tartottuk a közösség esti imádságát, megafonnal, erősítővel. Ahogyan a szekták — mondták néhányan némi megrökönyödéssel. Csakhogy a szekta azért van kint, hogy bevonzza és magába zárja híveit. Az egyház, a közösség motivációjának és mozgásának ezzel ellentétes irányúnak kell lennie. A szekta zárt, a közösség nyitott. De a vonzerőnek meg kell lennie. Ahogy XVI. Benedek pápa mondta: az egyház nem térítéssel, hanem vonzerővel tud növekedni.

Evangéliumi paradoxon, hogy a szegények vonzóak. A Máté evangéliumának 25. fejezetében le-

írt „kis apokalipszis” alapján ez nem meglepő: a hajléktalanokban is Krisztus hív a találkozásra, aki „szebb, mint bárki az emberek fiai között” (Zsolt 45,3). A hajléktalanokhoz odalépő közösség vonzó. Különösen a fiataloknál látjuk ezt, olyanoknál, akik gyakorló katolikusoknak nem mondhatók. Széliden lázadnak. Keresik az igazságosságot egy olyan világban, amelyben a *mainstream* nem kínál és nem hirdet mást, mint az egocentrizmus különböző, egyéni és kollektív fajtáit: ilyen a versenyképesség ideológiája (amely a neveléses „tudományos” materializmus helyébe lépett), a nacionalizmus vagy a mások iránti felelősséget elutasító individualizmus. A fiatalok proféciára mint ellenkulturára vágyanak, még ha nem is tudják ezt mindig megfogalmazni. A szegények, a hajléktalanok, az elhagyott idősök, a menekültek és más „elvetettek” iránti barátság lehet az új alternatív életforma. Sokan kérdik, hogyan lehet a hajléktalanokat evangelizálni. A válasz így szól: 6k evangelizálnak minket (*Evangelii gaudium*, 198). A szegényeket nagyhatalmú szövetségeseinkké kell fogadnunk, ha városainkat újra akarjuk evangelizálni.

Arcok, nevek, történetek... Margit nénire, aki nem volt magasabb 150 centinél, egyszer a Kígyó utcában találtunk rá, amint egy butik kirakata előtti szellőzőrácsra melegegett. Az üveg mögött egy-egy női kiegészítő árcéduláján százezres nagyságrendű összegek virítottak, míg Margit néninek összes vagyona egy rá több számmal nagyobb ócska bunda volt. Am arca felragyogott, amikor arról beszélt, hogy másnap hajnalban elsősk között áll majd be krumplis lángosért a (még a felújítás előtti) Teleki téri piacon. Vacogott a hidegben, miközben a Deák téri metróállomáson, hatalmas tremolóval, de kristálytisztán rázendített a zsolttára: „Ahogy a szarvasúnó a forrás vizére kívánczik, úgy vágyakozik a lelkem utánad, Uram (Zsolt 42,2). Nem hiszem, hogy valaha még az életben szebben hallhatom ezt énekelni bárkitől.

SZŐKE PÉTER

¹Ránki György – Vas István: *Búcsú Budapesttől*. Mellitta dala az *Egy szerelem három éjszakája* című filmből.

²Santa Maria in Trastevere, 2014. június 15. (megtalálható a vatican.va honlapon).

³https://elpais.com/diario/2000/03/07/opinion/952383603_850215.html

⁴<https://www.magyarokurir.hu/hirek/aporofobia-felelem-szegenyektol>

⁵Tonia Mastrobuoni: *Il Papa va in visita a Edith Bruck, sopravvissuta alla Shoah*. La Repubblica, 23 gennaio 2021.

⁶Carlos María Galli: *Dios vive en la ciudad: Hacia una nueva pastoral urbana a la luz de Aparecida y del proyecto misionero de Francisco*. Biblioteca Herder, 2014. Idézi: Andrea Riccardi: *La Chiesa brucia: Crisi e futuro del cristianesimo*. Editori Laterza, Róma, 2021, 206.

TÉR, IDŐ, SZERELEM

Szilasi László: *Kései házasság*

Szilasi László újabb regényei újraértelmezik a valóságirodalmat, megmutatják, hogy nem lehetséges érvényes társadalomrajz érvényes modernista poétika nélkül. Különösen időszerű kérdés ez ma, a kulturális defektusok, a társadalmi problémák artikulációját ellehetetlenítő közbeszéd, az ideológiai szakadékok és a napi politikai feszültségek világában. Nem irodalmi belügről van tehát szó, mégis mélyen irodalmi ügyről. A szó inflációja ellen csak *poétikai felelősségvállalással* lehet fellépni. Szilasi írásmódja ezt az imperatívuszt képviseli, erkölcsileg és művésziileg egyaránt felelős artikulációs gyakorlatával.

A szerző 2020-as műve, a *Kései házasság* pergő ritmusú, rövid fejezetekre osztott, villanóképes élet-történeti és historikus társadalmi regény, melyben sajátos jelentősége van a személyes történések politikai és szociokulturális kontextusának. A több évtizeden átívelő narratívában az emberi kapcsolatok egzisztenciális és lelki eseményszerűsége is történeti összefüggésbe helyeződik. A létező szocializmus és a rendszerváltás körüli évek privátszférája soha nem lehetett teljesen magánérdekű. Az emberi sorseseményeket és a létezés napi rutinját egyaránt megelőzték és körülvették, meghatározták és minősítették a politikai és szociokulturális összefüggések — melyek már csak azért sem merülhetnek feledésbe, mert ezerféleképpen kihatnak a jelenünkre is. Ezeket kell az írónak megfelelő módszerrel feltárni, megvilágítani, elbeszélni. Poétikai felelősségvállalással. Vagyis anélkül, hogy valami mást, például történeti tanulmányt vagy ideologikus publicisztikát nyújtana a nyelv képességeit csúcsra járató beszédforma, a szépirodalom helyett.

A szerző előző két regénye a hajléktalanság, illetve a betegség eseményeit vitte színpadra. Bár Szilasi ezúttal nem választ szubverzív tárgyat, könyve sok tekintetben a korábbiaknál is csattanósabban szól hozzá az újreferenciális társadalmi regény diskurzusához. Regénykísérlete minden kimért lassúságával és kapkodó töredékességével, nyugalomával és radikálisításával együtt magával ragadó. Bevonzza az olvasót a maga terébe és idejébe, s provokatív módon szembeesíti a reprezentált egyéni és közösségi tudáshorizontokkal, kikényszerítve az elutasítást vagy az azonosulást. Az alapkoncepció formai és hermeneutikai szempontból egyaránt szerencsés. Hadd tekintsünk be valakinek, valakiknek az életébe oly módon, hogy egy-egy epizódot, pillanatot, felragyogó gondolati eseményt vele együtt magunk is átélünk, miközben kívülről is látjuk azt. Azonosuljunk a hőssel érzelmileg és értelmileg is,

de hadd tartsunk egyúttal távolságot is tőle. A narratív szerkezet gondoskodik róla, hogy egyetlen pillanatra se lankadjon a partícipációs feszültségünk; az ellenállásunk vagy szimpátiánk.

Ami a teret illeti: a történet Árpádharagason játszódik. Ez a képzeletbeli település Szilasi több művében is felbukkan, s mi tagadás, nagyon is valószínűsnek tűnik (egyébként pedig aligha kell túl nagy nyelvi és topográfiai fantázia ahhoz, hogy egy létező várossal azonosítsuk). Az utcák, vízfolyások, templomok és vendéglők, a maga jellegzetes miliőjével együtt megfestett és feltérképezett városi tér, melynek konok állandósága mellett a változásai is előttünk állnak, nagyon is realiztikus. Létmódja azonban éppen realitásában irodalmi. Csakúgy, mint az idő, mely tehát egy városi tér saját ideje. Átépitések és újítások, régi házak és lakótelepeké, a közösségé és a személyeké; no meg a személytelenségé. Ebben a téridő-viszonyrendszerben helyezkedik el és nyer értelmet a két főszereplő, a titkos szerelemben vegyülő Vajda Ilma és Gavenda Péter — becenevén Gerenda — sorsa. Történetüket akkor is a város térdeje keretezi és determinálja, ha e meghatározottságból nagyon is képesek tekinteni. Az idezárttság a tágas horizont ellenére mégiscsak leküzdhetetlennek bizonyul.

Árpádharagos nemcsak realiztikus tér, de jelkép is. Nem éppen közhelyszerű módon, mintha — mondjuk — az örök magyar vidék példázata volna. Nem toposz, nem kiüresedett jel, nem önazonos allegória. Hanem történeti tér, a maga teljességében, időiségével együtt egyetlen, logikus rendszerbe szervezve. Jelszerűségét is innen meríti. E tér-idő egység a részlet által tárja fel az egészet. A Fehér Galamb kisvendéglő asztala mellől belátható világmetszet éppannyira ingerszegény, ha az utcán nézünk végig, mint ha az egész országon, vagy azon is túl. Ugyanígy az idő is: múlik, múlik; de hiába, mert nem telik el és nem telik be. Mert szemlátomást soha, sehol, semmi nem fog kiteljesedni. A létező szocializmus ideje homogén és mozdatlan. Árpádharagos és Szeged, Moszkva és Jalta ugyanannak a politikailag determinált, s a regényben poétikailag konfigurált téridőnek a variánsai. Ugyanazt a korlátozott tudást közvetítik, ugyanazt a zárt horizontot képviselik. Szilasi regénye azért tudja hitelesen reprezentálni az általánost, mert közelről látja és belülről látta az egyedit. A várost, a magyar urbánus vidéket, a lecsúszó és folyton tovább süllyedő középosztályt személyes történetek segítségével mutatja be, Ilma és Gerenda önmagában is releváns sorsa révén. Eközben pedig ellenáll a veszteség-narratívák kísértésének, akár a korszak belső tudásformái, akár az utólagos bölcsesség vezényeljek azokat.

Ennek jórészt már maga a regényszerkezet elejét veszi. A történetmondás sokkal szűkebb időmetszetekkel dolgozik annál, semhogy nagyobb, s egyúttal veszélyesen csalóka távlatba kerülhetnének az események.

A *Kései házasság* a pillanat regénye — akkor is az, ha több mint fél évszázadot ölel fel az általa elbeszélte idő. A szereplők éppen akkor tapasztalják meg az őket megérintő jelenségvilágot, amikor a megélt létükben, egzisztenciális időbeliségük élményfenomenalitásában s éppen-reflektív tudatukban, ennek eljön az ideje. S az olvasó is együtt lélegzik az itt és most törvénye által kijelölt pillanattal.

De a *Kései házasság* egyúttal történelmi regény is: a privát *oral history* és a közösségi narratívák breviáriuma. Ellentétben Szilasi posztmodern színezetű kísérleteivel, e kötet kerüli a manierizmust, korlátozza a tobzódó stílusburjánzást, és a közösségi tudásformákat is mozgósítva jut el egy egyedi, de ezúttal másképp kifinomult beszédmódhoz.

Mindezekon felül pedig a *Kései házasság* a személyes emlékezés regénye is. A nyitó epizódban a hetvennégy éves Ilmát látjuk, amint az árpádharagosi fürdőben találkozik régi barátnőjével, majd „dallamos mozdulattal” a medencébe ugrik. „Az úszást pedig télen-nyáron arra használta, hogy a víz felszíne alatti suhanás másodperceiben szaggyatottan és szigorúan végiggondolja az életét.” (7–8.) Ha az itt felajánlott értésmódot szó szerint vesszük, Ilma titkos életgyónásának tükrékként kell tekintenünk a történetet, a rövid fejezetekből építkező regény ritmusát pedig az úszás üteme magyarázza. A beékkelt, dőlt betűs részek talán a strandon elhangzó beszélgetésekből származnak, talán a belső monológ töredékei. Persze mindkettő másutt és máskor is folytatódnak.

A történet az 1965 és 2019 közötti ötvennégy esztendő eseményeit beszéli el. Az egyes epizódoknak nemcsak az elbeszélés saját időiségében van jelentőségük, de ki is tekintenek abból, a kronologikus történelem kívülsége felé. Ugyanakkor befelé is mozognak, a legprivátább nézőpontok felé. Ez a külső-belső temporalitás-dinamika határozza meg a könyv voltaképpeni narratív ritmusát. A fejezetekhez ugyanis egy-egy év rendelhető, melyeket a főszereplők életrajzában és a történelemben is nevezetes események fémjelveznek. Az objektív időkeretek kijelölése az egyes utalások nyomán kétségkívül olyan rejtvényfejtés, mely az olvasó örömeire szolgál. Csupán néhány példa. Az Ilma és Gerenda megismerkedését elbeszélő fejezetben szó esik a Nemzeti Színház lebontásáról. Melyik évben is járunk hát? 1965-ben. Richard Nixon lemondása? 1974. Aldo Moro meggyilkolása? 1978. Farkas Bertalan ürrepülése? 1980. Falkland-szigeteki háború? 1982. Minden világos. Egyenletes fényben ragyog a szabályos szakaszokra osztott, nyugalmasan haladó idő.

De mit is jelent ez az objektivitás? Semmiképpen sem az emberi szempont kiiktatását. A történelem beszéde sokszor a *sensus communis* hangja: közös tudás, sőt közhely; ami azonban mindig egyéni manifesztációkban nyilvánul meg, újra- és újrászituálódva. Ez a dinamika beépül a regény poétikájába is. A Kádár János haláláról (1989) és a sirjának megrongálásáról (2007) szóló rész például nyilvánvalóan a Wikipédia vonatkozó szócikkének szövegére épül. A vendégszöveg-mozsajtok egyéni kommentár egészíti ki, amely viszont — az implicit szerzői pozíción túl — a szereplői jellemrajznak és sorsanalízisnek lesz a kiindulópontja. (Máshol Márai-vendégszöveg úszik be; ez kétségkívül szebb intarzia.)

Amikor az objektív-intersubjektív kronológiába beágyazódik a személyes események rajza, a történetmondás a vakuemlékezet effektusát is kihasználja. Bélyegképnyi bejegyzések a privát és a nyilvános metszetében; tömör, epizodikus és illusztratív kivitelben. A retrospektív napló töredezettsége előny is és hátrány is. Mai, kapkodó olvasásra hangolt korunkban poétikává is lehet emelni a figyelemzavart, az epikus folyamatosságot felváltó, villódzó intenzitás kimunkálásával. A regény egyes mozzanatokat erőteljesen visz színre: a sport dinamikáját, a rendszerváltás lelki sokkját, a test változásait, az időződés tapasztalatát. Hitelesen reprezentálja az évtizedeken át tartó szerelmi kapcsolat érzelmi hullámzásait, s olyan kockázatos kísérletől sem riad vissza, mint a speciálisan női tapasztalatok és traumák beleérző ábrázolása.

A könyv történelemábrázolása radikálisan veti fel a személyes és a közösségi emlékezet viszonyának kérdését. A vállalkozás buktatókkal is jár: az elbeszélői nézőpont és a szereplői tudáshorizontok viszonya nem mindig eléggé tisztázott, a mindentudó elbeszélő és a relativista *ars poetica* nincsenek tökéletes összhangban. A szegmentált történetet és töredezett történelmi tapasztalatot közvetítő fejezetrendben olykor kevésbé szervesülnek a külső és belső események, s széttartanak, vagy éppen az írói vázlatfüzetről áruklódó tematikus-motivikus logika szerint kapcsolódnak az egyes epizódok. A prózapoeitika mindvégig pengéelen táncol, s olykor az a benyomásunk, hogy a szöveg nem teljesíti a regényszerűség szükséges és elégséges feltételeit. Ami persze kihívás is: izgalmas, bár kétséges kimenetelű játszma a szerző-mű-olvasó hármasságban. A *Kései házasság* irodalmi kísérlet, mely a modern próza nyelvének és a modern tematikus-történelmi anyagnak a — már egyébként is problematikus — viszonyát a maga sajátos redukciós modelljében a lehetőségek határáig fesztí. Ugyanakkor, sőt mindezenelőtt, nagyon is olvasható és szerethető könyv; a *Szerelem kolera idején* (vagy a *Jövőre, veled, ugyanitt?*) jellegzetesen magyar és határozottan szilasis változata. (Magvető, Budapest, 2020)

SIMON RÓBERT: VALLÁS, VALLÁSTUDOMÁNY, VALLÁSTUDÓSOK

Simon Róbert, ismert magyar orientalista újabb kézikönyvet jelentetett meg a vallástudomány kezdeti történetéről. Simon elsősorban iszlámtudományi munkásságáról ismert, főképpen a Korán újrafordításával (1987) tett szert kikezdetlen tekintélyre, valamint a magyar Goldziher Ignácról és az arab Ibn Khaldúnról szóló műveivel. Széleskörű ökortörténeti és filológiai ismeretei, lenyűgöző műveltsége és olvasottsága a magyar orientalisták nagy öregjévé teszik. Műveiben újra és újra felbukkant, majd az utóbbi két évtizedben egyik kiemelt témává vált a vallástudomány klasszikusainak bemutatása.

A vallástudomány elmélettörténete tárgykörében jelentette meg a *Vallástörténet klasszikusai* című kézikönyvét az Osiris tankönyvsorozat egyik elemeként (2003). A kötetben arra törekedett, hogy a nemzetközi kézikönyvekben a vallástudomány klasszikusaitól számon tartott szerzőkből mértéktartó válogatást nyújtson, részben a szerzők munkásságának rövid, ám annál színvonalasabb ismertetésével, részben pedig a vallástudomány szempontjából leginkább relevánsnak tekintett műveikből közölt szemelvényekkel. A szöveggyűjteménybe felvett szerzők többsége ugyan nem vallástörténész, amire a kötet címe utal, mégis a kézikönyv a vallástudomány iránt érdeklődők, kifejezetten pedig a vallástudomány egyetemi szakot végzők számára nélkülözhetetlen és egyedülálló forrás.

Közel húsz évvel az imént említett mű publikálása után Simon újabb kézikönyvet állított össze, amely részben támaszkodik ugyan az előző válogatás anyagára, azonban azt nem csak kiegészíti egy tucatnyi klasszikus tárgyalásával, hanem az előző kötet bevezetőjét nagy mértékben ki is tárgítja a vallástudományi diszciplináról szóló elméleti és történeti értekezéssel. Az előző műhöz képest itt nem szöveggyűjteményről van szó, hanem igazi monográfiáról, amely két nagy részből tevődik össze.

Az elsőben egyrészt a vallásfogalom episztemológiáját tárgyalja, másrészt annak ívét húzza meg, ahogyan az ókorban és a középkorban a valláskritika, helyesebben a vallás kritikus vizsgálata megindult és kikristályosodott. Bár a vallástudomány intézményes tudománytörténete a vallástudományi kézikönyvek szerint az oxfordi Max Müller összehasonlító nyelvész munkásságával indul el, az előtörténet ismerete nagyban segíti a voltaképpeni történet súlypontjainak és álláspontjainak megértését. Bár a szerző igyek-

szik szabatos különbséget tenni a valláskritika és a vallástudomány között, történeti hűséggel és elméleti egyértelműséggel a vallástudomány megközelítésének elsődleges kritériumát azzal határozza meg, hogy az a vallás elfogulatlan vizsgálatát jelenti, méghozzá a vallások, a vallási intézmények és teológiák által képviselt folyamatos szembeszélben. A kritika a tudományos mérlegelés értelmében, illetve a kritika a felfogások bírálata értelmében a szerző következetesen képviselt álláspontja szerint inkább az utóbbit jelenti. Az iszlámban jártas tudós szerző sajátos preferenciái ebben a kötetben is megjelennek. Simon al-Bírúnit tekinti a vallástörténet és Ibn Khaldúnt a vallásszociológia megalapítójának.

A kötet másik, közel háromnegyedét kitevő részében vallástudós portrék találhatók Bachofentől (1815–1887) Joseph Campbellig (1904–1987). Az olvasó lenyűgözötten szemezgethet a tudományos portrék között, megcsodálhatja a szerzőkre vonatkozó szakirodalom gazdagságát és az egyes tudósok vallástudományi munkásságának magas színvonalú bemutatását, s a tőlük, illetve róluk megjelent magyar nyelvű kiadványok jelzésértékű felsorolását. A szerző válogatása nem önkényes, hanem az ismert nemzetközi gyűjteményes kötetekre támaszkodik.

Minden válogatás értékelése általában arra koncentrál, hogy mi maradt ki a listából. Méltatlan lenne a gazdag, magyar nyelven egyedülálló válogatást a hiányzó szerzők emlegetésével viszonylagossá tenni. Mégis két vonatkozásra szükséges felhívni a figyelmet. Az egyik két szerző hiánya. Először is Friedrich Schleiermacheré (1768–1834), aki talán először helyezte a vallást kívülről belülré: a dogmák, tanítások, rítusok helyett az érzület területére. Jóllehet Schleiermacher filozófusként és teológusként jelentette meg (eredetileg álnéven) a vallásról, annak megvetőíhez szóló előadásait, ám a vallásról való profán gondolkodás számára ez a felvetés nemcsak fordulatot jelentett, hanem egyben a 20. század második felétől kezdődő legmeghatározóbb korszak megsejtéseként vagy előrejelzőjeként is felfogható. Joachim Wach (1898–1955) hiánya a másik. Wach nem csupán a chicagói iskola alapítója, aki Eliadét hívta meg utódjának, hanem 1924-ben megjelent híres *Prolegomenájában* a vallástudományt Max Müller után elsőként alapozta meg tudományelméleti megközelítésben. Wach, aki elsősorban vallásszociológus volt, szükségét látta a Müller után eltelt ötven esztendő vallástudományi törekvéseit elméleti alapon elkülöníteni a vallásfilozófiától, a valláslelektantól és a teológiától. Ezzel sokban hozzájárult éppen ahhoz a diszciplináris tisztázáshoz, amelynek Simon Róbert is szenteli művét.

A másik felvetésem pedig arra vonatkozik, hogy a szerző által is nagy becsben tartott két magyar szerző, Goldziher Ignác és Kerényi Károly vajon miért nem kaptak helyet a tárgyalat szerzők között. Vajon a vallástudomány elméletörténetének ívébe azért nem kerültek bele, mert magyarok, s a standard nemzetközi kézikönyvek csak ritkán tárgyalják őket? Azt hiszem, a magyar szerző részéről méltányos lehetett volna ezeket a nemzetközi szinten is jegyzett elődöket beilleszteni abba a sorba, amelyben a nem magyar szerzők jelentik a kiemelkedő tájékozódási pontokat.

Simon Róbert ugyan kézikönyv jellegű művel gazdagította a magyar nyelvű vallástudományt, valójában inkább egyfajta tudományelméleti és tudománytörténeti kiáltványt fogalmazott meg a vallástudományi megközelítés szükségességéről, továbbá egyfajta profétai kritikát a diszciplína magyarországi hiányosságairól, csaknem létezésének hiányáról. A kötetben számos alkalommal fejezi ki azt a megalapozott meggyőződését, hogy az általa bemutatott klasszikusok hagyománya kötelez a hazai hiányosságok súlyos bírálatára. Csak remélhetjük, hogy a vallástudomány magyarországi története feltárásának és rendszerezésének törekvése is (Vö. Sarnyai Csaba Máté — Máté-Tóth András [szerk.]: *Szemelvények a magyar vallástudomány történetéből*, I–II. kötet, valamint további, egyes szerzőket bemutató munkák) egyszer eljut arra a színvonalra, amelyet a szerző jelen munkájával mércéként élénk állított. Nemkülönbön szükséges aláhúzni, hogy a vallástudomány kortárs elméleteinek legjelesebb képviselőiből is milyen fontos lenne hasonló logikájú kötetet összeállítani, amely talán még nagyobb segítséget jelenthetne a kortárs vallási folyamatok igényes és árnyalt értelmezésében. (Szerk. Simonné Pesthy Mónika; *Corvina*, Budapest, 2020)

MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS

NICOLAS SENÈZE: HOGYAN AKARTA AMERIKA MEGBUKTATNI A PÁPÁT?

Nicolas Senèze, a tekintélyes francia katolikus napilap, a *La Croix* munkatársa; és ebben a minőségében szólal meg Theodore McCarrick, volt washingtoni bíboros érsek szexuális visszaélései, illetve a Carlo Maria Viganò érsek által fémjelzett, Ferenc, Benedek és János Pál pápák, valamint azok munkatársai elleni „támadás” kapcsán. Viganò, a korábban vatikáni berkekben mozgó és hivatal viselő érsek (Vatikán Városállam Kormányzóságának főtitkára, majd a Szentoszák washingtoni nunciusa volt) 11 oldalas tanúvallomásaival közvetlenül a két korábbi államtitkárt, Sodano és Bertone bíborosokat tette felelőssé azért, hogy nem

kerültek nyilvánosságra a McCarrick bíboros szexuális visszaéléseivel kapcsolatos ügyek. Viganò szerint a két államtitkár egyenesen félrevetette a három pápát, Ferenc pápa pedig olyannyira felelős abban, hogy a volt washingtoni érsek nem vonult vissza teljesen a nyilvánosságtól, hogy le kell mondania. Valójában végső soron Ferenc volt az, aki megfosztotta előbb bíborosi címétől (2018), majd pedig laikus állapotba helyezte McCarricket (2019), ezt követően pedig több száz oldalas, az ügy kivizsgálását bemutató jelentést tett nyilvánossá. Senèze ennek a támadásnak a hátterét szeretné bemutatni könyvében. Állítását röviden úgy foglalhatnánk össze, hogy ezt a támadást konzervatív főpapok egy csoportja és befolyásos liberális — piacorientált világi üzletemberek szervezték meg.

Senèze munkáját talán leginkább a tényfeltáró, oknyomozó újságírás körébe sorolhatnánk. A műfajból adódóan azonban nem várhatunk tőle tökéletes bizonyosságokat, olyan tényeket, melyekre tárgyilagoson hivatkozhatnánk. Egy mindig külső perspektívában lévő, az összefüggéseket csak közvetetten megismerő szemlélő olvasatát kapjuk így. Az ügy persze most új megvilágításba kerül, hiszen Ferenc pápa először tette lehetővé, hogy nyilvánosságra hozzanak egy olyan fajsúlyos aktát, mint amilyen McCarrick egykori bíborosé.

A könyv szerkezete egyértelműen az említett amerikai körök pápaellenes irányultságának összetett megértését szolgálja: miután Senèze megrajzolja Theodore McCarrick és Carlo Maria Viganò egyházi pályájának kibontakozását, és némi (kétségtől elfogult) jellemrajzzal is szolgál, azokat a tényezőket veszi sorra, amelyek történeti távlatban az USA katolikusokkal szemben táplált fenntartásaihoz vezettek, illetve Benedek és Ferenc pápa idején ellenérzéseket támasztottak a Vatikánnal szemben. A szerző fontos kitekintést ad az amerikai egyház születéséről, annak sajátosságairól, Rómával és a protestáns felekezetekkel való viszonyáról. Európai szemmel nehezen érthető, hogy bár a katolikusok aránya igen magas az Egyesült Államokban, a kezdetek óta nehezen találtak a helyüket az ország társadalmi és intézményi rendszerében. A jezsuita John Carroll (1736–1815) által vezetett, Rómával ugyan egységben lévő, de mégis „nemzeti” egyház sajátosságai: a népnyelven mondott misék, a laikusok aktív részvétele (trustee-k) a plébániák életében, vagy a püspökök kinevezésének joga, mellyel John Carroll élete végéig rendelkezett, egy sajátos közeget hoztak létre. Tegyük még hozzá, hogy ehhez társulnak az amerikai alkotmányos berendezkedés sajátosságai, mint például a vallásszabadság joga.

Nem meglepő, ha az úgynevezett amerikanizmus Róma számára komoly problémát jelentett,

és a 19. század jelentős pápái mind megpróbálták ezt visszaszorítani. Senèze itt mutat rá, hogy a katolikus egyház amerikai katalizmjája (a szexuális visszaélések napvilágra kerülése), melyet a *Boston Globe* újságírói robbantottak ki, és a *Spotlight* című filmben érte el a tetőpontját, újra megfordította az erőviszonyokat: „a katolikus világi hívek pénzzadomány-megvonással kényszerítettek térdre az amerikai hierarchiát, és ezzel valószínűleg gyámság alá vonták” (56.). A könyv más módon vezeti tovább ezt a szálát, és már-már „filmbe illően” mutatja be a gazdag amerikai laikusokból álló szervezeteket (ilyen például a Kolombusz Lovagok szövetsége), amelyek nemzetközi szinten is komoly befolyással rendelkeznek.

Az ilyen intézményekkel párhuzamosan feltehetőleg Tim Busch vagy Leonard Leo nevére is, akik több szervezeten keresztül jelentős befolyással rendelkeznek a bírói jelölésekre. Az vitán felül áll, hogy ezek a szervezetek konzervatív erkölcssteológiai nézeteket vallanak, és az a céljuk, hogy ezt érvényesíteni tudják az igazságszolgáltatásban. Ehhez azonban egy szélsőségesen neoliberais (a piacot minimálisan szabályzó, a legvagyonosabbakat támogató, a társadalmi szolidaritást nem preferáló) gazdaságpolitikai lobbija társul a részükre. Senèze egész okfejtése azt a különös tényt világítja meg különböző nézőpontokból, hogy míg erkölcssteológiai téren a katolikus egyház jól integrálható tanításával az amerikai politikai jobboldalon, addig társadalmi tanításával már közel sem ez a helyzet. Sőt, érdemes megemlíteni, hogy még XVI. Benedek pápa *Caritas in veritate* kezdetű enciklikája is komoly kritikákat kapott, mert a szélsőséges (gazdasági) liberalizmus ellen szólalt fel. A lényegében az abortusz kérdésre redukált erkölcsi igények és a korlátlan gazdasági liberalizmus közötti feszültséget egészítik ki a Kínához fűződő viszony nehézségei (az eltérő amerikai és vatikáni politika) és az amerikai Papal Foundation pénzügyeinek kezelése körül adódó anomáliák.

Az az érzésünk támadhat a könyv végén, hogy McCarrick és Viganò érsekek emberi gyengeségeikben csak elenyésző részei a mélyben meghúzódó tektonikus lemezek mozgásainak. Nem utolsósorban az áldozatok is csak apró mozzanatként, és sok esetben csak a politikai kirakat részeként jelennek meg. A szándék, hogy Senèze munkájával Ferenc pápát (és ezzel lényegében Benedek és János Pál pápát is) védje, fontos és jó, éppen ezért egészen meglepő, hogy Nicolas Senèze könyve szinte egyáltalán nem váltott ki visszhangot Magyarországon. Az — egyébként gőrdülékeny, olvasmányos, kiváló fordításban olvasható — kötetben elbeszélte történet kétségtelesen másként is elbeszélhető lenne: mégis szinte egyedülálló, hogy mindössze bő másfélszáz ol-

dalon részben tények, részben újságírói következtetések formájában olyan összefüggések megismerésére nyílik lehetősége a magyar olvasónak, amelyek kézzelfoghatóan alakítják a katolikus egyház intézményi történetét. Ha valaki másként beszélné el az eseményeket, nyugodtan felveheti a kesztyűt. Addig is érdemes lenne számot vetni a két rangos magyar katolikus kiadó által megjelentetett kötet állításaival, vádjaival és tényfeltárással. Bár az utolsó fejezet tanúsága szerint Ferenc pápa a csendet választotta ellentámadás helyett, nem biztos, hogy ehhez a csendhez azoknak is joguk van, akik a pápával ellentétben nem vádasképző, hanem az egyház egyszerű tagjai. (Ford. Karsai Nóra; *Új Ember – Ecclesia*, Budapest, 2020)

SÁGHY ÁDÁM

LJUDMILA ULICKAJA: CSAK EGY PESTIS

Félelmetes az a világ, ahol a *pestis* szó mellé odailleszthető a *csak egy* szókapcsolat. Ljudmila Ulickaja negyvenkét évvel ezelőtt megírt, és a tavalyi évben megjelent forgatókönyvének azonban éppen ez a világ áll a középpontjában. Félelmetesége nemcsak a sztálini diktatúra érzékeltetésében, a pestisjárvány elkerülése érdekében tett intézkedések ismertetésében rejlik, hanem abban, hogy a rövid írás végére érve a szereplők boldog, felszabadult ünneplése nem hozza magával az olvasó felszabadulását.

Ulickaja népszerűségének egyik oka az a kifinomult érzékenység, amellyel a hétköznapi emberek problémáit, élethelyzeteit, gondolatait képes megközelíteni. A *Csak egy pestis* oldalain azonban nincsenek igazán kidolgozott szereplők, az egyes emberek élettörténeteit csak néhány mondatból következtethetjük ki. Filmszerű, számos esetben a vizualitást előtérbe helyező „képkockák” peregnek az olvasó szeme előtt, lényegre törő, éles dialógusokkal tarkítva. Olyasfajta zavart idéz ez elő, amelyen nehéz felülkerekedni, mégis szükséges tudatosítani: Ulickaja ezúttal forgatókönyvet írt.

Jóllehet, minden szereplő történetét sokszoros nagyításban is érdemes lenne szemügyre venni, a fókusz egy vétkes gondatlanságból kialakuló járványveszélyre került. A pestisvakcina-kutató Rudolf Ivanovics Majernek rosszkor és rossz helyen mozdul el a védőmaszkja, aminek következtében megfertőződik pestissel. A fertőzést követően Moszkvába kell utaznia, ezzel pedig akaratlanul is egyre gyarapítja azoknak a számát, akik elkapják és tovább terjeszthetik a vírust. A helyzet felismerését követően azonnal megkezdődik a kontaktszemélyek felkutatása és izolálása, csak-hogy a feladat elvégzését a „Nagyon Magasrangú Személy” koordinálja, aki bűnösöket keres, a ka-

ranténba szállítandó érintettek pedig fekete autóval gyűjtik be bőrkabátos és védőruhás emberek. Mivel az intézkedéseknek a legnagyobb titoktartás mellett kell eleget tenni, a mit sem sejtő kontaktszemélyek és hozzátartozóik a legkülönbözőbb módokon reagálnak a váratlan helyzetre.

S hogy érdemes volt-e megjelentetni ezt a rendhagyó kötetet egy világjárvány közepén, arra éppen a váratlan helyzetre adott reakciók adják meg a választ. Szorin doktor hősie viselkedése, a borbély siránkozása, amiért egész életében peches volt, Pavljuk kétségbeesett tette, az eszelős tekintetű, gyászoló feleség kijózanodása, Fegyva menekülése, a bolti sorban állók „rémhírterjesztése” mind-mind az emberek természetes reakciói, amelyek nem pusztán a *Csak egy pestis*-ben hitelesek, hanem napjaink megváltozott valóságban is. Nincs két egyforma élethelyzet, nincs két egyforma viselkedés, de van helyette félelem és zavarodottság, amely a legkülönbözőbb helyzeteket képes előidézni. Ulickaja végső soron megőrizte az emlékezet számára azt a valós, 1939-es pestisjárvány-veszélyt, amelyet végül az állambiztonsági szervek közbenjárásával pár nap alatt sikerült megfékezni, és megőrizte az eseményre adott reakciókat is, hogy kellő időben újra feleleveníthetővé váljanak.

A műfaj adta lehetőségeket szem előtt tartva azonban Ulickaja egy-egy mondatával ennél jóval többet is megőrzött a korszak jellemzőiből. Ide tartozik többek között a lelkes fiatal utas, a marxizmus-leninizmus szószólója, aki feladatának tekintti, hogy a libák helyes nevelésével, a kedvező tulajdonságok átörökítésével járuljon hozzá az állam érdekeihez. Apró, ám annál jelentőségteljesebb mozzanat a türkmén nő szokásainak kigúnyolása, személyének megítélése is, akárcsak a vonatkozás és a vonatút alatt zajló beszélgetések. Film mindezidáig még nem készült a forgatókönyvből, de ikonikus jelenet lehetne a táborút körüli „töltögetés” is védőruhában, táncolva, csasztuskát énekelve.

Ám sem ez a jelenet, sem az egyéb helyeken felbukkanó irónia, néhol megjelenő humor nem tudják feledtetni azt a félelmetes világot, amelyben a „sima pestis” a legkisebb rossznak számít. Az egyszerű emberek tájékoztatásának hiánya, a hihetetlenül gyors intézkedések, amelyeknek köszönhetően mindenkin azonnal előkerítenek, a karantén, amelyből van, aki már nem térhet haza, a véletlen események következményei egyszerre elképzelhetetlenek, és túlságosan ismerősek — nem beszélve a magyarázatnak szánt influenzáról, amelyről „kevesen tudják, hogy pontosan mit jelent”. Ulickaja történetében semmilyen módon nem akarnánk szerephez jutni, a történet vége mégis eléri, hogy irigykedve figyeljük a járványveszély elhárulását követő találkozásokat.

A könyv egyik kulcsgondolata, hogy „sok minden van, amit jobb nem tudni”, és bár a *Csak egy pestis* jobb elolvasni, mint nem elolvasni, jobb elgondolkozni rajta, mint csak passzívan befogadni, vannak olyan akaratlan emberi és olvasói reakciók, amelyeket jobb lett volna nem tudni. (Ford. Morcsányi Géza; *Magvető*, Budapest, 2020)

BONIVÁRT ÁGNES

BÁTHORI CSABA — FÜLEKI GÁBOR: SZÓ SZERINT MINDEN I-II.

Elismerésre méltó és megbecsülésre érdemes az a kitarottnan magas színvonalú szellemi munka, amellyel Báthori Csaba és Füleki Gábor két négykezes kötetük anyagát megalkották és formába öntötték. A rutinos, sőt hivatásos olvasó tapasztalt szeme is ritkán kap olyan ajándékot, amilyen a — találónan választott címével is üzenő — *Szó szerint minden I-II.* korpuszának nyelvi ragyogása; a beszélgetésfolyamon (eredettől a torkolatig) élvezetes és tanulságos végighajózni. A testvérkönyvekkel olyan, irodalomtörténeti értékű, fontos összegzés született, amelyből egyrészt láthatóvá válik a fiatalabb alkotó tehetsége és érzékenysége, másrészt, amelynek köszönhetően végre a gazdag és sokszínű, szerencsére egyre bővülő Báthori-életműre is a rangjához méltó figyelem fénye vetülhet. Szomorú, hogy megfelelő elemző-értelmező és értékelő művek hiányában gyakorlatilag az írónak és társának kellett itt egy monográfia alapvetését lefektetni, tálcán nyújtva át a titkok lakatait nyitó kulcsokat. Három dolgot mindenképpen érdemes kiemelni a könyvvel kapcsolatban.

Elsőként, hogy a hosszú dialógus két részesealakítója egy nagy hagyományokkal bíró, itthon az utóbbi időben teljesen elerőtlenedett formát öltenek meg hitelesen minőségi tartalommal, úgy, hogy az olvasói érdeklődést — néhány hullámvölgygel — mindvégig fenn tudják tartani. A már említett nyelvi igényesség mellett (ha a diskurzus esetleg nem írottan, levelezésként született is, végző változatát bizonyosan úgy nyerte el) a kérdező esetében érezhető az a fajta őszinte kíváncsiság, érdeklődő odafordulás, értő figyelem és alapos felkészültség, ami az akkor még élő nyugatosokat egyetemistaként felkereső Szalay Károlyt vagy az íróbarátokat a mesterség titkairól faggató Bertha Bulcsut is jellemezte, a válaszadónál pedig a megmutatkozni vágyó, magából adni kívánó nyitottság, imponáló műveltség és olvasottság, míg kettejükét illetően a legkisebb önfeladás nélküli, természetes összecsiszolódás, a gondolatcsepre, az együttkomponálás öröme. Kritikai megjegyzésünk talán arra vonatkozhat, hogy érdemes lett volna még gondosabban megtervezni és összefüggőbben (akár témánként haladva) felépíteni a

beszélgetést, elkerülve a néhol előforduló ismétléseket.

Másodsorban: a két kötet nagy értéke, hogy alaposan és kimerítően megismerhető belőlük Báthori Csaba élete, sorsának alakulása. Megelevenedik a mohácsi gyermekkor világa, feltárul a Budapestig (a város környékéig) vezető út, az édesanya otthonteremtő erőfeszítéseivel, az érlelődés megannyi, nyilvánosság tereiben (várótermekben, tömegközlekedési eszközökön és másutt) — mégis végtelen magányban — szerzett élménye, a korai olvasmányokkal. S az egymást váltó iskolák, köztük a Piarista Gimnázium hosszabb időzést kínáló szigete, majd a pécsi és pesti jogi kar, barátok és szerelmek, az apával való kapcsolat rendezésének kísérletei, az első irodalmi jelentkezések és mesterek (mint Jelenits István és a legfontosabb: Nemes Nagy Ágnes) is megjelennek. A legnagyobb hangsúlyt azonban természetesen az anya halála és a diplomaszerezés utáni, 1981-es ausztriai disszidálás és azt követő másfél nyugati évtized kapja, amelyek minden tekintetben változást jelentettek, új életet hoztak. Erről így vall a költő: „A disszidálás életem legtartalmasabb metaforája volt, az a szellemi-lelki-történeti-nyelvi hieroglifa, amely megsokszorozta, de meg is fejtette a világot, a világ szemem elé zuhanó részleteit.” (I. k. 517.), illetve: „Ami engem illet: a szabadságért eltávolodtam a nemzetiségtől, a patrióta modor helyett az általános emberi jogokról kezdtem tünődni, a nemzeti költészet helyett a világlírárt vizsgálni. (I. k. 316.) Így jutott el régi értékrendje átértékeléséig és új értékekkel gyarapításáig, a kereszténységtől az általános emberhez fordulásig, számos, szemléletét befolyásoló szerző felfedezéséig, egy (helyi változataival is) világnyelv belakásáig, a görögöktől Montaigne-en, Shakespeare-en, Goethén, Hölderlinen, Rilken, Kafkán át a közelmúltbéli szellemi mesterek szavainak megértéséig és nyomukon a saját hang megtalálásáig. Mindehhez az 1996-os „visszsidálás” igazi társat, Balla Zsófiát és az ő világlátásának átsajátítását adta — máig kimeríthetetlen, termékenyítő forrást biztosítva.

A kötetek harmadik jelentős erénye, hogy — mint említettük — nemcsak a Báthori-életmű forrásvidékét, a költőt ért hatásokat és a pálya alakulását mutatják be, de azt is, hogyan vált az alkotó számára az élet tétjévé az írás, mit jelent pontosabban a címmé emelt „Szó szerint minden” elve, hogy nála a nyelvi egységeknek nem csupán jelentése, hanem jelentősége is van. Úgy a saját műveket, mint a mesteri fordításokat illetően. Tanulságos titokfejtése szerint: „Azt hiszem, ilyen a költészet természete: szereted, és szereted benne a nehézség lüktetését, a kibogozhatatlan dolgok vigaszát, az egyetlen szál virág mindenható erejét (ilyen lehet egy vers), a senkihez nem beszélő

meghiúsított szövegműveit, a szívünkben örökké harapásra kész bestia csonttörő erejét (...). És hogy az ellenkezőjéről se hallgassak, elmondom: a költésztől tanultam meg, milyen kevés vagyok egy vers, egy szál virág, egy hajnali harmatcsepp, vagy egy alkonyati madárfütty nélkül.” (II. k. 555.)

A két kötet több mint 1100 oldalas hatalmas szövegfolyamatát sajnos semmilyen tagolás nem töri meg, az olvasó alig kap támpontokat a tájékozódáshoz, és a költők bemutatásán kívül a könyvet nem kíséri semmilyen jegyzet, elő- vagy utószó. Így még arról sem nyer információt az érdeklődő, hogy a beszélgetés mikor és milyen módon készült. Akit azonban nem rettentenek el ezek a kihívások, maradandó élménnyel gazdagodik majd, s útja — hisszük — Báthori Csaba és Füleki Gábor más műveivel is elvezet. (*Cédrus Művészeti Alapítvány*, Budapest, 2020)

SZEMES PÉTER

SZÁLINGER BALÁZS: AL-DUNAI ÁLOM

Mi történik akkor, ha a gyermekkorunkban olvasott történelemkönyvek és Lengyel Dénes mondák-elbeszélésein felbuzdulva úgy döntünk, személyesen kell látnunk történelmünk egykor meghatározó, ám mára nagyrészt elfeledett vidékeit? És mégis milyen relevanciával bír ma a helységekről írt, személyes élményekkel és benyomásokkal kiegészített modern kori (úti)napló? Csodálatos, szinte álomszerű tájak szorosokkal, víz alatti városokkal két ország határán. Utazás térben és időben egyaránt, a múlt becserkészésének vágya a jelenből. Kutatni valami után, ami már nincs, vagy ha mégis, biztos, hogy nem úgy, mint hajdanán. A hiányosságok pótlásának feladata pedig a képzeletre marad.

Szálinger Balázs 2020 őszén megjelent *Al-dunai álmom* című első prózakötete már a fentiekből adódóan is izgalmas vállalat. A költő és felesége 2018 tavaszán egy hónapot töltött a dél-erdélyi Vas- és Székelykapu környékén, az utazás eredménye pedig egy sokszínű, éppen ezért műfaját tekintve nehezen behatárolható mű. A 31 napra (fejezetre) tagolt alkotásról első ránézésre az olvasó azt mondaná, egy egyszerű naplóval van dolga, és a könyvben tapasztalt személyesség, vallomásszerűség is csak megerősíti ebben a feltetelezésben. Privát gondolatokba, élethelyzetekbe, apró vitákba és békülésekbe enged betekintést a szerző a mű egészében, azonban érzékelhetően többről van itt szó, mint személyes gondolatok megosztásáról, sőt. A történelmi vonatkozások — melyekhez vélhetően nem kevés kutatómunka társult —, a táj már-már útinaplóként is értelmezhető, pontos leírása, az egész világot érintő globalizáció és annak ha-

tásaival kapcsolatos kérdések felvetése egyértelműen az egyszerű „öncélúság” ellen dolgoznak, és emelik be egy kollektív dimenzióba a kötetet. Ehhez az izgalmas egyveleghez társul hol kissé rejtett, hol egyértelmű, beemelt versformában a próza mögött megbújó versszerűség.

A műfajok közötti dinamikus mozgás mellett a történelmi vonatkozások beemelése okozta időbeli ugrálást is tapasztalunk. A Vaskapu környéki tájak ismertetését, és az általuk kiváltott személyes gondolatokat, benyomásokat az egykori Magyarországot éppen elhagyó Kossuth Lajos, a Koronát sietősen elásó Szemere Bertalan, a mára elfeledett vagy épp víz alá került dunaparti városok és az Ada Kaleh sziget képe mint beúszó álmokképek törik meg. Képzelet keresi magának az utat múlt és jelen között. Maga a táj ugyanis mindezekről némán hallgat, a megduzzasztott Duna alatti valóság az idő múlásával egyre abszurdabbá, megragadhatatlanabbá válik („... víz alatti város, na persze” — 119.), illetve az események személyes átélői is vésszen fogyatkoznak. És a táj mellett hallgat az irodalom is, az 1900-as évek második fele óta ugyanis semmilyen átfogó mű nem született a térségről (megnehezítve az anyaggyűjtést is), így Szálinger kötetének megírása mögött jogosan merült fel egyfajta hiánypótlás igénye is. Ezen a ponton azonban magában a szerzőben is felmerül a kérdés, mely a mű egészét áthatja: létező hiányról van-e szó, vagy egyszerű érdektelenség az oka a feledésnek? „De várjunk csak, érdekelné ez bárkit is? A világnak, az országnak, a korszaknak ez a szeglete (sőt végpontja) tud annyira érdekes és tanulságos len-

ni, hogy valami nagyobb, általánosabb, fontosabb dologra következtethetünk belőle?” (30.). A globalizáció kellős közepén, mikor korunk elsődleges kérdése a „hogyan” és nem a „hol” éljünk jól, mennyiben fontos ragaszkodni múltunkhoz? Mikor hazánk elhagyása egy könnyebb élet reményében már korántsem kelt megütközést, fontos-e, egyáltalán tudunk-e magyarnak maradni, ha már két hét távollét után rácsodálkozunk itthon felejtett szokásainkra? Ilyen és ehhez hasonló kérdésekkel találkozhatjuk szembe magunkat a mára már víz alá merült régi Orsova és Ada Kaleh egykori helyén, és bár egyértelmű választ nem kapunk, talán a kötet létrejötte tekinthető egyfajta állásfoglalásnak/történelemszemléletnek. Teszi mindezt végtelenül személyes, könnyed, helyenként humoros, ironikus és önironikus hangvételben, a görcsös elegybe rendezés igénye nélkül, naplószerűen.

Gondolatok történelemről, identitásról, emlékezetéről és felejtésről, mígnem a múlthoz hasonlóan jelenünk, és már önmagában az ember és az általa teremtett világ is álmokként jelenik meg szemünk előtt. Ebben az értelemben a kötet sem lehet más, mint egy személyes álom. Valami ideiglenes, mesterséges fikció, melyet követ egy másik, míg végül helyét egyszerűen újra elfoglalja a természet valósága. „A Duna természetes, eleve kitalált, teremtett szintje, az a valóság. Amit most látunk, és valóságként olvassuk, az csak emberi fantázia. Álom” (203.). (*Magvető*, Budapest, 2020)

KEGLOVICS FANNI

A VIGILIA KIADÓ ÚJDONSÁGA

KOVÁCS PÉTER Pilinszky közelében

Kovács Péter művészettörténész második életrajzi kötete tartalmazza a szerző szinte minden, a családjáról szóló írását.

A *Pilinszky közelében* a második világháború előtti évektől a rendszerváltásig követi a szerző személyes életpályáját, beleágazva az évtizedekig együtt élő nagycsalád történetébe. A szerény és szűkszavú, szépírói láttató erővel megírt történetek kirajzolják egy keresztény középosztálybeli család sorsát a változó, majd évtizedekig változatlan történelmi időben. Háború, fordulat éve, ötvenhat, Kádár-kor — és már csupán a szerző generációja számára: rendszerváltás.

Az emlékezés és a tudás átörökítése az „öregek” dolga, de nemcsak ez a természetes emberi késztetés indította Kovács Pétert a szövegek megírására és kiadására, hanem az a tény, hogy Pilinszky János is e család tagja volt. „Később aztán az a belátás is vezetett, hogy

Pilinszky körül lehetnek olyan kérdések, amelyekre ma már rajtam kívül másnak nincs közvetlen rálátása” — írja a kötet bevezetőjében. A *Pilinszky közelében* megmutatja tehát azt a hátteret, amely meghatározta a költő életét is.

Ára: 3.500 Ft

SOMMAIRE*L'expérience de la nuit*

- L. BALÁZS MARTOS: „La lumière luit dans les ténèbres”
 TIBOR GÖRFÖL: Saint Jean de la Croix et la troisième nuit
 TAMÁS PAVLOVITS: Pascal et la nuit obscure de l'âme
 JÁKÓ FEHÉRVÁRY: La prière de la nuit
 PÉTER SZŐKE: Nuits passées à aider des sans-abri
 ■ Entretien avec l'astronome Paul Gabor SJ
 CSABA BÁTHORI: Gouffre, nuit, aube
 ■ Poèmes de László Győri, Tamás Halmai et József Keresztesi

INHALT*Erfahrung der Nacht*

- L. BALÁZS MARTOS: „Das Licht leuchtet in der Finsternis”
 TIBOR GÖRFÖL: Johannes vom Kreuz und die dritte Nacht
 TAMÁS PAVLOVITS: Pascal und die dunkle Nacht der Seele
 JÁKÓ FEHÉRVÁRY: Gebet der Nacht
 PÉTER SZŐKE: Unterwegs unter Obdachlosen mitten in der Nacht
 ■ Gespräch mit dem Astronomen Paul Gabor SJ
 CSABA BÁTHORI: Wirbel, Nacht, Morgendämmerung
 ■ Gedichte von László Győri, Tamás Halmai und József Keresztesi

CONTENTS*Experience of the Night*

- L. BALÁZS MARTOS: „The Light shines in the Darkness”
 TIBOR GÖRFÖL: John of the Cross and the Third Night
 TAMÁS PAVLOVITS: Pascal and the Dark Night of the Soul
 JÁKÓ FEHÉRVÁRY: Prayer of the Night
 PÉTER SZŐKE: Helping Homeless People in the Night
 ■ Interview with the Astronome Paul Gabor SJ
 CSABA BÁTHORI: Whirl, Night, Dawn
 ■ Poems by László Győri, Tamás Halmai and József Keresztesi

Főszerkesztő: GÖRFÖL TIBOR

Felelős szerkesztő: PUSKÁS ATTILA Felelős kiadó: GÁJER LÁSZLÓ Főmunkatárs: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztők: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, SÁGHY ÁDÁM, VÖRÖS ISTVÁN

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN,

KISS SZEMÁN RÓBERT, POMOGÁTS BÉLA, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

Kiadóhivatali titkár: FAZAKAS ANNAMÁRIA Honlap: SOMFAI BOGLÁRKA

Tördelés: NÉMETH ILONA Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Készült a Séd Nyomdában, Szekszárdon

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: 1052 Budapest, Piarista köz. 1. Telefon: 317-7246; 486-4443. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48.

Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala.

Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekkszámja száma: OTP V. ker. 11707024-20373432. Előfizetési díj: egy évre 7.200,- Ft, fél évre 3.600,- Ft, negyed évre 1.800,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 7.200,- Ft/év + postaköltség, tengerentúli országok: 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10-14 ÓRA

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Alapítvány
a Közjóért

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Ára: 700 Ft

VIGILIA

SZEMLE

SIMON RÓBERT	Vallás, vallástudomány, vallástudósok
NICOLAS SENÉZE	Hogyan akarta Amerika megbuktatni a pápát?
LJUDMILA ULICKAJA	Csak egy pestis
BÁTHORI CSABA – FÜLEKI GÁBOR	Szó szerint minden I–II.
SZÁLINGER BALÁZS	AI-dunai álom
A SZEMLÉKET ÍRTÁK	Bonivárt Ágnes, Keglovics Fanni, Máté-Tóth András, Sággy Ádám és Szemes Péter

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Kép és képek
- Az ökumené mai helyzete
- Aczél Petra, Erdő Péter, Fabiny Tamás, Fekete Károly, Gájer László, Kurt Koch, Mazgon Gábor, Patsch Ferenc, Somorjai Ádám, Takáts József és Jan-Heiner Tüek tanulmánya
- Acsai Roland, Czigány György, Halmai Tamás, Urszula Kozioł, Lukács Flóra, Markó Béla, Tózsér Árpád és Vörös István írása

MINISZTERELNÖKSÉG

Nemzeti
Együttműködési
Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.